অধ্যায় ৩ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রী

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ উদ্দেশ্য

৩.২ পৰিচয়

৩.৩ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ ধাৰণা আৰু প্রকৃতি

৩.৩.১ স্ব-শিকন সামগ্রী আৰু পাঠ্যপুথিৰ প্রভেদ

৩.৩.২ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ বৈশিষ্ট্য

৩.৪ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ পৰিকল্পনা আৰু গাঁথনি

৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৩.৬ অধিক জানিবলৈ

৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৩.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- স্ব-শিকন সামগ্রীৰ ধাৰণা, প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্বৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াব পাৰিব
- স্ব-শিকন সামগ্রীৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- স্ব-শিকন সামগ্রীৰ পৰিকল্পনা আৰু গাঁথনিভিত্তিক বিন্যাস আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৩.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়টোত আমি বিশেষকৈ ভাৰতৰ দৰে দেশ এখনৰ পটভূমিত মুক্ত আৰু দূ�ৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰ প্রয়োজনীয়তা তথা তাৎপর্য আলোচনা কৰিছোঁ। সেই অধ্যায়টোতেই দূ�ৰৱৰ্ত্তীণিবটীয়া তথা দূর্গম অঞ্চলৰ শিক্ষার্থীক শিক্ষা লাভত সহায় কৰিব পৰা বিভিন্ন শিক্ষার্থী সমর্থন সেৱাৰ বিষয়েও আলোচনা কৰা হৈছে। এই অধ্যায়ত আমি দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা পদ্ধতিৰ সমগ্র শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াটো আগবঢ়াই নিয়া এটা সবাতোকৈ গুৰুত্বপূর্ণ দিশ/উপাদানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। স্ব-শিকন সামগ্রী (Self Learning Material) হ'ল মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত শিক্ষার্থী সহায়কাৰী সেৱাৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান।

স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ মূলতঃ শিক্ষার্থীকেন্দ্রিক সামগ্রী। ইয়াৰ প্রকৃতি অতি নমনীয়। মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰে শিক্ষাগ্রহণ কৰি থকাসকল সাধাৰণতে এনে স্ব-শিকন সামগ্রীৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। কাৰণ, এই শিক্ষার্থীসকলে নিজৰ সময়মতে, নিজস্ব গতিৰে আৰু নিজে পছন্দ কৰা স্থানত নিজাববীয়াকৈ অধ্যয়ন কৰিব লাগে। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ সহায়ত

মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাটোৱে শিক্ষকে যথাসম্ভৱ সকলোৰে বাবে সুলভ কৰি তুলিছে। ইয়াৰ উপৰি এই উপাদানবিধৰ বাবেই মূল সুঁতিৰ শিক্ষানুষ্ঠানত পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰে শিক্ষাগ্ৰহণৰ সুযোগ নোপোৱাসকলৰ পদূলিমুখলৈকে শিক্ষাক ফলপ্ৰসুভাৱে আগবঢ়াই নিব পৰা গৈছে। এই পদ্ধতিটোৱে বিভিন্ন সা-সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত লাখ লাখ শিক্ষার্থীক শিক্ষালাভৰ সুযোগ দিছে। এইসকল শিক্ষার্থীৰ ভিতৰত বিভিন্ন জীৱিকাত স্ব-নিয়োজিত হৈ থকাসকলৰ লগতে এক প্ৰবুদ্ধ তথা সৃষ্টিশীল জীৱনপথেৰে আগবাঢ়ি যাব খোজা গৃহিনীও আছে।

৩.৩ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ ধাৰণা আৰু প্রকৃতি

স্ব-শিকন সামগ্রী (SLM) বুলিলে সেইবোৰ পঠন সামগ্রীৰ কথা বুজোৱা হয় যিবোৰত সন্নিৱিষ্ট বিষয়সূচীবোৰৰ আৰ্হি বিশেষ ধৰণে প্রস্তুত কৰা হয় আৰু শিক্ষার্থীয়ে শিক্ষকৰ বেছি সহায় নোলোৱাকৈয়ে এই বিষয়বোৰ সহজে বুজি পায় তথা আয়ত্ত্ব কৰিব পাৰে। যেতিয়া এগৰাকী শিক্ষার্থীয়ে এই সামগ্রীবোৰ পঢ়ে তেতিয়া তেওঁৰ মনলৈ এনে এটা ভাৱ আহে যে কোনোবাই তেওঁক ব্যক্তিগত শৈক্ষিক উদ্দেশ্য পূৰণ কৰাত সহায় কৰিবলৈ তেওঁৰ সৈতে কথা পাতিছে অথবা দিক্‌নির্দেশনা প্রদান কৰিছে। অধ্যয়ন সামগ্রীবোৰত এগৰাকী শিক্ষকৰ কার্যকলাপ আৰু কার্যসম্পাদন পদ্ধতি অন্তর্নিহিত হৈ থকা যেন লাগে। এনে লাগে যেন এগৰাকী শিক্ষকে শ্রেণীকোঠাত পাঠদান কৰি আছে আৰু শিক্ষার্থীজনে/জনীয়ে শ্রেণীত বহি সেই পাঠদান শুনি আছে। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰত তেনে সকলোবোৰ পঠনযোগ্য সামগ্রী অন্তর্ভুক্ত কৰা হয় যিবোৰে স্বতন্ত্র অধ্যয়ন নাইবা শিকনক উৎসাহিত কৰিব পৰাকৈ প্রস্তুত কৰা হয়। এই পদ্ধতিত শিক্ষাগ্রহণ কৰা শিক্ষার্থীসকলে পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰে শিক্ষালাভ কৰা শিক্ষার্থীৰ দৰে শিক্ষকক নাইবা ব্যক্তিগতভাৱে শিক্ষাদান কৰোঁতাক নিয়মীয়াকৈ লগ নাপায়। সেয়েহে তেওঁলোকে এই বিশেষভাৱে যুগুত কৰা শিক্ষণ সামগ্রীবোৰৰ ওপৰত সম্পূর্ণ নির্ভৰশীল। এনে সামগ্রীবোৰৰ বেছিভাগেই পূর্ব-পৰিকল্পিত, পূর্ব-প্রস্তুত আৰু পূর্বৰে পৰা যোগানৰ বাবে সাজু কৰি ৰখা হয়। শৈক্ষিক কার্যসূচীবোৰ সুচাৰুৰূপে আগবঢ়াই নিব পৰাকৈ স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ আৰ্হি যুগুত কৰা হয়। প্রতিটো কার্যসূচীৰ বাবে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰত বেলেগ বেলেগ বিষয়সূচী অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰত শিক্ষার্থীয়ে বিষয় এটা কিমান ভালদৰে বুজি পালে সেয়া জনাব পৰাকৈ উপযুক্ত ব্যৱস্থা সংলগ্ন কৰা থাকে। এনে সামগ্রীবোৰৰ সময়ে সময়ে পুনৰ সংশোধন ঘটোৱা উচিত। ইয়াৰ দ্বাৰা সামগ্রীবোৰৰ গুণগত মান উন্নত হ'ব আৰু পৰিস্থিতিৰ প্রয়োজনীয়তাবোৰ পূৰণ কৰিব পৰা যাব। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰে বর্তমানৰ প্রেক্ষাপটত শিক্ষার্থীক উপযুক্ত তথ্য আগবঢ়াই সিহঁতৰ জ্ঞান বঢ়াব লাগিব।

স্ব-শিকন সামগ্রী ছপা আৰু ছপাৰ বাহিৰে অন্য বহুতো ৰূপত পোৱা যায়। এই সামগ্রীবোৰক তলৰ শিতানকেইটাত ভগাব পাৰি ঃ

- কিতাপ (Books)
- কার্যপুথি (Workbooks)

- কার্যকাকত (Worksheets)
- দৃশ-শ্রাব্য সামগ্রী (Audio-Visual Materials)
- অনলাইনযোগে উপলব্ধ সামগ্রী (Online Materials)
- একাধিক বিষয়ত কম্পিউটাৰ ভিত্তিক প্রশিক্ষণৰ সুবিধা (Computer Based Training/ CBT Packages)
- মাল্টিমিডিয়া (Multimedia) ইত্যাদি।

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা পৰিষদ (বৰ্তমান দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যুৰ'ৰূপে জনাজাত)এ আগবঢ়োৱা পৰামর্শ অনুসৰি স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ আৰ্হি প্রস্তুত কৰোঁতে তলৰ কথাবোৰ মনত ৰাখিব লাগে।

- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ কিছুমান স্পষ্টভাৱে উল্লেখ কৰা উদ্দেশ্য থাকিব লাগে।
- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ ব্যৱহাৰকাৰীৰ অনুকূল হ'ব লাগে।
- স্ব-শিকন সামগ্রী লিখাৰ সময়ত সৰল ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।
- শিক্ষার্থীয়ে চুটি, নিজে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পৰাবিধৰ শিকন খণ্ড অধ্যয়ন কৰিবলৈ পোৱা উচিত।
- এনে সামগ্রীত শিক্ষার্থীৰ সহায়ক হ'ব পৰাকৈ প্রচুৰ পৰিমাণৰ উদাহৰণ সন্নিৰিষ্ট কৰিব লাগে।
- এনে সামগ্রীত শিক্ষার্থীৰ পূর্বৰ অভিজ্ঞতাৰ উল্লেখ টানি আনিব লাগে।
- যিবোৰ স্থানত শব্দতকৈ চিত্রই অধিক ভালদৰে বুজাত সহায় কৰে তাত চিত্র সংলগ্ন কৰিব লাগে।
- শিক্ষার্থীয়ে বিচৰা অংশটো সহজতে পোৱাকৈ শিতানবোৰত শিৰোনাম ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।
- উপযুক্ত স্থানত অন্য মাধ্যমৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰি দিব লাগে।
- বিভিন্ন শিক্ষার্থীৰ ভিন ভিন প্রয়োজনীয়তা সম্পর্কে স্ব-শিকন সামগ্রী লিখোতা সজাগ হ'ব লাগে।
- শিক্ষার্থীক স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ ব্যৱহাৰত সহায় কৰিবলৈ সামগ্রীবোৰত নানা ধৰণৰ অনুশীলনী আৰু কার্যকলাপ সন্নিৰিষ্ট কৰিব লাগে।
- শিক্ষার্থীয়ে নিজৰ ধাৰণা লিখি ৰাখিব পৰাকৈ সামগ্রীবোৰত পর্যাপ্ত স্থান থকা উচিত।
- শিক্ষার্থীক নিজ অগ্রগতি পৰীক্ষা কৰি চাব পৰাকৈ সামগ্রীবোৰত সহাঁৰি নাইবা উত্তৰ থকা উচিত।
- সামগ্রীবোৰত প্রয়োজন সাপেক্ষে অন্য লোকৰ সহায় ল'বলৈ শিক্ষার্থীৰ প্রতি পৰামর্শ থকা উচিত।
- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰত ব্যৱহৃত শব্দৰ সংজ্ঞা (Glossary) আৰু আলোচিত বিষয়ৰ সাৰাংশও থকা উচিত।

২০১৭ চনত বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগে যুগুত কৰা দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শেহতীয়া নীতিত স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ ছপা ৰূপত, দৃশ্য-শ্রব্য সামগ্রীৰ ৰূপত, অনলাইনত উপলব্ধ সামগ্রীৰ ৰূপত আৰু কম্পিউটাৰভিত্তিক সামগ্রীৰ ৰূপত প্রস্তুত কৰাৰ পৰামর্শ দিয়া হৈছে (আপুনি বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ নির্দেশাৱলী বিতংকৈ পঢ়ি চাবলৈ www.ugc.ac.in ৱেবচাইটটো খুলি চাব পাৰে)।

ছপা স্ব-শিকন সামগ্রীসমূহ স্ব-ব্যাখ্যাকাৰী, স্বয়ং সম্পূর্ণ, স্ব-নির্দেশাত্মক, স্ব-উদ্বুদ্ধকাৰী আৰু স্ব-মূল্যাংকন পদ্ধতি সংলগ্ন কৰি প্রস্তুত কৰা উচিত। ছপা সামগ্রীবোৰৰ গুণমান অক্ষুণ্ণ ৰাখিবলৈ বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা বিষয়ক নতুন নীতিত তলত দিয়া পৰামর্শবোৰ আগবঢ়োৱা হৈছে ঃ

- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ শিক্ষার্থী আৰু বিষয়বস্তুৰ মাজত দ্বিমুখী সংযোগ স্থাপনৰ উপায় ৰূপে বিকশাই তুলিব লাগিব।
- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰে বিভিন্ন অভিজ্ঞতাকেন্দ্রিক কার্যকলাপ তথা প্রদত্ত কার্যৰ জৰিয়তে শিক্ষার্থীসকলক অধ্যয়নৰ সৈতে সক্রিয়ভাৱে জড়িত কৰি ৰাখিব লাগিব।
- শিক্ষার্থীয়ে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ পৰা অধ্যয়নৰ বাবে বাচি লোৱা শৈক্ষিক কার্যসূচী আৰু পাঠ্যবিষয়ৰ গাঁথনিটো সম্পর্কে স্পষ্ট তথ্য পাব লাগিব।
- শিক্ষার্থীয়ে নিজেই যাতে অধ্যয়ন সম্পূর্ণ কৰিব পাৰে তাৰ বাবে স্ব-নির্দেশনাৰে আগবাঢ়ি যাব পৰাকৈ স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰত বিস্তৃত শিকন নক্সা থাকিব লাগিব।
- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰত আন্তঃকার্য সম্পাদনৰ অনুভৱ সৃষ্টি কৰাৰ উদ্দেশ্য আগত ৰাখি সামগ্রীবোৰত সন্নিৱিষ্ট অধ্যয়নৰ বিষয়বোৰ 'কথোপকথন আৰু লিখন পদ্ধতিৰ ব্যক্তিগত ব্যৱস্থা'ৰে সৈতে বিকশাই তুলিব লাগিব।
- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰে শিক্ষার্থীক নতুন জ্ঞান আৰু দক্ষতা প্রয়োগ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰিব লাগিব।
- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰত শৈক্ষিক উদ্দেশ্য আৰু ফলাফলৰ স্পষ্ট সংজ্ঞা থাকিব লাগিব।
- ফলপ্রসূ শিকনৰ বাবে অধ্যয়নৰ বিষয়সূচীবোৰক সৰু সৰু শাখা (খণ্ড/Block) আৰু উপশাখা (অধ্যায় আৰু উপ-অধ্যায়)ত ভাগ কৰি ল'ব লাগিব।
- স্ব-মূল্যায়নৰ বাবে প্রতিটো শৈক্ষিক উদ্দেশ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি একোটা প্রদত্ত কার্য থাকিব লাগিব।
- পাঠ্যবিষয়ৰ প্রকৃতি অনুসৰি প্রযোজ্য হোৱাকৈ সন্নিৱিষ্ট সমস্যা সমাধান কার্যকলাপৰ জৰিয়তে শিক্ষার্থীয়ে অধ্যয়নৰ নির্দেশনা লাভ কৰিব লাগিব।
- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ তলত উল্লেখ কৰা বৈশিষ্ট্যবোৰৰ সৈতে সংজ্ঞাবদ্ধ আর্হিত বিকশাই তুলিব লাগিব ঃ
  - ধাৰাবাহিকতা অক্ষুণ্ণ থকা লে'আউট আৰু ফৰমেট (আর্হি)
  - বিষয়সূচীৰ অৱলোকন সন্নিৱিষ্টকৰণ

- প্রতিটো অধ্যায়ৰ আৰম্ভণিতে অধ্যায় গাঁথনিৰ উল্লেখ
- প্রচুৰ উদাহৰণ
- পূর্বতে শিকা কথাৰ পুনৰ উল্লেখ
- ৰাষ্ট্রীয় নাইবা আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ঘটনা আৰু ঘটনা অধ্যয়ন সন্নিৱিষ্টকৰণ
- শিকন উদ্দেশ্য আৰু ফলাফলৰ সৈতে সামঞ্জস্য থকাকৈ বিষয়সূচীক বিভিন্ন ক্ষুদ্র খণ্ডত বিভক্তকৰণ
- স্ব-শিকন সামগ্রীৰ বিষয়সূচীৰ উল্লেখ থকা অংশত ব্যৱহৃত আর্হি/প্রতীকবোৰৰ ব্যাখ্যা
- লিখিত পাঠবোৰ উপযুক্ত ক্রমত সজ্জিত কৰা
- শব্দটোকা/শব্দ অর্থ শিতানত কাৰিকৰী, নতুন আৰু জটিল অভিধাবোৰৰ ব্যাখ্যা
- পঢ়িবলগীয়া সামগ্রীৰ পর্যাপ্ত পৰামর্শ সন্নিৱিষ্টকৰণ (ছপা সামগ্রী আৰু অনলাইন সামগ্রী দুয়োটা)

গুণগত মান উন্নত কৰি ৰাখিবলৈ দৃশ্য-শ্রাব্য শিকন সামগ্রী প্রস্তুত কৰাৰ সময়ত বিশ্ববিদ্যালয় অনুদায় আয়োগৰ পৰামর্শ অনুসৰি যুগুতোৱা দূ�ৰৱর্ত্তী শিক্ষাৰ নতুন নীতি মানি চলিবলগীয়া হয়। নীতিবোৰৰ মতে—

- এনে স্ব-শিকন সামগ্রী প্রস্তুত কৰাৰ সময়ত শিক্ষার্থীৰ পূর্বৰ জ্ঞান, দক্ষতা আৰু মনোভাৰ উপযুক্তভাৱে বিবেচনা কৰি চাব লাগিব।
- সামগ্রীবোৰত ব্যৱহৃত ভাষাৰ স্তৰ আৰু ভাষা প্রয়োগ শৈলী শিক্ষার্থীৰ উপযুক্ত হ'ব লাগিব।
- শিক্ষার্থীৰ বাবে সহায়ক সামগ্রীৰ প্রকাৰ আৰু অধ্যয়নৰ সৈতে জড়িত কার্যকলাপ সম্পর্কে স্পষ্ট তথ্য থাকিব লাগিব।
- এনে সামগ্রী স্পষ্ট আৰু অদ্ব্যর্থ হ'ব লাগিব। লগতে এনে সামগ্রী সকলো ধৰণৰ শৈক্ষিক জার্গন (বাগড়ম্বৰপূর্ণ অভিধা)ৰ পৰা মুক্ত হোৱা উচিত।
- দৃশ্য-শ্রাব্য সামগ্রীৰ লক্ষ্য, উদ্দেশ্য তথা লক্ষ্য প্রেক্ষক শ্রেণীটোৰ (target audience) স্পষ্ট সংজ্ঞা থকা উচিত।
- শিকন ফলাফলৰ সৈতে ৰজিতা খোৱাকৈ শিকনৰ মূল্যায়ন কৰিব পৰাকৈ এনে সামগ্রী সমর্থ হ'ব লাগিব।
- শ্রাব্য নাইবা দৃশ্য সামগ্রীৰ লগতে পাঠ্যবিষয় এটাৰ সৈতে জড়িত অন্য অধ্যয়ন বিষয়ৰ প্রয়োগ সম্পর্কে স্পষ্ট দিক্‌নির্দেশনা থাকিব লাগিব।
- শিক্ষার্থীয়ে সহজে সংগ্রহ কৰিব পৰা ৰূপ আৰু আর্হিত দৃশ্য শ্রাব্য শিকন সামগ্রীসমূহ বিকশাই তুলিব লাগিব।
- অধ্যয়নৰ সময়ত দৃশ্যশ্রাব্য শিকন সামগ্রীসমূহ কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে তাৰ দিক্‌নির্দেশনা সম্বলিত পৃথক হাতপুথি থকা উচিত।

- দৃশ্য-শ্রাব্য সামগ্রীবোৰৰ ধ্বনি আৰু প্ৰতিচ্ছবিবোৰৰ মাজত কালসংগতি থাকিব লাগিব।
- পাঠ্যবিষয়ৰ অন্তৰ্গত পাঠবোৰৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰাসংগিক গ্ৰাফিকচ্ আৰু এনিমেশ্বন থাকিব লাগিব।

'অনলাইন' ৰূপত উপলব্ধ শিকন সামগ্রীবোৰ বিকশাই তোলাৰ ক্ষেত্ৰত দূ�ৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা বিষয়ত বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ শেহতীয়া নীতি-নির্দেশনাত তলৰ পৰামর্শাৱলী সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে।

- অধ্যয়নৰ বাবে বাচনি কৰা বিষয়সূচীয়ে শিক্ষার্থীক উচ্চ স্তৰৰ চিন্তাৰ খোৰাক যোগাব, গভীৰভাৱে চালি-জাৰি চাই যুক্তিসংগত কার্যকলাপ কৰিবলৈ শিকাব আৰু জটিল ধৰণে কথাবোৰ চিন্তা কৰাৰ অৱকাশ দিব লাগিব।
- অনলাইন পাঠ্যক্ৰমবোৰত উপযুক্ত পঠনসাধ্যতা স্তৰ, লিখিত ভাষাৰ প্ৰদত্ত কর্ম আৰু গাণিতিক প্ৰয়োজনীয়তা থাকিব লাগিব।
- বিষয়সূচীত শিকন প্ৰক্ৰিয়া সম্পর্কে সময়ে সময়ে সহাঁৰি জনাব পৰা সুবিধা থাকিব লাগিব।
- পাঠ্যবিষয়বোৰ সহজে বিচাৰি চাব পৰা হ'ব লাগিব।
- পাঠ্যবিষয় সম্পূর্ণ কৰিবলৈ প্ৰয়োজনসাপেক্ষে অতিৰিক্ত পাঠ্যপুথি, ক'ৰ্চৰেৰ আৰু অনলাইন সমলৰ উল্লেখ থকাটো প্ৰয়োজনীয়।
- বিষয়সূচীবোৰ বিভিন্ন যতনৰ দ্বাৰা বিচাৰি পোৱাবিধৰ হ'ব লাগিব।
- অনলাইন সামগ্রীবোৰে বিশেষ ধৰণে সক্ষম শিক্ষার্থীৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিব পাৰিব লাগিব।

কম্পিউটাৰ ভিত্তিক স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ গুণগত মান বর্তাই ৰাখিবলৈ বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ ২০১৭ চনৰ নির্দেশনাত তলৰ পৰামর্শৱলী সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে।

- কম্পিউটাৰ ভিত্তিক শিকন সামগ্রীবোৰে শিক্ষার্থীক নিজৰ গতিত আৰু নিজস্ব সময়মতে পাঠ অনুশীলন কৰিব পৰা পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰি দিব লাগে।
- কম্পিউটাৰ ভিত্তিক শিকন সামগ্রীবোৰে শিক্ষার্থীক স্ব-মূল্যায়ন কৰিব পৰা পৰিৱেশ এটা সৃষ্টি কৰি দিব লাগে; শিকন সামগ্রীবোৰত লুকাই থকা নীতি আৰু ধাৰণাবোৰ আৱিষ্কাৰ কৰিব পৰাকৈ শিক্ষার্থীৰ বিশ্লেষণাত্মক আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ দক্ষতা বিকশাই তুলিব লাগে।
- শিক্ষার্থীক সক্ৰিয় শিকন প্ৰক্ৰিয়াৰে ব্যস্ত ৰাখিব পৰাকৈ এনে সামগ্রীত একাধিক শিকন পথ (learning path) থকা উচিত।
- অধ্যয়নৰ বাবে বাচনি কৰা বিষয়সূচীয়ে শিক্ষার্থীক উচ্চ স্তৰৰ চিন্তাৰ খোৰাক যোগাব, গভীৰভাৱে চালি-জাৰি চাই যুক্তিসংগত কার্যকলাপ কৰিবলৈ শিকাব আৰু জটিল ধৰণে কথাবোৰ চিন্তা কৰাৰ অৱকাশ দিব লাগিব।
- এনে পাঠ্যক্ৰমবোৰত উপযুক্ত পঠনসাধ্যতা স্তৰ, লিখিত ভাষাৰ প্ৰদত্ত কর্ম আৰু গাণিতিক

প্রয়োজনীয়তা থাকিব লাগিব। পাঠ্যক্রমবোৰে বিশেষভাৱে সক্ষম শিক্ষার্থীৰ প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিব পাৰিব লাগিব।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা এয়া স্পষ্টকৈ গম পোৱা গ'ল যে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ আৰ্হি এনেদৰে প্রস্তুত কৰিব লাগে যাতে শিক্ষার্থীয়ে বাহিৰা সহায় আৰু সমর্থন অবিহনেই এইবোৰ সহজে বুজি পায়। লগতে লেখকসকলে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ প্রতিটো অধ্যায়ৰ সৈতে উল্লেখ কৰা প্রসংগ পুথি নাইবা অধিক পঠন সামগ্রীৰ লিংক আদিয়ে দিক্‌নির্দেশনাৰ কাম কৰে। এইবোৰৰ সহায়ত শিক্ষার্থীয়ে বিষয়সূচীবোৰ বহলাই শিকিব পাৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রী (SLM) বুলিলে কি বুজে?

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রকাৰবোৰ কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ কেইটামান উমৈহতীয়া বৈশিষ্ট্য চিনাক্ত কৰক।

.....

.....

৩.৩.১ স্ব-শিকন সামগ্রী আৰু পাঠ্যপুথিৰ প্রভেদ

স্ব-শিকন সামগ্রী আৰু পাঠ্যপুথিবোৰ হ'ল এক নির্দিষ্ট সময়ৰ বাবে কোনো এটা পাঠ্যক্রম চলাই নিয়াত সহায় কৰা প্রধান সমল। শিক্ষার্থীৰ মানসিক স্তৰ, পৰিস্থিতিৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু চাহিদাৰ কথা বিবেচনা কৰি শিক্ষণৰ বাবে বিষয়সূচী তথা পাঠ্যক্রম প্রস্তুত কৰা হয়। পৰম্পৰাগত শিক্ষা ব্যৱস্থাত পাঠ্যক্রমৰ প্রয়োজনীয়তা অনুসৰি সাধাৰণতে পাঠ্যপুথিবোৰ যুগুত কৰা হয়। আনহাতে, স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ হ'ল বিশেষ ধৰণৰ পঠন সামগ্রী। মুক্ত আৰু দূ�ৰৱর্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ অধীনত পঢ়ি থকা শিক্ষার্থীৰ বাবে এনে সামগ্রীবোৰ এক বিশেষ আৰ্হিত প্রস্তুত কৰা হয়। স্ব-শিকন সামগ্রীৰ বিষয়সূচী আৰু পাঠ্যক্রমক বিভিন্ন অধ্যায় (unit)ত ভগোৱা হয়। প্রতিটো অধ্যায় শিক্ষার্থীৰ অনুকূলকৈ প্রস্তুত কৰা হয়। কাৰণ, মুক্ত আৰু দূৰৱর্ত্তী শিক্ষাৰ প্রতিটো পাঠ্যবিষয় নাইবা শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ বাবে শিক্ষার্থী এই সামগ্রীবোৰৰ ওপৰত সম্পূর্ণৰূপে নির্ভৰশীল।

স্ব-শিকন সামগ্রী আৰু পাঠ্যপুথিৰ মাজত কেইটামান প্রভেদ আছে। যেনে—

- পাঠ্যপুথিবোৰে শিক্ষার্থীৰ আগ্রহ বৃদ্ধি কৰিব বুলি 'ধৰি লোৱা' হয়। স্ব-শিকন

সামগ্রীবোৰে লক্ষ্য হিচাপে বান্ধি লোৱা শিক্ষার্থীচামৰ আগ্রহ বৃদ্ধি কৰিবই লাগিব।

- পাঠ্যপুথিবোৰ 'শিক্ষকৰ ব্যৱহাৰৰ উদ্দেশ্য পূৰণৰ অর্থে' লিখা হয়। আনহাতে, স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ প্রধানতঃ শিক্ষার্থীয়ে নিজে ব্যৱহাৰ কৰিব পৰাকৈ প্রস্তুত কৰা হয়।
- পাঠ্যপুথিত অধ্যয়নৰ বাবে সময় ধৰি দিয়া নাথাকে। কিন্তু স্ব-শিকন সামগ্রীত আনুমানিক অধ্যয়ন কাল উল্লেখ কৰা থাকে।
- পাঠ্যপুথিত সাধাৰণতে শৈক্ষিক লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যৰ উল্লেখ নাথাকে। স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রতিটো অধ্যায়তে শৈক্ষিক লক্ষ্য তথা উদ্দেশ্যৰ স্পষ্ট উল্লেখ থাকে।
- এখন বহল বজাৰ দখল কৰাৰ স্বার্থত পাঠ্যপুথিবোৰ লিখা হয়। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ এক নির্দিষ্ট শিক্ষার্থী গোটৰ বাবে লিখা অথবা এনে সামগ্রীৰ আৰ্হি তৈয়াৰ কৰা হয়।
- পাঠ্যপুথিবোৰ শিক্ষক তথা বিশেষজ্ঞৰ সহায় হ'ব পৰাকৈ প্রস্তুত কৰা হয়। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ শিক্ষার্থীৰ প্রয়োজনীয়তা অনুসৰি প্রস্তুত কৰা হয়।
- পাঠ্যপুথিত স্ব-মূল্যায়নৰ সুবিধা নিচেই কম থাকে নাইবা একেবাৰেই নাথাকে। কিন্তু স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰত স্ব-মূল্যায়নক যথেষ্ট গুৰুত্ব দিয়া হয়।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা গম পোৱা গ'ল যে পাঠ্যপুথি আৰু স্ব-শিকন সামগ্রী দুয়োবিধকে শিক্ষার্থীৰ শৈক্ষিক উদ্দেশ্য পূৰণৰ বাবে প্রস্তুত কৰা হয় যদিও দুয়োটাৰে মাজত উপযোগিতাৰ দিশৰ পৰা কিছু পার্থক্য আছে। কিন্তু সকলো ধৰণৰ শৈক্ষিক সামগ্রীয়েই শিক্ষার্থীৰ শৈক্ষিক উদ্দেশ্য আৰু আগ্রহ পূৰাব লাগে। শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াত শৈক্ষিক উদ্দেশ্য তথা আগ্রহে মূলতঃ শিক্ষার্থীৰ তিনিটা দিশৰ বিকাশ সাধন কৰাৰ চেষ্টা কৰে। দিশ তিনিটা হ'ল— প্রজ্ঞাত্মক (cegnitive), আবেগিক (affective) আৰু মনো-অংগসঞ্চালন (psycho-motor)। প্রজ্ঞাত্মক দিশে শৈক্ষিক উদ্দেশ্যৰ বৌদ্ধিক উপাদানবোৰৰ কথা বুজায়। ইয়াৰ দ্বাৰা শিক্ষার্থীৰ মনত ৰখাৰ শক্তি, চিন্তা কৰাৰ শক্তি, বিশ্লেষণ কৰাৰ শক্তি, সমস্যা সমাধান কৰাৰ শক্তি আদিৰ দৰে মানসিক প্রক্রিয়াবোৰৰ বিকাশ ঘটে। আবেগিক দিশে শিক্ষার্থীৰ আবেগিক আৰু আচৰণমূলক উপাদানবোৰ প্রতিফলিত কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা শিক্ষার্থীৰ আগ্রহ, মনোভাৱ, কিছুমান ধাৰণা আৰু কার্যকলাপৰ প্রতি সিহঁতৰ মনত গঢ় লোৱা প্রমূল্য আদিক বুজোৱা হয়। মনোঅংগসঞ্চালনৰ দিশটোৰে শিক্ষার্থীৰ দেহ সঞ্চালনৰ উদ্দেশ্যটোৰ কথা বুজায়। দিশটোৰ সৈতে জড়িত ব্যৱহাৰিক দক্ষতা কেইটামান হ'ল— বিভিন্ন আহিলা/যন্ত্রপাতি হাতেৰে উঠাব জনা হোৱা, বিভিন্ন পৰীক্ষা কৰিব জনা হোৱা, ব্লক নির্মাণৰ কামত জড়িত হৈ থকা ইত্যাদি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৪ ঃ পাঠ্যপুথি আৰু স্ব-শিকন সামগ্রীৰ মাজত কি পার্থক্য আছে?

.....

.....

৩.৩.২ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ বৈশিষ্ট্য

স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ হ'ল শিকন আহিলা। লক্ষ্যৰূপে বান্ধি লোৱা শিক্ষার্থী গোটবোৰে সহজে বুজি পোৱাকৈ এই সামগ্রীবোৰ প্রস্তুত কৰা হয়। এনে সামগ্রীবোৰ বুজিবলৈ শিক্ষার্থীক বাহিৰা উৎসৰ পৰা বেছি সহায়ৰ প্রয়োজন নহয়। তলত উল্লেখ কৰা বৈশিষ্ট্যবোৰ বিবেচনা কৰি প্রথমে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ আৰ্হি আৰু পৰৱর্তী পর্যায়ত সামগ্রীবোৰ প্রস্তুত কৰি উলিওৱা হয়।

- *স্ব-ব্যাখ্যাকৰী ঃ* শিক্ষার্থীয়ে বাহিৰা সহায় নোলোৱাকৈ নিজে নিজে বুজি পোৱা ধৰণে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ আৰ্হি প্রস্তুত কৰিব লাগে। এনে সামগ্রীত সন্নিৱিষ্ট কৰা বিষয়বোৰ স্ব-ব্যাখ্যাকাৰী আৰু ধাৰণাবোৰৰ দিশেৰে স্পষ্ট হোৱা উচিত। লগতে বিষয়সূচী নাইবা অধ্যায় গাঁথনিটো এক প্রণালীবদ্ধ ৰূপত যুক্তিসংগত বিশ্লেষণৰ দ্বাৰা স্থিৰ কৰি লোৱা উচিত। বিষয়সূচীত অন্তর্ভুক্ত বিষয়বোৰ বহলাই লিখাৰ শৈলীটোত ধাৰাবাহিকতা আৰু সুসামঞ্জস্যতা বর্তি থাকিব লাগিব। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰে শিক্ষার্থীক নিজে বুজি পঢ়িবলৈ অনুপ্রাণিত কৰে।
- *স্বয়ং সম্পূর্ণ ঃ* স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ প্রকৃতি স্বয়ং সম্পূর্ণ হোৱা উচিত। এনে সামগ্রী অধ্যয়ন কৰা শিক্ষার্থীসকলে কোনো এক নির্দিষ্ট বিষয় সম্পর্কে স্পষ্ট ধাৰণাৰ গৰাকী হ'বলৈ অতিৰিক্ত পঠন উৎসৰ প্রয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰিব নালাগে। মুক্ত আৰু দূ�ৰৱর্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত ভৌগোলিক, শাৰীৰিক আৰু মনোবৈজ্ঞানিক বিচ্ছিন্নতাৰ বাবে শিক্ষার্থীয়ে শিক্ষকক শাৰীৰিকভাৱে সদায় লগ নাপাবও পাৰে। এনে পৰিস্থিতিত স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ হ'ল শিক্ষার্থীক দিক্‌নির্দেশনা প্রদান কৰিব পৰা একমাত্র পথ। এইবাবেই স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রতিটো অধ্যায় আগতীয়াকৈ পৰিকল্পনা কৰি ল'ব লাগে যাতে ইয়াত শিক্ষার্থীয়ে শিকন কালত সকলোবোৰ প্রয়োজনীয় তথ্য পর্যাপ্ত পৰিমাণে পঢ়িবলৈ পায়।
- *স্ব-নির্দেশাত্মক ঃ* অধ্যয়ন সামগ্রীবোৰৰ লক্ষ্য হ'ল শিকনৰ প্রতিটো স্তৰতে শিক্ষার্থীক প্রয়োজনীয় দিক্‌নির্দেশনা, ইংগিত আৰু পৰামর্শ আগবঢ়োৱা। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰক স্বনির্দেশাত্মক শিকন সামগ্রীত পৰিণত কৰিবলৈ ইয়াত কিছুমান মৌলিক উপাদান যোগ কৰা উচিত। যেনে- সহজ ব্যাখ্যা, ক্রমিক

বিকাশ, চিত্রৰ সহায়ত ব্যাখ্যা, শৈক্ষিক কার্যকলাপ, অগ্রগতি নিৰীক্ষণৰ সুযোগ ইত্যাদি। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰে দিক্‌নির্দেশনা প্রদান কৰা, নির্দেশ দিয়া, সহজে বুজাত সহায় কৰা আৰু এক শ্রেণীকোঠাভিত্তিক পৰিস্থিতি শিকন প্রক্রিয়াটো নিয়ন্ত্রণ কৰা শিক্ষকৰ ভূমিকা পালন কৰে।

- *স্বয়ং উদ্বুদ্ধকাৰী ঃ* মুক্ত আৰু দূৰৱর্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাত শিক্ষার্থীসকল প্রধানতঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। তেওঁলোকে শিক্ষকৰ সৈতে মুখামুখি হোৱাৰ সুযোগ নাপায় বুলিয়েই ক'ব পাৰি। সেয়েহে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰেই তেওঁলোকৰ বাবে জীৱন্ত শিক্ষকৰ কাম কৰে। এইটো কাৰণতে সামগ্রীবোৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে অতি অনুপ্রেৰণাদায়ী হোৱা উচিত। এই সামগ্রীবোৰে শিক্ষার্থীৰ মনত শিকাৰ প্রতি আগ্রহৰ সৃষ্টি কৰিব লাগে। শিক্ষার্থীক শিকাৰ প্রতি আগ্রহী কৰি তোলাৰ কৃতিত্ব পাঠ্যবিষয় লেখকসকলে দাবী কৰিব পাৰে। তেওঁলোকৰ দক্ষতাই স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ অর্থবহ আৰু সুফলদায়ক কৰি তোলে। শিকন আৰু শিকা কথাবোৰ মনত ৰখাৰ প্রতিটো পর্যায়তে জ্ঞান পুনৰ দৃঢ়কৰণৰ বোধটো শক্তিশালী কৰি তুলিব লাগে।
- *স্ব-মূল্যায়নসাধ্যতা ঃ* শিকন প্রক্রিয়াটো ফলপ্রসূ কৰি তুলিবলৈ শিক্ষার্থীৰ পৰা সহাঁৰি সংগ্রহ কৰাৰ সুবিধা থাকিব লাগে। এনে সহাঁৰিত শিক্ষার্থীয়ে অধ্যয়ন সামগ্রীবোৰ বুজিব পাৰিছেনে নাই, সামগ্রীবোৰ পঢ়ি যাওঁতে কি কি সমস্যাৰ মুখামুখি হৈছে আদি কথা উল্লেখ কৰিব পাৰে। স্ব-মূল্যায়ন বুলি কওঁতে প্রশ্নৰ উত্তৰ নিজে পৰীক্ষা কৰি চাব পৰা সুযোগবোৰৰ কথা বুজোৱা হয়। 'অগ্রগতি নিৰীক্ষণ', 'অনুশীলন', আদি শিতানৰ দ্বাৰা শিক্ষার্থীক তেওঁলোকৰ অগ্রগতিৰ আভাস দিয়া হয়, শিকনৰ আগ্রহ পুনৰদৃঢ় কৰি তোলা হয় আৰু প্রয়োজনীয় উদ্‌গনি যোগোৱা হয়। স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রতিটো অধ্যায়তে 'অগ্রগতি নিৰীক্ষণ'কে ধৰি নানা অনুশীলন সন্নিৱিষ্ট থাকে। ইয়াৰ উপৰি স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ প্রতিটো অধ্যায়ৰ শেষত কিছুমান আৰ্হিমূলক নাইবা সম্ভাব্য প্রশ্ন তুলি দিব লাগে। মুক্ত আৰু দূৰৱর্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰে কোনো পাঠ্যক্রম শিকি থকা শিক্ষার্থীয়ে এই শিতানবোৰৰ পৰা নিজৰ অগ্রগতি সম্পর্কীয় সহাঁৰি লাভ কৰিব।
- *স্ব-শিকন ঃ* স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ নিজে নিজে শিকা নীতিটোৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্রস্তুত কৰা হয়। শিক্ষার্থীয়ে বাহিৰা উৎসৰ পৰা বেছি সহায় নোলোৱাকৈ এই সামগ্রীবোৰ নিজে পঢ়ি শিকে। সেয়েহে এই সামগ্রীবোৰৰ প্রতিটো অধ্যায়ত অধ্যয়নৰ দিক্‌নির্দেশনা, নির্দেশ, ইংগিত, উল্লেখ, ৰেখাচিত্রৰ ব্যৱহাৰ, কার্যকলাপ, অগ্রগতি নিৰীক্ষণ, অনুশীলন, আৰ্হি প্রশ্ন অথবা সম্ভাব্য প্রশ্ন থাকিব লাগে। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ শিক্ষার্থীয়ে নিজে শিকিব পৰাকৈ বিস্তৃত হ'ব লাগে। সেয়েহে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ আন্তঃক্রিয়াশীল প্রকৃতিৰ হোৱা উচিত।

স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰক স্বতন্ত্ৰ শিকন সামগ্রীৰূপে বিকশাই আৰু প্রস্তুত কৰি তুলিবলৈ ওপৰত উল্লেখ কৰা নীতিবোৰ মানি চলিব লাগে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ কেইটামান উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

৩.৪ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ পৰিকল্পনা আৰু গাঁথনি

স্ব-শিকন সামগ্রী প্রস্তুতকৰণ প্রক্রিয়াটো তিনিটা পর্যায় অথবা নীতিৰ ওপৰত আধাৰিত। প্রথম পর্যায়টো হ'ল পাঠ্যবিষয়ৰ প্রস্তুতি নাইবা পৰিকল্পনা (পাঠ্যবিষয়টোক লৈ চিন্তা-চর্চা), দ্বিতীয় পর্যায়টো হ'ল পাঠ্যবিষয়ৰ বিকাশ (বিষয়সূচী লিখা কার্য) আৰু অন্তিম পর্যায়টো হ'ল পাঠ্যবিষয়ত অন্তর্ভুক্ত কৰা বিষয়সূচীবোৰক স্ব-শিকন সামগ্রীৰ ৰূপ দিয়া। এই পর্যায়টোৰ সৈতে সম্পাদনা, পুনৰীক্ষণ, লে আউট তৈয়াৰ কৰা আৰু অৱশেষত সামগ্রীবোৰ ছপাশালত দিয়া আদি কামবোৰ জড়িত হৈ থাকে।

স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ পাঠ্যবিষয়ৰ অন্তর্গত বিষয়সূচীবোৰৰ আৰ্হি মুক্ত আৰু দূ�ৰৱর্ত্তী শিকনৰ সুযোগ আগবঢ়োৱা শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ শৈক্ষিক কার্যসূচীবোৰ সুচাৰুৰূপে আগবঢ়াই নিব পৰাকৈ প্রস্তুত কৰা হয়। শৈক্ষিক কার্যসূচী (Programme), পাঠ্যবিষয় (Course), খণ্ড (Block), অধ্যায় (Unit), শিতান (Section), উপ-শিতান (Sub-Section) আদি বিভিন্ন ভাগত ভগাই লৈ স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ আৰ্হি তৈয়াৰ কৰা হয়। তলত ভাগবোৰ কিছু বহলাই আলোচনা কৰা হ'ল ঃ

- **শৈক্ষিক কার্যসূচী ঃ** কোনো এক নির্দিষ্ট অধ্যয়ন ক্ষেত্রত সৈতে জড়িত পাঠ্যক্রম নাইবা একাধিক পাঠ্যবিষয়ৰ সংমিশ্রণক একোটা শৈক্ষিক কার্যসূচীৰে সামৰি লোৱা হয়। যেনে— প্রাক্-স্নাতক পর্যায়ৰ শৈক্ষিক কার্যসূচী (Undergraduate Programmes), শিক্ষা বিষয়ত স্নাতকোত্তৰ কার্যসূচী (M.A. in Education), গণসংযোগ বিষয়ত ডিপ্লমা কার্যসূচী (Diploma in Mass Communication), দূৰৱর্ত্তী শিক্ষা বিষয়ত স্নাতকোত্তৰ ডিপ্লমা কার্যসূচী (Post-Graduate Diploma Programme in Distance Education) ইত্যাদি।
- **পাঠ্যবিষয় ঃ** শৈক্ষিক কার্যসূচী এটাক পাঠ্যবিষয়ত ভগাই লোৱা হয়। পৰম্পৰাগত শিক্ষা ব্যৱস্থাত পাঠ্যবিষয় মানে মাত্র এটা বিষয়ৰ কথা বুজোৱা হয়। যেনে— পদার্থ বিজ্ঞানৰ স্নাতকোত্তৰ, প্রাক্-স্নাতক পর্যায়ৰ ৰসায়ন বিজ্ঞান, প্রাথমিক পর্যায়ৰ গণিত ইত্যাদি। কিন্তু মুক্ত আৰু দূৰৱর্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত পাঠ্যবিষয় বুলিলে অধ্যয়নৰ সৈতে

জড়িত শিক্ষা আৰু অন্য উপাদানবোৰৰ কথা বুজোৱা হয়। এই ব্যৱস্থাত পাঠ্যবিষয় বুলিলে স্ব-শিকন সামগ্রীৰ সংখ্যা, স্ব-শিকন সামগ্রীৰ বিকাশ আৰু ছপা সামগ্রীৰ পুনৰ পৰীক্ষণ, দৃশ্য-শ্রাব্য সামগ্রী, অনলাইন সামগ্রী আৰু কম্পিউটাৰ ভিত্তিক সামগ্রীবোৰক সামৰি লোৱা হয়। ইয়াৰ উপৰি মুক্ত আৰু দূ�ৰৱর্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত পৰামর্শদান আৰু যোগাযোগ স্থাপনৰ সময়, প্রদত্ত কার্য, পুথিভঁৰালকেন্দ্রিক কার্য, পৰীক্ষাগাৰকেন্দ্রিক কার্য, প্রকল্প কার্য আদিও পাঠ্যবিষয়ৰ অন্তর্ভুক্ত।

- **খণ্ড ঃ** এটা পাঠ্যবিষয়ক একাধিক খণ্ডত ভগোৱা হয়। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ বাবে স্বীকৃত আকৃতিৰ খণ্ড এটাত প্রায় ৬০-৮০টা ছপা পৃষ্ঠা থাকিব পাৰে। প্রতিটো খণ্ডৰে একোটা বিষয়বস্তুকেন্দ্রিক ধাৰণা থাকিব লাগিব। ছপা কৰা স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ শিক্ষার্থীলৈ প্রেৰণা কৰা হয়। যদিও শিক্ষার্থীসকলে শিক্ষানুষ্ঠান পৰিসৰৰ পৰা আঁতৰত থাকি অধ্যয়ন কৰে তথাপিও এনে সামগ্রীবোৰৰ জৰিয়তে তেওঁলোকৰ মনত শিক্ষানুষ্ঠানৰ সৈতে এটা একাত্মবোধ গঢ়ি তোলাৰ আৰু সংযোগ স্থাপনৰ প্রয়াস কৰা হয়। শিক্ষার্থীয়ে একোটা খণ্ড অধ্যয়ন কৰি উঠাৰ পাচত সফলতাৰ অনুভৱো কৰিব পাৰে। শৈক্ষিক দৃষ্টিৰে মাত্র এখন বৃহৎ কলেৱৰৰ কিতাপ পঢ়াতকৈ পাঠ্যবিষয় এটা সৰু সৰু খণ্ডত ভগাই লৈ পঢ়িলে পাঠ্যবিষয়টো সম্পূর্ণ কৰাটো সহজ হৈ পৰে।
- **অধ্যায় ঃ** স্ব-শিকন সামগ্রীৰ খণ্ডবোৰ আকৌ কিছুমান অধ্যায়ত বিভক্ত। প্রতিটো অধ্যায়ৰে একোটা গাঁথনিভিত্তিক লিখনশৈলী থাকে। প্রতিটো অধ্যায়ে শিক্ষার্থীৰ সুবিধা হোৱাকৈ পাঠ্যবিষয়ৰ একোটা নির্দিষ্ট বিষয়সূচীৰ আলোচনা সামৰি লয়। শিক্ষার্থীয়ে অধ্যায়বোৰ পঢ়ি পাঠ্যবিষয় এটাৰ প্রদত্ত পাঠ্যক্রমত থকা একোটা নির্দিষ্ট বিষয়ৰ তথ্য আৰু জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰে। সেয়েহে অধ্যায়বোৰক এটা খণ্ডৰ স্বয়ং সম্পূর্ণ অংশ বুলি ক'ব পাৰি। একোটা অধ্যায়ত এটা নাইবা একাধিক আন্তঃসম্পর্ক থকা ধাৰণা আলোচনা কৰা হ'ব পাৰে। প্রতিটো অধ্যায়কে বিভিন্ন শিতান আৰু উপ-শিতানত ভাগ কৰি ধাৰণা, তথ্য, ৰেখাচিত্র আদিক অধিক প্রাঞ্জল ৰূপত উপস্থাপন কৰা হয়।

মুক্ত আৰু দূৰৱর্ত্তী শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰে অধ্যায় লিখাৰ বাবে একোটা সুনির্দিষ্ট গাঁথনি বিকশিত কৰে। প্রতিখন শিক্ষানুষ্ঠানেই নিজ নিজ ধৰণে গাঁথনিৰ আৰ্হি প্রস্তুত কৰি ল'ব পাৰে। স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রতিটো খণ্ডৰে একোখন বেটুপাত (Cover Page) থাকে। পাঠ্যবিষয় সমন্বয়ৰক্ষীয়ে শিক্ষানুষ্ঠানৰ শিক্ষায়তনিক দিশৰ মুৰব্বী (dean, academic)ৰ সৈতে নাইবা পাঠ্যবিষয়টোৰ বাবে থকা যিকোনো উর্দ্ধতন শৈক্ষিক অভিকৰ্ণৰ সৈতে আলোচনা কৰি বেটুপাতৰ আৰ্হি প্রস্তুত কৰে। প্রতিটো খণ্ডৰে প্রতিটো অধ্যায়ৰে একোটা স্পষ্ট শিৰোনাম থাকিব লাগে। শিক্ষার্থীয়ে শিৰোনাম পঢ়িয়েই অধ্যায়টোৰ আলোচ্য বিষয়বোৰ গম পাব লাগে। অধ্যায়ৰ শিতান আৰু উপ-শিতানবোৰক বিষয়সূচী উপস্থাপনৰ ক্রম অনুসৰি শৃংখলাবদ্ধভাৱে সজাব লাগে। এনে গাঁথনিয়ে শিক্ষার্থীক বিষয়টোৰ প্রতি আকর্ষিত কৰি তোলে।

একোটা অধ্যায়ৰ সৈতে লে' আউট আৰু ফর্মেটৰ লগতে অধ্যায়টোৰ শৈক্ষিক

উদ্দেশ্যও জড়িত হৈ থাকে। এই সমস্ত কথা উপাদানবোৰৰ প্ৰকৃতি অনুসৰি স্পষ্ট অভিধাৰে উল্লেখ কৰিব লাগে। শিক্ষার্থীয়ে সহজে বুজি পোৱাকৈ অধ্যায়বোৰক বিভিন্ন শিতান আৰু উপ-শিতানত ভগোৱা হয়। অধ্যায়ত উল্লেখ কৰা জটিল শব্দ/খণ্ডবাক্যবোৰ 'ব'ল্ড টাউপফেচ'ত (ডাঠ আখৰেৰে) লিখিব লাগে আৰু অধ্যায়ৰ উকা হৈ থকা মার্জিন অংশত ইয়াৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব লাগে। শিক্ষার্থীৰ মনত বিষয়বস্তুৰ স্পষ্ট ধাৰণা গঢ়িবলৈ নাইবা কিমান বুজি পাইছে সেয়া পৰীক্ষা কৰিবলৈ কিছুমান শিতান আৰু উপ-শিতানৰ শেষত 'অগ্রগতি নিৰীক্ষণ' অংশত কিছুমান প্রশ্ন সুধিব পাৰে। শিক্ষার্থীয়ে নিজে অধ্যয়নৰ অগ্রগতি পৰীক্ষা কৰি চাব পৰাকৈ এই অংশটোৰ আৰ্হি প্রস্তুত কৰা হৈছে। অধ্যায়ৰ শিতানবোৰ পঢ়ি উঠাৰ লগে লগে যদি শিক্ষার্থীয়ে এই প্রশ্নবোৰৰ নিজে উত্তৰ দিয়াৰ চেষ্টা কৰে তেন্তে তেওঁলোক অধিক উপকৃত হ'ব। তাৰপাছত তেওঁলোকে অধ্যায়টিৰ সামৰণি অংশত থকা 'অগ্রগতিৰ খতিয়ান' অংশত দিয়া উত্তৰবোৰৰ সৈতে নিজৰ উত্তৰ মিলাই চাব পাৰিব। শিক্ষার্থীৰ সমালোচনাত্মক দৃষ্টিভংগীৰে চিন্তা কৰাৰ সামর্থ আৰু লিখন দক্ষতা বৃদ্ধি কৰিবলৈ অধ্যায় লেখকে কেতিয়াবা অধ্যায়বোৰত কিছুমান 'অনুশীলনী' যোগ দিয়ে। এই অনুশীলনীবোৰে শিক্ষার্থীক শিকন পটভূমিৰ সৈতে জড়িত কৰি ৰাখে। এইবোৰৰ উপৰি অধ্যায়বোৰত 'জানি থোৱা ভাল' শিতান একোটা থাকে। তাত অতিৰিক্ত তথ্য সংযোগ কৰা হয়। ফলত অধ্যায় এটাৰ প্রকৃতি অধিক আন্তঃক্রিয়াশীল হৈ পৰে। প্রতিটো অধ্যায়ৰ শেষৰ ফালে 'অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ' অংশটো থাকে। ইয়াত বহলকৈ আলোচনা কৰা বিষয়বোৰ চমুকৈ স্মৰণ কৰা হয়। সামৰণি অংশতেই 'অধিক জানিবলৈ' শিতানটোও থাকে। তাত প্রসংগ পুথি আৰু সহায়ক লিংকবোৰৰ উল্লেখ থাকে। কোনো বিষয় গভীৰভাৱে অধ্যয়ন কৰাত আগ্রহী শিক্ষার্থীয়ে এনে কিতাপ আৰু লিংকবোৰ চাব পাৰে। প্রতিটো অধ্যায়ৰ অন্তিম শিতান 'আৰ্হি প্রশ্ন'ত কেইটামান সম্ভাব্য প্রশ্ন দিয়া হয়। এই প্রশ্নকেইটাৰ উত্তৰ লিখি উলিয়াই অধ্যয়ন কৰি শিক্ষার্থীসকলে বছৰেকীয়া/ষান্মাসিক সমাপ্তিত পতা পৰীক্ষাবোৰৰ বাবে প্রস্তুতি চলাব পাৰে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা গম পোৱা গ'ল যে এটা শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ আটাইবোৰ অধ্যায়, খণ্ড আৰু পাঠ্যবিষয়ৰ মাজত আন্তঃসম্পর্ক থাকে। কিন্তু এই আটাইবোৰ উপাদানৰ মাজত একধৰণৰ সমৰূপতা থাকিব লাগে। এই সমৰূপতাৰ আধাৰত অধ্যায়বোৰৰ আকাৰ আৰু সর্বাধিক শব্দৰ পৰিমাণ স্থিৰ কৰিব পৰা যায়। প্রতিখন মুক্ত আৰু দূ�ৰৱর্ত্তী শিক্ষা অনুষ্ঠানেই পাঠ্যবিষয় লিখোতাসকলক একেধৰণৰ মাননি দিয়াৰ নীতি গ্রহণ কৰিব লাগে। প্রতিটো শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ বাবে একোখন কার্যসূচী নির্দেশনা থাকিব লাগে। এনে নির্দেশনাত পাঠ্যবিষয়টো কেনেকৈ অধ্যয়ন কৰিব, কি অধ্যয়ন কৰিব, কেতিয়া অধ্যয়ন কৰিব এই সকলোবোৰ কথা শিক্ষার্থীৰ সুবিধার্থে উল্লেখ কৰা উচিত। এইবোৰৰ লগতে মুক্ত আৰু দূৰৱর্ত্তী শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰে নিজ নিজ শৈক্ষিক কার্যসূচীবোৰ চলাই নিবলৈ স্ব-শিকন সামগ্রী প্রস্তুত কৰাৰ বাবে যিবোৰ দিক্‌নির্দেশনা গ্রহণ কৰিছে সেইবোৰ সাৱধানে মানি চলিব লাগে। কেৱল শিক্ষার্থীৰ বাবে প্রস্তুত কৰা স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ গুণগত বৈশিষ্ট্য অটুট ৰাখিবলৈ নিয়মীয়াকৈ পাঠ্যক্রম শেহতীয়াকৰণ,

বিষয়সূচী শেহতীয়াকৰণ, সামগ্রীবোৰৰ পুনৰীক্ষণ, তথ্য শেহতীয়াকৰণ, শিক্ষার্থী-পৰামর্শদাতা-শৈক্ষিক দিশত জড়িত লোক-পুনৰীক্ষণকাৰী আদিৰ দৰে বিভিন্ন উৎসৰ পৰা লাভ কৰা সহাঁৰি/মতামতৰ আধাৰত স্ব-শিকন সামগ্রীৰ বিষয়সূচী নাইবা অধ্যায়বোৰত সৰু-সুৰা শুধৰণি কৰা ইত্যাদি কাম কৰা উচিত। শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াটো অধিক ফলপ্রসূ আৰু দক্ষ কৰি তুলিবলৈ ছপা সামগ্রীবোৰৰ লগতে মাল্টিমিডিয়া স্ব-শিকন সামগ্রী, প্রদত্ত কার্য, হাতপুথি, টেলি-কনফাৰেন্সিং, আন্তঃক্রিয়াশীল ৱেডিঅ' পৰামর্শদান, গৱেষণাগাৰ, হাতে-কামে লাভ কৰা অভিজ্ঞতা তথা শিক্ষার্থীৰ সমর্থন কার্যসূচী আৰু স্ব-শিকন সামগ্রী সঠিক স্থানত যোগান ধৰা কার্যৰ সৈতে জড়িত সকলোবোৰ কামেই পুনৰীক্ষণ কৰিব লাগে, প্রয়োজন সাপেক্ষে পুনৰ আৰ্হি প্রস্তুত কৰিব লাগে আৰু শেহতীয়াকৰণ কৰিব লাগে।

- **ক্রেডিট ব্যৱস্থা ঃ** স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ বিভিন্ন ৰূপত প্রস্তুত কৰা হয় বুলি আফুনি ইতিমধ্যে জানিব পাৰিলে। প্রতিটো অধ্যায়কে কিছুমান ক্রেডিটৰ সহায়ত জোখা হয়। এটা পাঠ্যবিষয়ৰ প্রতিটো ম'ডিউল নাইবা অধ্যায়ৰ ক্রেডিট মূল্যৰ বিৱৰণ দিয়া থাকে। ক্রেডিট হ'ল এক স্বীকৃত আৰু স্বচ্ছ ব্যৱস্থা। এক নির্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত সামৰিবলগীয়া শৈক্ষিক প্রক্রিয়াবোৰ সুচাৰুৰূপে আগবঢ়াই নিয়াত ক্রেডিট ব্যৱস্থাই সহায় কৰে। ইয়াক কোনো এটা অধ্যায় শিক্ষার্থীয়ে কিমান সময় অধ্যয়ন কৰিব সেয়া নির্ধাৰণৰ কামত ব্যৱহাৰ কৰা হয়।
  - এক স্বীকৃত হিচাপ মতে প্রতিটো ক্রেডিটৰ বিপৰীতে ৩০-৩২ ঘণ্টা অধ্যয়নৰ প্রয়োজন।
  - এটা শৈক্ষিক কার্যসূচীত যদি এটা ৪ ক্রেডিটৰ পাঠ্যবিষয় থাকে, তেন্তে শিক্ষার্থীয়ে মুঠ ১২০ ঘণ্টা অধ্যয়ন কৰিব লাগিব। এই ১২০ ঘণ্টাৰ ভিতৰত ১২ ঘণ্টা পৰামর্শদান শ্রেণীবোৰৰ বাবে স্থিৰ কৰা থাকে। অর্থাৎ মুঠ অধ্যয়ন কালৰ ১০% পৰামর্শদান শ্রেণীবোৰৰ বাবে ৰখা হয়।
  - এটা শৈক্ষিক কার্যসূচীত যদি এটা ৬ ক্রেডিটৰ পাঠ্যবিষয় থাকে, তেন্তে শিক্ষার্থীয়ে মুঠ ১৮০ ঘণ্টা অধ্যয়ন কৰিব লাগিব। ইয়াৰে ১০% সময়, অর্থাৎ ১৮ ঘণ্টা শিক্ষার্থীয়ে অধ্যয়ন কেন্দ্রবোৰত হোৱা পৰামর্শদান শ্রেণীত উপস্থিত থাকিব লাগিব।

জানি থোৱা ভাল

বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ ২০১৭ চনৰ দূ�ৰৱর্ত্তী শিক্ষা বিষয়ক নতুন শিক্ষা নীতিত স্পষ্টকৈ কোৱা হৈছে যে স্ব-শিকন সামগ্রীৰ বাবে ধার্য কৰা ক্রেডিট সম্পর্কে অতি স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰিব লাগিব। বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগে ক্রেডিট, এটা স্ব-শিকন

সামগ্রী গোটত থাকিবলগীয়া অধ্যায়ৰ সংখ্যা, পৰামৰ্শদানৰ সময়, মুক্ত আৰু দূ�ৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰে শিক্ষাগ্রহণ কৰি থকা শিক্ষার্থীক ঘৰত কৰিবলৈ দিয়া কার্যৰ সংখ্যা আদি বিষয়ত মাধৱ মেনন কমিটিৰ পৰামৰ্শৱলী মানি লৈছে। তলত মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰে মানি চলিবলগীয়া ক্রেডিট ব্যৱস্থা সম্পর্কীয় বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ দিক্‌নির্দেশনাসূচক তালিকা কেইখনমান তুলি দিয়া হ'ল।

তালিকা ৩.১ ঃ ক্রেডিট ব্যৱস্থাৰ আধাৰত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা পদ্ধতিৰ জৰিয়তে আগবঢ়োৱা শৈক্ষিক কার্যসূচীবোৰৰ বাবে ধার্য কৰা স্বীকৃত বিধিসমূহ

কার্য্যসূচীৰ সময় (Duration of the Programme)	ক্রেডিট (Credits)	কার্য্যসূচীৰ স্তৰ (Level of the Programme)
৩ বছৰ	৯৬-১০০	স্নাতক পর্য্যায়ৰ
২ বছৰ	৬৪-৭২	স্নাতকোত্তৰ পর্য্যায়ৰ

তালিকা ৩.২ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা পদ্ধতিৰ জৰিয়তে পাঠ্যবিষয় শিক্ষার্থীৰ হাত তুলি দিয়াৰ স্বীকৃত বিধি

প্রদত্ত কর্মৰ সংখ্যা (No. of Assign-ments)	অভীক্ষাৰ সময় (Practical Sessions)	পৰামর্শ দানৰ সময়ৰ সংখ্যা (No. of Counselling Sessions) তত্ত্ব (Theory) (সর্বমুঠ অধ্যয়নৰ ১০% সময়)	স্ব-শিকন সামগ্রীৰ সংখ্যা (অধ্যায়, খণ্ড হিচাপত) (Size of the SLMs) (in terms of Units, to be divided into blocks)	অধ্যয়নৰ মুঠ সময় (Study input)	কার্য্যসূচীৰ ক্রেডিট (Credit value of the Course)
১	৬০ ঘণ্টা	৬ ঘণ্টা	৬-৮ অধ্যায়	৬০ ঘণ্টা	২ ক্রেডিট
২	১২০ ঘণ্টা	১২ ঘণ্টা	১৪-১৬ অধ্যায়	১২০ ঘণ্টা	৪ ক্রেডিট
৩	১৮০ ঘণ্টা	১৮ ঘণ্টা	২০-২৪ অধ্যায়	১৮০ ঘণ্টা	৬ ক্রেডিট
৪	২৪০ ঘণ্টা	২৪ ঘণ্টা	৩০-৩৪ অধ্যায়	২৪০ ঘণ্টা	৮ ক্রেডিট

তালিকা ৩.৩ ঃ ছপাৰ বাহিৰে অন্য ৰূপত স্ব-শিকন সামগ্রী বিকশাই তোলোতে পালন কৰিবলগীয়া ক্রেডিট গাঁথনি সম্পর্কীয় স্বীকৃত বিধি

মুঠ পৰামর্শদানৰ সময়ৰ সংখ্যা (No.of Counseling Sessions) তত্ত্ব (Theory)					
সমকালীন আলাপ (Sny. Chat) ৫%	অসমকালীন (Asy**) আলোচনা মঞ্চ (Discussion Forum) আলোচনা মঞ্চ (Comp)	সমকালীন (Syn*) (মুখামুখী) (f2f)# (ঐচ্ছিক ১) (opt1) ১০%	ই-বিষয়বস্তুৰ আকাৰ (Size of E-Content) অধ্যায়ৰ ক্ষেত্রত (in terms of Units)	অধ্যয়নৰ মুঠ সময় (Study inputs)	কার্য্যসূচীৰ ক্রেডিট (Credit Value of the Course)
৩ ঘণ্টা	প্রতিটো বিষয়ত	৬ ঘণ্টা	৬-৮ অধ্যায়	৬০ ঘণ্টা	২ ক্রেডিট

	২-১০ টা বিষয়বস্তু				
৬ ঘণ্টা	প্রতিটো বিষয়ত ২-১০ টা বিষয়বস্তু	১২ ঘণ্টা	১৪-১৬ অধ্যায়	১২০ ঘণ্টা	৮ ক্রেডিট
৯ ঘণ্টা	প্রতিটো বিষয়ত ২-১০ টা বিষয়বস্তু	১৮ ঘণ্টা	২০-২৪ অধ্যায়	১৮০ ঘণ্টা	৬ ক্রেডিট
	প্রতিটো বিষয়ত ২-১০ টা বিষয়বস্তু	২৪ ঘণ্টা	৩০-৩৪ অধ্যায়	২৪০ ঘণ্টা	৮ ক্রেডিট

* Syn : Synchronous (সমকালীন)

**Asyn : Asynchronous (অসমকালীন)

f2f : face-to-face (মুখামুখী)

স্ব-শিকন সামগ্রী প্রস্তুত কৰাৰ সময়ত মুক্ত আৰু দূ�ৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰে ওপৰৰ তালিকাকেইখনত উল্লেখ থকা শিতানবোৰৰ মতে সামগ্রীবোৰৰ আকাৰ, ক্রেডিট মূল্য, প্রদত্ত কার্য, অধ্যয়নৰ সময়, পৰামর্শদান শ্রেণী আদি স্থিৰ কৰি ল'ব পাৰে। তালিকা কেইখন দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা বিষয়ত বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগে ২০১৭ চনত গৃহিত কৰা নতুন নির্দেশনাত সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে।

চিন্তা চর্চা কৰক — ৩.১

অনুগ্রহ কৰি অধ্যায়টোৰ ৩.৪নং শিতানটো মনোযোগ দি পঢ়ক। শিতানটোত এটা অধ্যায় প্রস্তুত কৰাৰ গাঁথনি সম্পর্কে আলোচনা কৰা হৈছে। তাৰপাচত আপুনি নিজে পচন্দ কৰা বিষয় এটা লৈ অধ্যায় গাঁথনি এটাৰ আৰ্হি প্রস্তুত কৰক।

.....

.....

.....

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৬ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ শৈক্ষিক কার্যসূচী, পাঠ্যবিষয় আৰু খণ্ড মানে কি?

.....

.....

প্রশ্ন ৭ ঃ ক্রেডিটৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সেইবোৰ সামগ্রীকেই স্ব-শিকন সামগ্রী বুলি কোৱা হয় যিবোৰৰ বিষয়সূচীৰ আৰ্হি শিক্ষকৰ সহায় নোলোৱাকৈয়ে শিক্ষার্থীয়ে সহজে বুজি পোৱা আৰু আয়ত্ত কৰিব পৰা ধৰণে প্রস্তুত কৰা হয়।
- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ বিভিন্ন ৰূপত প্রস্তুত কৰা হয়। যেনে- ছপা সামগ্রী, দৃশ্য-শ্রাব্য সামগ্রী, অনলাইন সামগ্রী আৰু কম্পিউটাৰ ভিত্তিক সামগ্রী।
- স্ব-শিকন সামগ্রী আৰু পাঠ্যপুথিবোৰ এক নির্দিষ্ট সময়ৰ বাবে চলাবলগীয়া পাঠ্যবিষয় একোটাৰ বাবে প্রস্তুত কৰা হয়। স্ব-শিকন সামগ্রী আৰু পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ পাঠ্যপুথিৰ মাজত কিছুমান প্রভেদ আছে।
- স্ব-শিকন সামগ্রীৰ কেইটামান মৌলিক বৈশিষ্ট্য হ'ল ইয়াৰ স্ব-ব্যাখ্যাকাৰী, স্বয়ং সম্পূর্ণ, স্বয়ং উদ্বুদ্ধকাৰী, স্ব-মূল্যায়নসাধ্য আৰু স্ব-শিকনসাধ্য প্রকৃতিবোৰ। এই বৈশিষ্ট্যবোৰে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰক অধিক ফলপ্রসূ আৰু আন্তঃক্রিয়াশীল কৰি তোলে।
- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰক বিভিন্ন আৰ্হিৰে প্রস্তুত কৰা হয়। যেনে, শৈক্ষিক কার্যসূচী, পাঠ্যবিষয়, খণ্ড, অধ্যায়, শিতান, উপ-শিতান ইত্যাদি।
- কোনো এটা শৈক্ষিক কার্যসূচী আগবঢ়াই নিবলৈ স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ আৰ্হি প্রস্তুত কৰা হয়। শৈক্ষিক কার্যসূচী মানে হ'ল কোনো এক নির্দিষ্ট অধ্যয়ন ক্ষেত্রৰ বাবে নির্ধাৰিত পাঠ্যক্রম নাইবা একাধিক পাঠ্যবিষয়ৰ সংমিশ্রণ।
- মুক্ত আৰু দূ�ৰৱর্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত এটা পাঠ্যবিষয়ত স্ব-শিকন সামগ্রী বিকাশৰ একাধিক পুস্তিকা থাকে। এনে ব্যৱস্থাত ছপা সামগ্রী, দৃশ্য-শ্রাব্য সামগ্রী, অনলাইন সামগ্রী আৰু কম্পিউটাৰ ভিত্তিক সামগ্রীৰূপে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ পুনৰীক্ষণ কৰা হয়। ইয়াৰ লগতে মুক্ত আৰু দূৰৱর্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয়বোৰত পৰামর্শদান আৰু যোগাযোগ স্থাপন কাল, প্রদত্ত কার্য, পুথিভঁৰাল কার্য, পৰীক্ষাগাৰ কার্য, প্রকল্প কার্যও সংযোজিত হৈ থাকে।
- এটা পাঠ্যবিষয়ক খণ্ডত ভাগ কৰা হয়। এটা স্বীকৃত আকৃতিৰ খণ্ডত প্রায় ৬০-৮০টা ছপা পৃষ্ঠা থাকিব পাৰে। প্রতিটো খণ্ডৰে একোটা বিষয়কেন্দ্রিক ধাৰণা থাকিব লাগে।
- স্ব-শিকন সামগ্রীৰ খণ্ড এটাত একাধিক অধ্যায় সন্নিৱিষ্ট কৰা হয়। অধ্যায় এটাক খণ্ড এটাৰ স্বয়ং সম্পূর্ণ অংশ বুলি ক'ব পাৰি। ইয়াত এটা নাইবা পৰস্পৰৰ সৈতে সম্পর্ক থকা একাধিক শিকনযোগ্য ধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হয়। ধাৰণা, তথ্য আৰু চিত্রবোৰৰ স্পষ্ট উপস্থাপনত সহায়ক হোৱাকৈ প্রতিটো অধ্যায়কে শিতান তথা উপ-শিতানত ভাগ কৰা হয়।

- স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰক বিভিন্ন ৰূপত প্রস্তুত কৰা হয়। প্রতিটো অধ্যায়ৰে মূল্য ক্রেডিট মূল্যৰ স্পষ্ট বর্ণনা থকা উচিত।
- ক্রেডিট হ'ল এটা স্বীকৃত আৰু স্বচ্ছ ব্যৱস্থা। এক নির্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত সামৰিবলগীয়া শৈক্ষিক প্রক্রিয়াবোৰ সুচাৰুৰূপে আগবঢ়াই নিয়াত ক্রেডিট ব্যৱস্থাই সহায় কৰে। ইয়াক অধ্যয়নৰ সময় নির্ধাৰণৰ কামত ব্যৱস্থাৰ কৰা হয়।

৩.৬ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

১) *Self Learning Materials*, STRIDE, IGNOU.

৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রী বুলিলে সেইবোৰ পঠন সামগ্রীৰ কথা বুজোৱা হয় যিবোৰত সন্নিৱিষ্ট বিষয়সূচীবোৰৰ আৰ্হি বিশেষ ধৰণে প্রস্তুত কৰা হয় আৰু শিক্ষার্থীয়ে শিক্ষকৰ বেছি সহায় নোলোৱাকৈয়ে এই বিষয়বোৰ সহজে বুজি পায় তথা আয়ত্ত কৰিব পাৰে। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ এনেদৰে প্রস্তুত কৰিব লাগে যাতে ই শিক্ষার্থীক প্রয়োজনীয় দিক্‌নির্দেশনা প্রদান কৰাৰ লগতে তেওঁৰ শৈক্ষিক উদ্দেশ্যবোৰ ফলৱতী কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। অধ্যয়ন সামগ্রীবোৰত শিক্ষকৰ কার্যকলাপ আৰু কার্যসম্পাদন পদ্ধতি অন্তর্নিহিত হৈ থাকে। এনে সামগ্রীবোৰে শ্রেণীকোঠাত শিক্ষকে পাঠদান কৰি থকা আৰু শিক্ষার্থীয়ে শুনি থকাৰ অনুভৱ প্রদান কৰে। স্ব-শিকন সামগ্রীত স্বতন্ত্র অধ্যয়ন নাইবা শিকনক উদগনি যোগাব পৰা সকলোবোৰ উপাদান থাকিব লাগে যাতে ই শিক্ষার্থীৰ প্রজ্ঞাত্মক, আৱেগিক আৰু মনো-অংগ সঞ্চালনকেন্দ্রিক বিকাশ সাধন কৰিব পাৰে।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রকাৰবোৰ হ'ল—

- কিতাপ
- কার্যপুথি
- কার্যকাকত
- দৃশ্য-শ্রাব্য সামগ্রী
- অন্‌লাইনযোগে উপলব্ধ সামগ্রী

- একাধিক বিষয়ত কম্পিউটাৰ ভিত্তিক প্ৰশিক্ষণৰ সুবিধা
- মাল্টিমিডিয়া ইত্যাদি

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা পৰিষদে আগবঢ়োৱা পৰামৰ্শ অনুসৰি স্ব-শিকন সামগ্ৰীবোৰৰ আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰোঁতে তলৰ কথাবোৰ মনত ৰাখিব লাগে—

- স্ব-শিকন সামগ্ৰীবোৰৰ কিছুমান স্পষ্টভাৱে উল্লেখ কৰা উদ্দেশ্য থাকিব লাগে।
- স্ব-শিকন সামগ্ৰীবোৰ ব্যৱহাৰকাৰীৰ অনুকূল হ'ব লাগে।
- স্ব-শিকন সামগ্ৰী লিখাৰ সময়ত সৰল ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।
- শিক্ষাৰ্থীয়ে চুটি, নিজে নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পৰাবিধৰ শিকন খণ্ড অধ্যয়ন কৰিবলৈ পোৱা উচিত।
- এনে সামগ্ৰীত শিক্ষাৰ্থীৰ সহায়ক হ'ব পৰাকৈ প্ৰচুৰ পৰিমাণৰ উদাহৰণ সন্নিৱিষ্ট কৰিব লাগে।
- এনে সামগ্ৰীত শিক্ষাৰ্থীৰ পূৰ্বৰ অভিজ্ঞতাৰ উল্লেখ টানি আনিব লাগে।
- যিবোৰ স্থানত শব্দতকৈ চিত্ৰই অধিক ভালদৰে বুজাত সহায় কৰে তাত চিত্ৰ সংলগ্ন কৰিব লাগে।
- শিক্ষাৰ্থীয়ে বিচৰা অংশটো সহজতে পোৱাকৈ শিতানবোৰত শিৰোনাম ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।
- উপযুক্ত স্থানত অন্য মাধ্যমৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰি দিব লাগে।
- বিভিন্ন শিক্ষাৰ্থীৰ ভিন ভিন প্ৰয়োজনীয়তা সম্পৰ্কে স্ব-শিকন সামগ্ৰী লিখোতা সজাগ হ'ব লাগে।
- শিক্ষাৰ্থীক স্ব-শিকন সামগ্ৰীবোৰ ব্যৱহাৰত সহায় কৰিবলৈ সামগ্ৰীবোৰত নানা ধৰণৰ অনুশীলনী আৰু কাৰ্যকলাপ সন্নিৱিষ্ট কৰিব লাগে।
- শিক্ষাৰ্থীয়ে নিজৰ ধাৰণা লিখি ৰাখিব পৰাকৈ সামগ্ৰীবোৰত পৰ্যাপ্ত স্থান থকা উচিত।
- শিক্ষাৰ্থীক নিজ অগ্ৰগতি পৰীক্ষা কৰি চাব পৰাকৈ সামগ্ৰীবোৰত সহাঁৰি নাইবা উত্তৰ থকা উচিত।
- সামগ্ৰীবোৰত প্ৰয়োজন সাপেক্ষে অন্য লোকৰ সহায় ল'বলৈ শিক্ষাৰ্থীৰ প্ৰতি পৰামৰ্শ থকা উচিত।
- স্ব-শিকন সামগ্ৰীবোৰত ব্যৱহৃত শব্দৰ সংজ্ঞা (Glossary) আৰু আলোচিত বিষয়ৰ সাৰাংশও থকা উচিত।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পাঠ্যপুথি আৰু স্ব-শিকন সামগ্ৰীবোৰৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যবোৰ হ'ল—

- পাঠ্যপুথিবোৰে শিক্ষাৰ্থীৰ আগ্ৰহ বৃদ্ধি কৰিব বুলি 'ধৰি লোৱা' হয়। স্ব-শিকন সামগ্ৰীবোৰে লক্ষ্য হিচাপে বান্ধি লোৱা শিক্ষাৰ্থীচামৰ আগ্ৰহ বৃদ্ধি কৰিবই লাগিব।

- পাঠ্যপুথিবোৰ 'শিক্ষকৰ ব্যৱহাৰৰ উদ্দেশ্য পূৰণৰ অর্থে' লিখা হয়। আনহাতে, স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ প্রধানতঃ শিক্ষার্থীয়ে নিজে ব্যৱহাৰ কৰিব পৰাকৈ প্রস্তুত কৰা হয়।
- পাঠ্যপুথিত অধ্যয়নৰ বাবে সময় ধৰি দিয়া নাথাকে। কিন্তু স্ব-শিকন সামগ্রীত আনুমানিক অধ্যয়ন কাল উল্লেখ কৰা থাকে।
- পাঠ্যপুথিত সাধাৰণতে শৈক্ষিক লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যৰ উল্লেখ নাথাকে। স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রতিটো অধ্যায়তে শৈক্ষিক লক্ষ্য তথা উদ্দেশ্যৰ স্পষ্ট উল্লেখ থাকে।
- এখন বহল বজাৰ দখল কৰাৰ স্বার্থত পাঠ্যপুথিবোৰ লিখা হয়। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ এক নির্দিষ্ট শিক্ষার্থী গোটৰ বাবে লিখা অথবা এনে সামগ্রীৰ আর্হি তৈয়াৰ কৰা হয়।
- পাঠ্যপুথিবোৰ শিক্ষক তথা বিশেষজ্ঞৰ সহায় হ'ব পৰাকৈ প্রস্তুত কৰা হয়। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ শিক্ষার্থীৰ প্রয়োজনীয়তা অনুসৰি প্রস্তুত কৰা হয়।
- পাঠ্যপুথিত স্ব-মূল্যায়নৰ সুবিধা নিচেই কম থাকে নাইবা একেবাৰেই নাথাকে। কিন্তু স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰত স্ব-মূল্যায়নক যথেষ্ট গুৰুত্ব দিয়া হয়।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য কেইটামান হ'ল—

- **স্ব-ব্যাখ্যাকৰী ঃ** শিক্ষার্থীয়ে বাহিৰা সহায় নোলোৱাকৈ নিজে নিজে বুজি পোৱা ধৰণে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ আর্হি প্রস্তুত কৰিব লাগে। এনে সামগ্রীত সন্নিৰিষ্ট কৰা বিষয়বোৰ স্ব-ব্যাখ্যাকাৰী আৰু ধাৰণাবোৰৰ দিশেৰে স্পষ্ট হোৱা উচিত। লগতে বিষয়সূচী নাইবা অধ্যায় গাঁথনিটো এক প্রণালীবদ্ধ ৰূপত যুক্তিসংগত বিশ্লেষণৰ দ্বাৰা স্থিৰ কৰি লোৱা উচিত। বিষয়সূচীত অন্তর্ভুক্ত বিষয়বোৰ বহলাই লিখাৰ শৈলীটোত ধাৰাবাহিকতা আৰু সুসামঞ্জস্যতা বর্তি থাকিব লাগিব। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰে শিক্ষার্থীক নিজে বুজি পঢ়িবলৈ অনুপ্রাণিত কৰে।
- **স্বয়ং সম্পূর্ণ ঃ** স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ প্রকৃতি স্বয়ং সম্পূর্ণ হোৱা উচিত। এনে সামগ্রী অধ্যয়ন কৰা শিক্ষার্থীসকলে কোনো এক নির্দিষ্ট বিষয় সম্পর্কে স্পষ্ট ধাৰণাৰ গৰাকী হ'বলৈ অতিৰিক্ত পঠন উৎসৰ প্রয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰিব নালাগে। মুক্ত আৰু দূ�ৰৱর্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত ভৌগোলিক, শাৰীৰিক আৰু মনোবৈজ্ঞানিক বিচ্ছিন্নতাৰ বাবে শিক্ষার্থীয়ে শিক্ষকক শাৰীৰিকভাৱে সদায় লগ নাপাবও পাৰে। এনে পৰিস্থিতিত স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ হ'ল শিক্ষার্থীক দিক্‌নির্দেশনা প্রদান কৰিব পৰা একমাত্র পথ। এইবাবেই স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রতিটো অধ্যায় আগতীয়াকৈ পৰিকল্পনা কৰি ল'ব লাগে যাতে ইয়াত শিক্ষার্থীয়ে শিকন কালত সকলোবোৰ প্রয়োজনীয় তথ্য পর্যাপ্ত পৰিমাণে পঢ়িবলৈ পায়।

- **স্ব-নির্দেশাত্মক ঃ** অধ্যয়ন সামগ্রীবোৰৰ লক্ষ্য হ'ল শিকনৰ প্রতিটো স্তৰতে শিক্ষার্থীক প্রয়োজনীয় দিক্‌নির্দেশনা, ইংগিত আৰু পৰামর্শ আগবঢ়োৱা। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰক স্বনির্দেশাত্মক শিকন সামগ্রীত পৰিণত কৰিবলৈ ইয়াত কিছুমান মৌলিক উপাদান যোগ কৰা উচিত। যেনে- সহজ ব্যাখ্যা, ক্রমিক বিকাশ, চিত্রৰ সহায়ত ব্যাখ্যা, শৈক্ষিক কার্যকলাপ, অগ্রগতি নিৰীক্ষণৰ সুযোগ ইত্যাদি। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰে দিক্‌নির্দেশনা প্রদান কৰা, নির্দেশ দিয়া, সহজে বুজাত সহায় কৰা আৰু এক শ্রেণীকোঠাভিত্তিক পৰিস্থিতি শিকন প্রক্রিয়াটো নিয়ন্ত্রণ কৰা শিক্ষকৰ ভূমিকা পালন কৰে।
- **স্বয়ং উদ্বুদ্ধকাৰী ঃ** মুক্ত আৰু দূ�ৰৱর্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাত শিক্ষার্থীসকল প্রধানতঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। তেওঁলোকে শিক্ষকৰ সৈতে মুখামুখি হোৱাৰ সুযোগ নাপায় বুলিয়েই ক'ব পাৰি। সেয়েহে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰেই তেওঁলোকৰ বাবে জীৱন্ত শিক্ষকৰ কাম কৰে। এইটো কাৰণতে সামগ্রীবোৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে অতি অনুপ্রেৰণাদায়ী হোৱা উচিত। এই সামগ্রীবোৰে শিক্ষার্থীৰ মনত শিকাৰ প্রতি আগ্রহৰ সৃষ্টি কৰিব লাগে। শিক্ষার্থীক শিকাৰ প্রতি আগ্রহী কৰি তোলাৰ কৃতিত্ব পাঠ্যবিষয় লেখকসকলে দাবী কৰিব পাৰে। তেওঁলোকৰ দক্ষতাই স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ অর্থবহ আৰু সুফলদায়ক কৰি তোলে। শিকন আৰু শিকা কথাবোৰ মনত ৰখাৰ প্রতিটো পর্যায়তে জ্ঞান পুনৰ দৃঢ়কৰণৰ বোধটো শক্তিশালী কৰি তুলিব লাগে।
- **স্ব-মূল্যায়নসাধ্যতা ঃ** শিকন প্রক্রিয়াটো ফলপ্রসূ কৰি তুলিবলৈ শিক্ষার্থীৰ পৰা সহাঁৰি সংগ্রহ কৰাৰ সুবিধা থাকিব লাগে। এনে সহাঁৰিত শিক্ষার্থীয়ে অধ্যয়ন সামগ্রীবোৰ বুজিব পাৰিছেনে নাই, সামগ্রীবোৰ পঢ়ি যাওঁতে কি কি সমস্যাৰ মুখামুখি হৈছে আদি কথা উল্লেখ কৰিব পাৰে। স্ব-মূল্যায়ন বুলি কওঁতে প্রশ্নৰ উত্তৰ নিজে পৰীক্ষা কৰি চাব পৰা সুযোগবোৰৰ কথা বুজোৱা হয়। 'অগ্রগতি নিৰীক্ষণ', 'অনুশীলন', আদি শিতানৰ দ্বাৰা শিক্ষার্থীক তেওঁলোকৰ অগ্রগতিৰ আভাস দিয়া হয়, শিকনৰ আগ্রহ পুনৰদৃঢ় কৰি তোলা হয় আৰু প্রয়োজনীয় উদ্‌গনি যোগোৱা হয়। স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রতিটো অধ্যায়তে 'অগ্রগতি নিৰীক্ষণ'কে ধৰি নানা অনুশীলন সন্নিৱিষ্ট থাকে। ইয়াৰ উপৰি স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ প্রতিটো অধ্যায়ৰ শেষত কিছুমান আর্হিমূলক নাইবা সম্ভাব্য প্রশ্ন তুলি দিব লাগে। মুক্ত আৰু দূৰৱর্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰে কোনো পাঠ্যক্রম শিকি থকা শিক্ষার্থীয়ে এই শিতানবোৰৰ পৰা নিজৰ অগ্রগতি সম্পর্কীয় সহাঁৰি লাভ কৰিব।
- **স্ব-শিকন ঃ** স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ নিজে নিজে শিকা নীতিটোৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্রস্তুত কৰা হয়। শিক্ষার্থীয়ে বাহিৰা উৎসৰ পৰা বেছি সহায় নোলোৱাকৈ

এই সামগ্রীবোৰ নিজে পঢ়ি শিকে। সেয়েহে এই সামগ্রীবোৰৰ প্রতিটো অধ্যায়ত অধ্যয়নৰ দিক্‌নির্দেশনা, নির্দেশ, ইংগিত, উল্লেখ, ৰেখাচিত্রৰ ব্যৱহাৰ, কার্যকলাপ, অগ্রগতি নিৰীক্ষণ, অনুশীলন, আৰ্হি প্রশ্ন অথবা সম্ভাব্য প্রশ্ন থাকিব লাগে। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ শিক্ষার্থীয়ে নিজে শিকিব পৰাকৈ বিস্তৃত হ'ব লাগে। সেয়েহে স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ আন্তঃক্রিয়াশীল প্রকৃতিৰ হোৱা উচিত।

স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰক স্বতন্ত্র শিকন সামগ্রীৰূপে বিকশাই আৰু প্রস্তুত কৰি তুলিবলৈ ওপৰত উল্লেখ কৰা নীতিবোৰ মানি চলিব লাগে।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ পাঠ্যবিষয়ৰ অন্তর্গত বিষয়সূচীবোৰৰ আৰ্হি মুক্ত আৰু দূ�ৰৱর্ত্তী শিকনৰ সুযোগ আগবঢ়োৱা শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ শৈক্ষিক কার্যসূচীবোৰ সুচাৰুৰূপে আগবঢ়াই নিব পৰাকৈ প্রস্তুত কৰা হয়। শৈক্ষিক কার্যসূচী (Programme), পাঠ্যবিষয় (Course), খণ্ড (Block), অধ্যায় (Unit), শিতান (Section), উপ-শিতান (Sub-Section) আদি বিভিন্ন ভাগত ভগাই লৈ স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ আৰ্হি তৈয়াৰ কৰা হয়। তলত ভাগবোৰ কিছু বহলাই আলোচনা কৰা হ'ল ঃ

- **শৈক্ষিক কার্যসূচী ঃ** কোনো এক নির্দিষ্ট অধ্যয়ন ক্ষেত্রত সৈতে জড়িত পাঠ্যক্রম নাইবা একাধিক পাঠ্যবিষয়ৰ সংমিশ্রণক একোটা শৈক্ষিক কার্যসূচীৰে সামৰি লোৱা হয়। যেনে ঃ প্রাক্‌-স্নাতক পর্যায়ৰ শৈক্ষিক কার্যসূচী (Undergraduate Programmes), শিক্ষা বিষয়ত স্নাতকোত্তৰ কার্যসূচী (M.A. in Education), গণসংযোগ বিষয়ত ডিপ্লা'মা কার্যসূচী (Diploma in Mass Communication), দূৰৱর্ত্তী শিক্ষা বিষয়ত স্নাতকোত্তৰ ডিপ্লা'মা কার্যসূচী (Post-Graduate Diploma Programme in Distance Education) ইত্যাদি।
- **পাঠ্যবিষয় ঃ** শৈক্ষিক কার্যসূচী এটাক পাঠ্যবিষয়ত ভগাই লোৱা হয়। পৰম্পৰাগত শিক্ষা ব্যৱস্থাত পাঠ্যবিষয় মানে মাত্র এটা বিষয়ৰ কথা বুজোৱা হয়। যেনে— পদার্থ বিজ্ঞানৰ স্নাতকোত্তৰ, প্রাক্‌-স্নাতক পর্যায়ৰ ৰসায়ন বিজ্ঞান, প্রাথমিক পর্যায়ৰ গণিত ইত্যাদি। কিন্তু মুক্ত আৰু দূৰৱর্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত পাঠ্যবিষয় বুলিলে অধ্যয়নৰ সৈতে জড়িত শিক্ষা আৰু অন্য উপাদানবোৰৰ কথা বুজোৱা হয়। এই ব্যৱস্থাত পাঠ্যবিষয় বুলিলে স্ব-শিকন সামগ্রীৰ সংখ্যা, স্ব-শিকন সামগ্রীৰ বিকাশ আৰু ছপা সামগ্রীৰ পুনৰ পৰীক্ষণ, দৃশ্য-শ্রাব্য সামগ্রী, অনলাইন সামগ্রী আৰু কম্পিউটাৰ ভিত্তিক সামগ্রীবোৰক সামৰি লোৱা হয়। ইয়াৰ উপৰি মুক্ত আৰু দূৰৱর্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত পৰামর্শদান আৰু যোগাযোগ স্থাপনৰ সময়, প্রদত্ত কার্য, পুথিভঁৰালকেন্দ্রিক কার্য, পৰীক্ষাগাৰকেন্দ্রিক কার্য, প্রকল্প কার্য আদিও পাঠ্যবিষয়ৰ অন্তর্ভুক্ত।
- **খণ্ড ঃ** এটা পাঠ্যবিষয়ক একাধিক খণ্ডত ভগোৱা হয়। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰৰ

বাবে স্বীকৃত আকৃতিৰ খণ্ড এটাত প্রায় ৬০-৮০টা ছপা পৃষ্ঠা থাকিব পাৰে। প্রতিটো খণ্ডৰে একোটা বিষয়বস্তুকেন্দ্রিক ধাৰণা থাকিব লাগিব। ছপা কৰা স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ শিক্ষার্থীলৈ প্রেৰণা কৰা হয়। যদিও শিক্ষার্থীসকলে শিক্ষানুষ্ঠান পৰিসৰৰ পৰা আঁতৰত থাকি অধ্যয়ন কৰে তথাপিও এনে সামগ্রীবোৰৰ জৰিয়তে তেওঁলোকৰ মনত শিক্ষানুষ্ঠানৰ সৈতে এটা একাত্মবোধ গঢ়ি তোলাৰ আৰু সংযোগ স্থাপনৰ প্রয়াস কৰা হয়। শিক্ষার্থীয়ে একোটা খণ্ড অধ্যয়ন কৰি উঠাৰ পাচত সফলতাৰ অনুভৱো কৰিব পাৰে। শৈক্ষিক দৃষ্টিৰে মাত্র এখন বৃহৎ কলেৱৰৰ কিতাপ পঢ়াতকৈ পাঠ্যবিষয় এটা সৰু সৰু খণ্ডত ভগাই লৈ পঢ়িলে পাঠ্যবিষয়টো সম্পূর্ণ কৰাটো সহজ হৈ পৰে।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক্রেডিট ব্যৱস্থা ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ বিভিন্ন ৰূপত প্রস্তুত কৰা হয় বুলি আফুনি ইতিমধ্যে জানিব পাৰিলে। প্রতিটো অধ্যায়কে কিছুমান ক্রেডিটৰ সহায়ত জোখা হয়। এটা পাঠ্যবিষয়ৰ প্রতিটো ম'ডিউল নাইবা অধ্যায়ৰ ক্রেডিট মূল্যৰ বিৰৰণ দিয়া থাকে। ক্রেডিট হ'ল এক স্বীকৃত আৰু স্বচ্ছ ব্যৱস্থা। এক নির্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত সামৰিবলগীয়া শৈক্ষিক প্রক্রিয়াবোৰ সুচাৰুৰূপে আগবঢ়াই নিয়াত ক্রেডিট ব্যৱস্থাই সহায় কৰে। ইয়াক কোনো এটা অধ্যায় শিক্ষার্থীয়ে কিমান সময় অধ্যয়ন কৰিব সেয়া নির্ধাৰণৰ কামত ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

- এক স্বীকৃত হিচাপ মতে প্রতিটো ক্রেডিটৰ বিপৰীতে ৩০-৩২ ঘণ্টা অধ্যয়নৰ প্রয়োজন।
- এটা শৈক্ষিক কার্যসূচীত যদি এটা ৪ ক্রেডিটৰ পাঠ্যবিষয় থাকে, তেন্তে শিক্ষার্থীয়ে মুঠ ১২০ ঘণ্টা অধ্যয়ন কৰিব লাগিব। এই ১২০ ঘণ্টাৰ ভিতৰত ১২ ঘণ্টা পৰামর্শদান শ্রেণীবোৰৰ বাবে স্থিৰ কৰা থাকে। অর্থাৎ মুঠ অধ্যয়ন কালৰ ১০% পৰামর্শদান শ্রেণীবোৰৰ বাবে ৰখা হয়।
- এটা শৈক্ষিক কার্যসূচীত যদি এটা ৬ ক্রেডিটৰ পাঠ্যবিষয় থাকে, তেন্তে শিক্ষার্থীয়ে মুঠ ১৮০ ঘণ্টা অধ্যয়ন কৰিব লাগিব। ইয়াৰে ১০% সময়, অর্থাৎ ১৮ ঘণ্টা শিক্ষার্থীয়ে অধ্যয়ন কেন্দ্রবোৰত হোৱা পৰামর্শদান শ্রেণীত উপস্থিত থাকিব লাগিব।

৩.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রী (SLM) মানে কি?

প্রশ্ন ২ ঃ এটা মুক্ত আৰু দূ�ৰৱর্ত্তী শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানে আৰম্ভ কৰা শৈক্ষিক কার্যসূচী এটা আগবঢ়াই নিয়াত স্ব-শিকন সামগ্রী কিয় প্রয়োজনীয়?

প্রশ্ন ৩ ঃ মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত 'কার্যসূচী' বুলিলে কি বুজায়?

প্রশ্ন ৪ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ 'খণ্ড' বোলা ধাৰণাটোৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৫ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ 'অধ্যায়' এটাৰ প্রয়োজনীয়তা বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৬ ঃ ক্রেডিট মানে কি?

(খ) চুটি প্রশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ কেইটামান প্রকৃতি/বৈশিষ্ট্য ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রী আৰু পাঠ্যপুথিৰ মাজৰ প্রভেদ নির্ণয় কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ মৌলিক বৈশিষ্ট্য কেইটামান উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত থকা ক্রেডিট পদ্ধতিটো ব্যাখ্যা কৰক।

(গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰ উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রকাৰবোৰ কি কি? বিভিন্ন প্রকাৰৰ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রকৃতি ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ স্ব-শিকন সামগ্রীৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু বৈশিষ্ট্য আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ 'স্ব-শিকন সামগ্রীৰ অধ্যায় এটাৰ বিকাশৰ বাবে এটা সুনির্দিষ্ট গাঁথনি আৰু আর্হি আছে' —স্ব-শিকন সামগ্রীৰ অধ্যায় এটাৰ আর্হি আৰু গাঁথনি সম্পর্কে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৪ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ অধ্যয়নৰ কৌশলসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ অধ্যয়নৰ কৌশলবোৰৰ অর্থ আৰু গুৰুত্ব
৪.৪ ফলপ্রসু অধ্যয়ন কৌশলৰ বিকাশ
৪.৫ অধ্যয়ন কৌশলসমূহৰ বিকাশৰ পৰিকল্পনা
৪.৫.১ ফলপ্রসু শ্রৱণ
৪.৫.২ ফলপ্রসু পঢ়ন
৪.৫.৩ ফলপ্রসু লিখন
৪.৫.৪ যোগাযোগৰ কৌশলসমূহ
৪.৫.৫ সময় পৰিচালনা
৪.৬ অধ্যয়নৰ কৌশলসমূহ আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন
৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৪.৮ অধিক জানিবলৈ
৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৪.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- 'অধ্যয়ন কৌশলসমূহ'ৰ সংজ্ঞা দিব পাৰিব
- শিকনত অধ্যয়ন কৌশলবোৰৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- শিকনৰ ফলপ্রসু অধ্যয়ন কৌশলসমূহ বিকাশ কৰাৰ দিশবোৰ বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- দূৰৱৰ্ত্তী শিকনৰ অধ্যয়ন কৌশলবোৰৰ গুৰুত্ব চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।

৪.২ পৰিচয়

যিকোনো শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াত, কিছুমান পদ্ধতি থাকে, যিবোৰে ব্যৱস্থাগতভাৱে শিক্ষার্থীৰ শিকন ফলাফল ধৰি ৰখাত সহায় কৰে। দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিক্ষার্থী যাক মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ স্বতন্ত্র শিক্ষার্থী স্বৰূপে জনা যায়, তেওঁলোকে নিজ পাঠ্যক্রমত নিজস্ব গতিৰে আগবাঢ়ি যাবলৈ কিছুমান মৌলিক কৌশল জনা দৰকাৰ। এই অধ্যায়টোৰ শিক্ষার্থীসকলৰ শিকন প্রক্রিয়াৰ উন্নতিকৰণৰ বিভিন্ন দিশবোৰৰ বিষয়ে দাঙি ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে।

তাৰোপৰি, এই অধ্যায়টিয়ে শিক্ষার্থীসকলক শিকনৰ বিভিন্ন পদ্ধতি আৰু কৌশলবোৰৰ বিষয়ে অৱগত কৰাব, যিবোৰ শিকনৰ জ্ঞান আৰু তথ্য আহৰণত সহায় কৰিব। তাৰোপৰি অন্যান্য কিছুমান সম্পর্কিত বিষয় যেনে শ্ৰৱণ কৌশল, পঢ়ন কৌশল, ফলপ্রসু যোগাযোগ, লিখন কৌশল আৰু সময় পৰিচালনা আদিৰ বিষয়ে এই অধ্যায়টিত আলোচনা কৰা হ'ব। প্রকৃততে, দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিকন কৌশলবোৰৰ প্রয়োজনীয়তা সম্পর্কে জানিব পাৰিব।

৪.৩ অধ্যয়নৰ কৌশলসমূহৰ অর্থ আৰু গুৰুত্ব

আপোনালোকে জানে যে বিদ্যায়তনিক দিশৰ বাবে আমাক সংজ্ঞানাত্মক কৌশলসমূহ যেনে সাহিত্য আৰু সাংখ্যিক কৌশলৰ প্রয়োজন, ঠিক তেনেদৰে শিকন প্রক্রিয়াৰ কঠিন ব্যৱস্থাৰ বাবে সময় পৰিচালনা আৰু সাংগঠনিক কৌশলসমূহ জনা প্রয়োজনীয়। সেইবাবে অধ্যয়ন কৌশলক বহুলভাৱে এনেদৰে সংজ্ঞা দিয়া হয় যে ই হৈছে পাঠ্যক্রমৰ অন্তর্গত নোহোৱা বিশেষ কৌশল যাক শিক্ষার্থীয়ে দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ উপযুক্ত শিক্ষার্থী হ'বৰ বাবে বিকাশ কৰিব লাগে।

লে'মেনৰ ভাষাত (Layman) অধ্যয়ন কৌশলবোৰ হৈছে বিভিন্ন অভিক্ষমতা, যিবোৰ শিক্ষার্থীৰ শিকন সমর্থৰ উন্নতিৰ বাবে বিকাশ কৰা হয়। দূৰৱৰ্ত্তী শিকন হৈছে প্রকৃততে আত্ম শিকন। সেইবাবে, এই কৌশলসমূহৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰে ফলপ্রসু শিক্ষার্থী গঢ়ি তোলে।

এতিয়া প্রশ্ন হয় যে আপোনালোকে অধ্যয়নৰ কৌশলসমূহ কিয় জানিব লাগে? অধ্যয়নৰ কৌশলসমূহৰ জ্ঞানে আপোনালোকক নিজ প্রচেষ্টাৰ দ্বাৰা বোধ আৰু জ্ঞান অর্জনত সহায় কৰিব আৰু শিক্ষনৰ স্বতন্ত্র ভংগিমা বিকাশ কৰাৰ ক্ষেত্রত অভিৰোচিত কৰিব। এনেবোৰ কৌশলে আপোনালোকৰ অধ্যয়ন কৌশলৰ দুর্বলতাবোৰ আঁতৰ কৰাত সহায় কৰিব আৰু আপোনালোকৰ অধ্যয়ন সঠিক পথেৰে আগবাঢ়ি যোৱাত সহায় কৰিব। এইবোৰৰ উপৰিও, এনেবোৰ কৌশলে আপোনালোকক কম সময়ত বেছি শিকাৰ বাবে সহায় কৰিব আৰু মুখস্থতকৈ সক্রিয় অধ্যয়নত আপোনালোকক বেছি জড়িত কৰি তুলিব।

৪.৪ ফলপ্রসু অধ্যয়ন কৌশলৰ বিকাশ

আপোনালোক নিশ্চয় মন কৰিছে যে একে পদ্ধতিৰে দুজন ব্যক্তিয়ে অধ্যয়ন নকৰে। আপোনাৰ বন্ধু বা অন্যই অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত ব্যৱহাৰ কৰা পদ্ধতিবোৰ একে নহ'বও পাৰে। বিষয়বস্তু নির্বাচন আৰু সমর্থৰ ক্ষেত্রত প্রত্যেক ব্যক্তিয়ে এজনৰ পৰা আনজন পৃথক। ধৰা হ'ল আপুনি 'X' বিষয়টো ভাল পায়, সেইবাবে এই বিষয়টো অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত আপুনি বিশেষ চেষ্টা কৰিব নোলাগে। যিহেতু বিষয়টো আপুনি ভাল পায় সেইবাবে বিষয়টো অধ্যয়ন কৰি আপুনি ভাল পাব। কিন্তু এই একেখিনি বিষয় আপোনাৰ বন্ধুৰ ক্ষেত্রত নহ'বও পাৰে যদিহে তেওঁৰ 'X' বিষয়টোৰ প্রতি আগ্রহ নোথাকে। সেইবাবে 'X' বিষয়টো পঢ়াৰ বাবে তেওঁ বিশেষ চেষ্টা হাতত ল'ব লাগিব। শিক্ষার্থী হিচাবে আপোনাৰ শিকন ফলপ্রসু আৰু উপযুক্তভাৱে অধ্যয়নৰ

সমৰ্থৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব। এনে কৰাৰ ক্ষেত্ৰত অধ্যয়ন কৌশলবোৰ সহায়ক হ'ব। ইয়াত, এটা কথা স্পষ্ট যে অধ্যয়ন কৌশলৰ বিষয়ে কেৱল মাত্ৰ ভাবিলে আপোনাৰ ক্ষেত্ৰত সহায়ক নহ'ব। ফলপ্ৰসু অধ্যয়নৰ কৌশল বিকাশৰ বাবে তলৰ দিশবোৰ আপোনালোকে মনত ৰাখিব লাগিব।

- **অধ্যয়নৰ এক পৰিকল্পনা ঃ** এইটো কোৱা হয় যে কোনো এটা কামৰ বাবে যেতিয়া পৰিকল্পনা কৰা হয় তেতিয়া ইয়াৰ দ্বাৰা কামটো আধা কাৰ্যকৰী হোৱা বুজায়। সেইবাবে, ফলপ্ৰসু অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰথম আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ হৈছে অধ্যয়নসূচীৰ পৰিকল্পনা। আপুনি আপোনাৰ অধ্যয়নৰ পৰিকল্পনা দৈনন্দিন বা সাপ্তাহিক বা মাহিলিভিত্তিকভাৱে প্ৰস্তুত কৰিব পাৰে। এনে পৰিকল্পনাই আপোনাৰ সময় উপযুক্তভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰা আৰু বিভিন্ন বিষয়ত সময় দিয়াৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰিব। কিন্তু আপুনি এটা কথা মনত ৰাখিব লাগিব যে ভাল পৰিকল্পনাও বিফল হ'ব পাৰে যদিহে ইয়াত উপযুক্তভাৱে আৰু একাগ্ৰতাৰে প্ৰয়োগ কৰা নহয়। সেইবাবে, এইটো গুৰুত্বপূৰ্ণ যে যেতিয়া পৰিকল্পনা কৰা হয় তেতিয়া তাক প্ৰয়োগ কৰিব লাগে।
- **অধ্যয়নৰ সময় ঃ** অধ্যয়নৰ সময় নিৰ্ধাৰিতভাৱে ধৰি ল'ব নেলাগে। অধ্যয়নৰ উপযুক্ত সময় চিনাক্তকৰণৰ ক্ষেত্ৰত বহু শিক্ষাৰ্থীয়ে সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। বেছিভাগেই কেতিয়া অধ্যয়ন কৰিব লাগিব তাক স্থিৰ কৰিব নোৱাৰে। কিন্তু উপযুক্ত অধ্যয়নৰ বাবে শিক্ষাৰ্থীয়ে কেতিয়া অধ্যয়ন কৰিব সেইক্ষেত্ৰত সঠিক সিদ্ধান্ত ল'ব লাগে। এইটো কোৱা হয় যে যেতিয়া শিক্ষাৰ্থী এগৰাকী শাৰিৰীক আৰু মানসিকভাৱে শিকনৰ বাবে প্ৰস্তুত থাকে আৰু যিকোনো উদ্বিগ্নতা বা উত্তেজনাৰ পৰা মুক্ত থাকে সেইটোৱে অধ্যয়নৰ উপযুক্ত সময়। সেইবাবে যেতিয়া আপুনি স্বস্তি আৰু মুক্ত অনুভৱ কৰে তেতিয়া অধ্যয়ন কৰিব লাগে।
- **অধ্যয়নৰ ঠাই ঃ** অধ্যয়নৰ উপযুক্ত সময় জনাৰ পিছত আপুনি কোন ঠাইত পঢ়িব সেই বিষয়ে জানিব লাগিব। আপোনালোকৰ বেছি ভাগেই ভাবিব নিশ্চয় যে অধ্যয়নৰ বাবে উপযুক্ত সা-সুবিধা থকা ধুনীয়া কোঠাৰ প্ৰয়োজন। কিন্তু প্ৰকৃততে যিকোনো ঠাইত ফলপ্ৰসু অধ্যয়ন সম্ভৱ। এইক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশটো হৈছে অধ্যয়নৰ বাবে নিৰ্বাচিত ঠাই আপোনাৰ বাবে উপযুক্ত হয় আৰু যিকোনো ধৰণৰ অসুবিধাৰ পৰা যেন মুক্ত হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ 'অধ্যয়ন কৌশলসমূহ'ৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ ফলপ্ৰসু অধ্যয়ন কৌশলৰ বিকাশৰ প্ৰয়োজনীয় দিশবোৰ লিখক।

.....

৪.৫ অধ্যয়ন কৌশলসমূহৰ বিকাশৰ পৰিকল্পনা

আপোনাৰ অধ্যয়ন কৌশলসমূহৰ বিকাশৰ বাবে আপুনি বিভিন্ন ধৰণে আগবাঢ়িব পাৰে, যিবোৰে আপোনাৰ ফলপ্রসু শিকন প্রচেষ্টা সফল কৰি তুলিব। বিভিন্ন ধৰণৰ পৰিকল্পনাসমূহৰ ভিতৰত চিন্তন কৌশল, টোকা গ্রহণ কৌশল, পাঠ্যপুথি, টোকা লিকা কৌশল আদিৰ বিষয়ে বিশদভাৱে আলোচনা কৰিম।

- **আপোনাৰ চিন্তন কৌশলৰ উদ্দেশ্যপূর্ণ ব্যৱহাৰ ঃ** আমাৰ সকলোৰে চিন্তা কৰিব পৰা ক্ষমতা আছে। একে সময়তে আমি বিভিন্ন বস্তুৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিব পাৰো। আপোনাৰো চিন্তা কৰাৰ সমর্থ আছে আৰু আপুনি বহুত বস্তুৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিব পাৰে। কিন্তু আপুনি সদায় আপোনাৰ চিন্তন কৌশল উদ্দেশ্যপূর্ণভাৱে ব্যৱহাৰ কৰেনে? আপোনাৰ উত্তৰ নিশ্চয় নেতিবাচক হ'ব। কিন্তু শিকনৰ বাবে আপোনাৰ চিন্তন কৌশলক ফলপ্রসুভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা গুৰুত্বপূর্ণ। ই আপোনাৰ উপযুক্ত অধ্যয়ন কৌশলৰ বিকাশত সহায় কৰিব। সেইবাবে, আমি চিন্তন কৌশলৰ ক্রমান্বয়ে বিকাশ কৰিব লাগে আৰু শিকন উদ্দেশ্যত ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।
- **SQ3R পদ্ধতি ঃ** SQ3Rৰ অন্তর্গত দিশবোৰ হ'ল জৰীপকৰণ, প্রশ্ন, পঢ়া, আকৃতি আৰু পুনৰীক্ষণ। এই পঞ্চ স্তৰে শিক্ষার্থীক অধ্যয়ন সামগ্রী পঢ়াৰ ক্ষেত্রত আত্মবিশ্বাসী কৰি তুলিব। আমি SQ3Rৰ বিষয়ে পঢ়ন কৌশলৰ শাখাত বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰিম।
- **আপোনাৰ টোকা শুদ্ধ আৰু সহজে পঢ়িব পৰা হ'ব লাগে ঃ** টোকা গ্রহণ হৈছে অধ্যয়ন কৌশলৰ সৈতে সম্পর্কিত এক গুৰুত্বপূর্ণ কৌশল। অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত শুদ্ধভাৱে আৰু পঢ়িব পৰা ধৰণে টোকা গ্রহণ প্রয়োজনীয় দিশ, নহ'লে টোকা লিখাৰ পিছত পঢ়াৰ সময়ত নিজৰ হাতৰ আখৰ চিনাত অসুবিধা হয়। আপোনাৰ টোকাখিনি যদি পিছত ভালদৰে ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰে ই একো কামত নাহিব।
- **পাঠ্য সামগ্রী দিশ দাঙি ধৰা ঃ** এইটো লক্ষ্য কৰা হৈছে যে যিবোৰ কথা স্পষ্টভাৱে দেখুওৱা থাকে তেনেবোৰ কথা শিক্ষার্থীয়ে সহজে আয়ত্ব কৰিব পাৰে। সেইবাবে যেতিয়া আপুনি পঢ়ে তেতিয়া গুৰুত্বপূর্ণ দিশবোৰ চিনাক্ত কৰিব লাগে।

৪.৫.১ ফলপ্রসু শ্রৱণ

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিক্ষার্থী হিচাবে আপুনি মুখা-মুখি আভাষ প্রদান, বিদ্যায়তনিক পৰামর্শ দান, দূৰৱৰ্ত্তীভাষ আলোচনা কিছুমান কার্যসূচী শুনা ইত্যাদিবোৰৰ সৈতে জড়িত হ'ব লাগে। এই সকলো ক্ষেত্রতে ফলপ্রসু যোগাযোগৰ বাবে আপোনাৰ শ্রৱণ অতি গুৰুত্বপূর্ণ। যদি আপুনি ভালদৰে নুশুনে তেতিয়া ফলপ্রসুভাৱে শিকিব বা নিজকে প্রকাশ কৰিব নোৱাৰিব। ইয়াৰ দ্বাৰা উপযুক্ত যোগাযোগৰ কৌশলসমূহৰ বিকাশ ঘটে। আমি মনত ৰাখিব লাগে যে শুনা আৰু শ্রৱণ দুয়োটা একে বস্তু নহয়।

দুয়োটা সম্পূর্ণ পৃথক। শুনাটো হৈছে যেতিয়া আপোনাৰ কাণে শব্দৰ ঢৌ আৰু কোলাহলৰ (Noise) অভিজ্ঞতা লাভ কৰে, কিন্তু শ্ৰৱণ হৈছে যেতিয়া আপুনি শব্দৰ ঢৌ গ্ৰহণ কৰে আৰু বক্তাই কোৱা শব্দ আৰু বাক্যবোৰ মনোযোগ দিয়ে। শ্ৰৱণৰ উন্নতিৰ বাবে আপুনি প্ৰচেষ্টা হাতত ল'ব পাৰে। তলত উল্লেখ কৰা দিশবোৰৰ জৰিয়তে আপুনি শ্ৰৱণ সমৰ্থৰ উন্নতি সাধন কৰিব পাৰে।

- *অৰ্থ উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰা* ঃ শিক্ষাৰ্থী হিচাবে আপুনি যেতিয়া পৰামৰ্শ দান শ্ৰেণী বা অন্য কোনো ধৰণৰ কাৰ্যসূচীত উপস্থিত থাকে, তেতিয়া কেৱল বক্তাৰ কথা শুনিলেই নহয় তাৰ ওপৰত চিন্তা কৰাৰ প্ৰয়াস কৰিব। এইখিনি কৰি আপুনি প্ৰধান ধাৰণা উলিয়াব চেষ্টা কৰিব আৰু পৰামৰ্শ দানকাৰীয়ে দাঙি ধৰা দিশবোৰ উলিয়াবলৈ যত্ন কৰিব। তাৰোপৰি বক্তা বা পৰামৰ্শ দাতাই দাঙি ধৰা উদাহৰণ আৰু বৰ্ণনা মনোযোগেৰে শুনিব। ইয়াৰ দ্বাৰা আপুনি বক্তাই কোৱা প্ৰতিটো শব্দৰে ব্যাখ্যা উলিয়াব পাৰিব।
- *গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু সংগতি থকা দিশবোৰ টুকি লোৱা* ঃ যেতিয়া আপুনি পৰামৰ্শদান শ্ৰেণীত মনোযোগ দিয়ে যেতিয়া তাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশবোৰ টুকি ৰাখিব লাগে। পাছত যেতিয়া এনে টুকি ৰখা গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশবোৰ একেলগে গোটাই ল'ব, ই আপোনাক বিষয়বস্তু আয়ত্ব কৰাত সহায় কৰিব। টোকা প্ৰস্তুতিৰ ক্ষেত্ৰত, সংগতি থকা দিশবোৰহে কেৱল টুকি ৰাখিব লাগে। যদি আপুনি দীঘলীয়াভাৱে টোকা প্ৰস্তুত কৰিব যায় তেতিয়া শিক্ষকে কোৱা বহু গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ বাদ পৰি যাব। যেতিয়া শিক্ষকে কোৱা সকলোখিনিৰ টোকা প্ৰস্তুত কৰিব যায় তেতিয়া এনেধৰণৰ অসুবিধাই দেখা দিয়ে।
- *একাগ্ৰতাৰে শিকা* ঃ শিক্ষণৰ হাৰ আপোনাৰ একাগ্ৰতাই নিৰ্ধাৰণ কৰিব। শিক্ষকে কোৱা কথাবোৰ শুনিলেই শিক্ষণ সম্ভৱ নহয়। ফলপ্ৰসু শিক্ষণৰ বাবে শিক্ষকে দাঙি ধৰা তথ্যক প্ৰক্ৰিয়ালৈ পৰিবৰ্তন কৰিব লাগিব। ইয়াৰ বাবে শ্ৰেণীত আপোনাৰ একাগ্ৰতাৰ স্তৰ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। ফলপ্ৰসু শ্ৰৱণৰ বাবে শিক্ষকে বক্তৃতাত দাঙি ধৰা কথাবোৰ একাগ্ৰতাৰে গ্ৰহণ কৰিব লাগিব।
- *আগতীয়াকৈ শ্ৰেণীৰ বাবে প্ৰস্তুতি* ঃ শ্ৰেণীকোঠাত আপোনাৰ মনোযোগেৰে শ্ৰৱণ নিৰ্ভৰ কৰে শ্ৰেণীৰ পূৰ্ব প্ৰস্তুতিৰ ওপৰত। ইতিমধ্যে শ্ৰেণীত শিকোৱা আৰু পৰৱৰ্তী সময়ত শিকাবলগীয়া দুয়ো ধৰণৰ পাঠ পঢ়ি থ'লে ই আপোনাৰ বাবে সহায়কাৰী হ'ব। এনেধৰণৰ প্ৰস্তুতিৰে শ্ৰেণীকোঠালৈ আহিলে ভালকৈ বুজাৰ উপৰিও শ্ৰেণীত সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ সম্ভৱ হয়।
- *শ্ৰেণীৰ প্ৰতি আগ্ৰহ বৃদ্ধি* ঃ যেতিয়া আপুনি শ্ৰেণীত উপস্থিত থাকে সেই সময়ত শিকোৱা পাঠ্যৰ প্ৰতি সচেতনভাৱে আগ্ৰহ দেখুৱাব লাগে। অন্যথা, শিক্ষকে শিকোৱা কথা আপোনাৰ বাবে বুজাটো কঠিন হ'ব। সেইবাবে এগৰাকী

শিক্ষার্থী হিচাবে যেতিয়া আপুনি শ্রেণীলৈ আহে মনত এক বদ্ধমূলক পৰিকল্পনা ৰাখিব লাগে যে শিক্ষকে শিকোৱা বস্তুৰ প্রতি আপোনাৰ যথেষ্ট আগ্রহ আছে। উপযুক্তভাৱে আগ্রহেৰে শুনাটো আপোনাৰ বাবে যথেষ্ট প্রয়োজনীয়।

- *আপোনাৰ বক্তাক সূক্ষ্মভাৱে নিৰীক্ষণ বা মানি চলা* ঃ শিক্ষকৰ বক্তৃতাত ভালদৰে মনোযোগ দিবলৈ হ'লে তেওঁ সুক্ষ্মভাৱে নিৰীক্ষণ কৰিব লাগিব। যেতিয়া শিক্ষকে বক্তৃতা দিয়ে তেতিয়া তেওঁৰ অশাব্দিত ইংগিতবোৰ লক্ষ্য কৰিব লাগে।
- *ইতিবাচক মনোভাৱেৰে শ্রেণীত প্রৱেশ* ঃ শিক্ষকৰ প্রতি আৰু শ্রেণীত আলোচনা কৰিবলগীয়া বিষয়ৰ প্রতি এটা স্থিৰ সিদ্ধান্ত লৈ শ্রেণীত প্রৱেশ কৰিব নোলাগে। আপোনাৰ শিক্ষকে কি কয় তাক ইতিবাচক মনোভাৱেৰে শুনিব। যদি আপুনি শিক্ষক আৰু শিকিবলগীয়া বিষয়ৰ ক্ষেত্রত এক বদ্ধমূলক ধাৰণা লৈ থাকে তেন্তে আপুনি ভবামতে শ্রেণীৰ পৰিৱেশ নিমিলিলে সকলো দিশতে অসুবিদাই দেখা দিয়ে।
- *শ্রেণীকোঠাত আপোনাৰ আকাংক্ষাবোৰ উল্লেখ কৰক* ঃ যদি শ্রেণীৰ পৰা আপোনাৰ একো আশা-আকাংক্ষা নেথাকে তেন্তে আপুনি নিশ্চিতভাৱে শ্রেণীত মনোযোগেৰে শুনিব নোৱাৰিব। সেইবাবে শ্রেণীত প্রৱেশ কৰাৰ পূর্বে নিজক আকাংক্ষা স্থিৰ কৰি লওক। নিজে চিনাক্ত কৰি উলিওৱা দিশবোৰৰ বিষয়ে শিক্ষকৰ পৰা ভালদৰে শুনক। এনে প্রক্রিয়াই আপোনাক ফলপ্রসু আৰু উদ্দেশ্যপূর্ণভাৱে শ্রৱণত সহায় কৰিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩ ঃ শিকনৰ ক্ষেত্রত টোকা লিখা কিয় প্রয়োজনীয়?

.....

.....

৪.৫.২ ফলপ্রসু পঢ়ন

ওপৰত উল্লেখ কৰা ধৰণে SQ3R পদ্ধতিয়ে অধ্যয়ন কৌশল উন্নতি কৰাৰ এক উপযুক্ত পথ। এইটো হৈছে এক অধ্যয়ন পদ্ধতি, যাক ১৯৬১ চনত ৰবিনচনে (Robinson) দাঙি ধৰিছিল। এই পদ্ধতিটোক থমাচ (Thomas) আৰু ৰবিনচন (Robinson) ১৯৭২ চনত (গ্লেন (Glyn) আৰু মুটথ্ (Muth), ১৯৯৪) সংশোধিত কৰি SQ4R স্বৰূপে নামাকৰণ কৰে। পৰৱর্তী সময়ত, অন্য গৱেষকসকলে ইয়াক সংশোধিত কৰি SQ5R, SQ5WR ইত্যাদি স্বৰূপে অভিহিত কৰে। আমি সেইবোৰ একাদিক্রমে আলোচনা কৰিম।

- **SQ3R পদ্ধতি**
  - *জৰীপকৰণ ঃ* যেতিয়া আপুনি নিজক কোনো অধ্যয়নৰ কার্যসূচীত অন্তর্ভুক্ত কৰে তাত আপোনাক অধ্যয়ন সামগ্রী প্রদান কৰা হয়। অধ্যয়ন সামগ্রী পোৱাৰ পিছত আপুনি পাঠ্যসূচীৰ ওপৰত চকু ফুৰাব লাগে। ইয়াক জৰীপকৰণ বোলা হয়। এই জৰীপকৰণৰ যোগেদি আপুনি আপোনাৰ পাঠ্যসূচীৰ ভাগবোৰ কেনেদৰে কৰা হৈছে, তাত কিমান পাঠ্যসূচী আছে, প্রত্যেক পাঠ্যসূচীত কিমানটাকৈ শাখা আছে ইত্যাদিবোৰ জানিব পাৰিব। তাৰোপৰি, এই জৰীপকৰণে পাঠ্যসূচীৰ গঠন সম্পর্কে জনাৰ ক্ষেত্রত আপোনাক সহায় কৰিব। ইয়াৰ লগতে আপুনি নির্বাচন কৰি লোৱা পাঠ্যক্রমৰ পাঠ বা বিষয়সমূহৰ প্রতি সচেতন হোৱাত জৰীপকৰণে সহায় কৰে। এনেদৰে আপুনি প্রথম পদক্ষেপত আপোনাৰ পাঠ্যক্রম সম্পর্কে প্রাৰম্ভিক ধাৰণা কৰিব পাৰিব যিটোৱে পৰৱর্তী সময়ত কোনো ধৰণৰ কঠিনতা নোহোৱাকৈ আগবাঢ়ি যোৱাত আপোনাৰ সহায়ক হ'ব।
  - *প্রশ্ন ঃ* শিকন হৈছে উদ্দেশ্য প্রণোদিত কার্যাৱলী। সেইবাবে কোনো এটা পাঠ্যসূচী পঢ়াৰ ক্ষেত্রত আপোনাৰ নিশ্চয় এক উদ্দেশ্য থাকিব। যেতিয়া আপুনি আপোনাৰ পাঠ্যসূচীৰ বিশেষ এটা পাঠ পঢ়িব তেতিয়া আপুনি নিজকে পাঁচটা WSৰ দ্বাৰা প্রশ্ন কৰিব লাগিব, যেনে কি, কিয়, কোন, কেতিয়া আৰু ক'ত। ই বিশেষ বিষয়ৰ 'কেনেকৈ' টো ব্যাখ্যা কৰিব। এনেবোৰ প্রশ্নৰ উত্তৰে অধ্যয়নসূচী বুজাত সহায় কৰিব আৰু ইয়াক আপুনি সহজে মনত ৰাখিব পাৰিব কাৰণ এই প্রক্রিয়াটোৱে আপোনাক পাঠ্যক্রমৰ ওপৰত এক ধাৰণা দিব। সেইবাবে যেতিয়া আপুনি পাঠ্যক্রম অধ্যয়ন কৰিব তেতিয়া প্রশ্নবোৰ লিখি যাব আৰু পঢ়াৰ লগতে প্রশ্নবোৰৰ উত্তৰ লিখিবলৈ সংকোচ নকৰিব। স্ব-শিকনৰ ক্ষেত্রত ই আপোনাক যথেষ্ট সহায় কৰিব।
  - *পঢ়া ঃ* শিক্ষার্থী হিচাবে, পাঠ্যসূচীৰ অধ্যয়নত সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰাটো আপোনাৰ বাবে প্রয়োজনীয়। বিষয়বস্তুৰ পাঠ্যসূচীৰ প্রশ্নবোৰৰ উত্তৰ কৰিব পৰাকৈ আপুনি মানসিকভাৱে প্রস্তুত থাকিব লাগে। এইবোৰৰ উপৰিও, স্ব-নির্দেশনামূলক সামগ্রীসমূহ এখন কিতাপ, আলোচনী আৰু বাতৰি কাকত ইত্যাদি পঢ়াৰ দৰে নহয়। শিক্ষকৰ সৈতে আদান-প্রদানৰ নিচিনাকৈ আপুনি অধ্যয়ন সামগ্রী পঢ়িব লাগিব। নিজৰ সুবিধা অনুযায়ী এটা গতিৰে অধ্যয়ন সামগ্রীসমূহ পঢ়িব লাগে আৰু প্রধান দিশবোৰ বাচি উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। অধ্যয়নৰ সামগ্রীৰ অন্তর্গত সকলোবোৰ দিশ যেনে টেবুল, গ্রাফ, ছবিৰে ব্যাখ্যা ইত্যাদি সকলোবোৰ পঢ়িব লাগে, কাৰণ এইবোৰে পাঠ্যক্রমৰ বিষয়বস্তু বুজাত সহায় কৰে। পঢ়াৰ সময়ত টোকা বনোৱা বা প্রধান দিশবোৰত চিন দি যোৱাটো উচিত নহয়। পঢ়াৰ স্তৰত, আপুনি পাঠ্যক্রমৰ ধাৰণা ল'বলৈ মাত্র পঢ়ি যাব। গোটেইখিনি পঢ়াৰ পিছত আপুনি প্রধান দিশবোৰ চিন দি যাব।

- *আবৃতি ঃ* পঢ়া কার্যটো সদায় প্রত্যাভিজ্ঞাৰ সৈতে সম্পর্কিত। শিক্ষার্থী হিচাবে আপুনি পঢ়াখিনি সদায় মনত ৰাখিব লাগে। অন্যথা পঢ়ন অর্থহীন হৈ পৰে। কোনো এটা গোট বা অধ্যায় পঢ়াৰ পিছত তাক মনত পুনৰাবৃত্তিৰ বাবে চেষ্টা কৰিব বা গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণা আৰু তথ্যবোৰ সংগ্রহ কৰিব লাগে। ইয়াৰ দ্বাৰা আপুনি পঢ়া বস্তুবোৰ মনত ৰখাত সহজ হয়। অধ্যায়টো পঢ়াৰ পিছত, নিজৰ ভাষাৰে থূলমূলভাৱে বিষয়বস্তুখিনি বিকাশ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে।
- *পুনৰীক্ষণ ঃ* পুনৰীক্ষণ হৈছে ওপৰত আলোচনা কৰা স্তৰবোৰৰ তৎকালীন পুনৰাবৃত্তি। আপুনি লিখা টোকাবোৰ পুনৰীক্ষণ কৰিব লাগে ইয়াৰ দ্বাৰা কঠিন অনুভৱ কৰা দিশবোৰ বুজাত সহায় হয়। পুনৰীক্ষণৰ বাবে উপযুক্ত সময় হৈছে সমগ্র বিষয়বস্তু অধ্যয়ন সমাপ্তিৰ পিছত।

- **SQ4R পদ্ধতি ঃ** এই পদ্ধতি অনুযায়ী অধ্যয়নৰ সময়ত ছয়টা পদক্ষেপ মানি চলিব লাগে। এইবোৰ হৈছে জৰীপকৰণ, প্রশ্ন, পঢ়া, প্রতিফলন, আবৃতি আৰু পুনৰীক্ষণ। আমি যিহেতু প্রতিফলনৰ বাহিৰে অন্য স্তৰবোৰ আলোচনা কৰিলো, এতিয়া প্রতিফলনৰ বিষয়ে জানো আহক।
  - *প্রতিফলন ঃ* প্রতিফলন হৈছে কোনো এটা বস্তুৰ বিষয়ে সচেতন আৰু গভীৰভাৱে চিন্তা কৰা। ইয়াৰ দ্বাৰা পাঠ্যসূচীৰ বিষয়ে অধিক ধাৰণা কৰিব পৰা যায়। পাঠ্যপুথিৰ তথ্যবোৰ মনত ৰখাৰ ক্ষেত্রত প্রতিফলন যথেষ্ট উপযোগী। সাধাৰণতে, অধ্যয়নৰ দ্বিতীয় পর্যায়ত আপুনি প্রতিফলন কার্য আৰম্ভ কৰিব পাৰে। এই স্তৰত আপুনি কি পঢ়িলে আৰু ইতিমধ্যে কি জানি আহিছে দুয়োটাৰ মাজত সম্পর্ক উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। ই কেৱল পূর্ববর্তী জ্ঞানক মনত ৰখাই নহয় অর্থপূর্ণ তথাবোৰো মনত ৰখাত সহায় কৰিব।
- **SQ5R পদ্ধতি ঃ** SQ5R পদ্ধতিৰে অধ্যয়ন কৰাৰ বাবে সাতটা পদক্ষেপ আছে সেইকেইটা হৈছে জৰীপকৰণ, প্রশ্ন, পঢ়া, প্রতিফলন, তথ্য ৰক্ষা, আবৃতি আৰু পুনৰীক্ষণ। ইয়াত থতা ৰখা মানে কি আমি তাক জনা উচিত। তথ্য ৰখাৰ বাহিৰে আন সকলো স্তৰকে আগতে আলোচনা কৰা হৈছে, এতিয়া আমি তথ্য ৰখাৰ সম্পর্কে আলচেনা কৰিম।
  - *তথ্য ৰখা ঃ* এইটো সাধাৰণ কথা যে যেতিয়া আপুনি পঢ়িব তেতিয়া কিছুমান কঠিন বাক্য বা অর্থ নজনা শব্দ পোৱা যায়। এনে ক্ষেত্রত, আপুনি কঠিন শব্দবোৰ বা বাক্যবোৰ টুকি ৰাখি তাক স্পষ্ট কৰিবলৈ প্রসংগ পুথি চাব।
- **SQW5R পদ্ধতি ঃ** SQW5R পদ্ধতিত ৮টা স্তৰ থাকে, সেইবোৰ হৈছে জৰীপকৰণ, প্রশ্ন, লিখা, পঢ়া, প্রতিফলন, তথ্য ৰখা, আবৃতি আৰু পুনৰীক্ষণ। আহকচোন আমি লিখাৰ অর্থ বুজো।
  - *লিখা ঃ* আপুনি যেতিয়া পাঠ্যসূচীৰ জৰীপকৰণ কৰে, তেতিয়া পাঠ্যক্রম সম্পর্কে কিছুমান প্রশ্ন আপুনি নিজকে সুধিবলগীয়া হয়। আৰম্ভণিৰ স্তৰত, আপুনি প্রশ্নবোৰৰ

উত্তৰ কৰিব নোৱাৰিব পাৰে, সেইবাবে প্ৰশ্নবোৰ লিখি ৰাখিলে পিছত সুবিধা হয়। আপুনি যেতিয়া পাঠ্যপুথিখন পঢ়িব, এবাৰ, দুবাৰ বা তিনিবাৰ তেতিয়া আপুনি নিজেই প্ৰশ্নসমূহৰ উত্তৰ কৰিব পাৰিব। তেতিয়াও যদি আপোনাৰ কিবা সন্দেহ থাকিব যায় তেতিয়া আপুনি বিদ্যায়তনিক পৰামৰ্শদাতাক লগত প্ৰশ্নসমূহ আলোচনা কৰি ঠিক কৰি ল'ব।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪ ঃ আপোনাৰ নিজৰ ভাষাৰে SQ3R পদ্ধতিটো ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

৪.৫.৩ ফলপ্ৰসু লিখন

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিক্ষাৰ্থী হিচাবে গৃহকাৰ্য, প্ৰতিবেদন বা পৰীক্ষাত প্ৰশ্ন লিখা বা শিক্ষকৰ সৈতে যোগাযোগ ৰখাৰ ক্ষেত্ৰত আপোনাৰ লিখন কৌশল অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। ভালকৈ লিখাৰ সমৰ্থ হৈছে আপোনাৰ অন্য এক গুণ। আপুনি যিমানে ভালকৈ লিখিব সিমানে শিক্ষকৰ সৈতে উপযুক্তভাৱে যোগাযোগ ৰাখিব পাৰিব। আপুনি যদি নিজৰ লিখনৰ উন্নতি কৰিব বিচাৰে, প্ৰথমতে চাই ল'ব যে কাক উদ্দেশ্য কৰা হৈছে, শিক্ষকক নে অন্য কাৰোবাক যেতিয়া আপুনি এইটো ঠিক কৰিব তাৰ পিছত লিখিব আৰম্ভ কৰিব। লিখিব খোজা কথাখিনি প্ৰধান শাৰী কেইটা ঠিক কৰি ল'ব। উদাহৰণ স্বৰূপে, যদি প্ৰতিবেদন লিখে, প্ৰথমতে তাৰ প্ৰধান শাৰী কেইটা বনাই ল'ব। ইয়াৰ দ্বাৰা আপুনি লিখিবলগা বিষয়বস্তুখিনি পদ্ধতিগতভাৱে উপস্থাপন কৰিব পাৰিব। আপোনাৰ লিখনি 'পঠন উপযুক্ত' কৰিবলৈ নামাকৰণ, উপশাখা, প্ৰধান দিশৰ চিনাক্তকৰণ, য'ত সম্ভৱ হয় নম্বৰ দি ল'ব। ব্যাকৰণগত ভুলবোৰ আওঁৰাব চেষ্টা কৰিব অন্যথা আপোনাৰ লিখনিৰ আচল উদ্দেশ্য প্ৰকাশ নেপাব। আপুনি সদায় লিখাৰ পিচত দুবাৰ পুনৰাই শুদ্ধ হৈছে নে চাব, এবাৰ ব্যাকৰণ আৰু বানান শুদ্ধ হৈছে নে আৰু আন এবাৰ লিখা পাঠ শুদ্ধ হৈছে যাব। কেতিয়াবা এগৰাকী পাৰ্গত সঠিকভাৱে চোৱা ব্যক্তিক দেখুৱাব পাৰে।

৪.৫.৪ যোগাযোগৰ কৌশলসমূহ

যেতিয়া আপুনি সৈতে নিজৰ সমস্যা আলোচনা কৰে বা পাঠ্যপুথিৰ ক্ষেত্ৰত থকা সন্দেহবোৰ দূৰৱৰ্ত্তী কৰিব চেষ্টা কৰে তেনে ক্ষেত্ৰত আপোনাৰ ফলপ্ৰসু যোগাযোগৰ

সমৰ্থ অতি প্ৰয়োজনীয়। আপোনাৰ পঢ়ন বা লিখন কৌশল তেতিয়াহে ফলপ্ৰসু হ'ব যেতিয়া আপোনাৰ ফলপ্ৰসু যোগাযোগৰ সমৰ্থ থাকিব। সেইবাবে ভাল যোগাযোগকাৰী হ'বলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। ভাল যোগাযোগ কৌশলসমূহ আয়ত্ব কৰাৰ কোনো স্থিৰ পথ নাই। তলত কিছুমান দিশ উল্লেখ কৰা হৈছে যিবোৰে ভাল যোগাযোগৰ কৌশলৰ বিকাশ কৰিব পাৰে।

- অন্যৰ কথা মনোযোগেৰে শুনিব লাগে
- পঠনৰ অভ্যাস বিকাশ কৰিব লাগে
- যেতিয়া আপুনি আন এজন ব্যক্তিৰ সৈতে কথোপকথন কৰে তেতিয়া চকুৰ যোগাযোগ ৰাখিব লাগে।
- আপোনাৰ যোগাযোগ চুটি ভাষাৰে আৰম্ভ কৰিব লাগে।
- সামঞ্জস্য থকা প্ৰশ্ন সুধিবলৈ সংকোচ কৰিব নেলাগে।
- শ্ৰোতায়ে শুনিব পৰাকৈ স্পষ্টকৈ ক'ব লাগে।

৪.৫.৫ সময় পৰিচালনা

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে ব্যক্তিগত সময় পৰিচালনা এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ। আপুনি কৰ্মচাৰী বা অনাকৰ্মচাৰী বা গৃহকৰ্তা বা শিক্ষাৰ্থী যিয়েই নহওক যদিহে উপযুক্তভাৱে সময়ৰ ব্যৱহাৰ নকৰে তেতিয়া কেতিয়াও শিকন উদ্দেশ্যত উপনীত হ'ব নোৱাৰিব। সময়ৰ সৎ ব্যৱহাৰৰ বাবে তলত উল্লেখ কৰা পদ্ধতিবোৰ মানি চলিব লাগিব।

- আপোনাৰ কাৰ্যৰ বাবে সদায় এটা লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰি ল'ব।
- কাৰ্যৰ গুৰুত্ব অনুযায়ী অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। কাৰ্যৰ পৰা কম গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্যলৈ ভাগ কৰি ল'ব।
- অধ্যয়নৰ বাবে সময় স্থিৰ কৰি ল'ব।
- কামৰ পৰা বিৰত নেথাকিব, নিজৰ কাম সদায় স্থিৰ কৰি ৰাখিব।
- সময় তালিকা প্ৰস্তুত কৰিব।
- আপোনাৰ পৰিকল্পনা সঠিকভাৱে ৰাখিবলৈ আনক 'হয়' বা 'নহয়' ক'বলৈ শিকক।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৫ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিক্ষাৰ্থী হিচাবে লিখন সমৰ্থ হৈছে আপোনাৰ গুণ। ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ অধ্যয়নৰ সময় কিদৰে উপযুক্তভাৱে পৰিচালনা কৰিব লিখক।

.....

.....

চিন্তা চৰ্চা কৰক — ৪.১

শিক্ষণ কৌশলৰ বিভিন্ন স্তৰবোৰ জনাৰ পিছত আপুনি এনেকুৱা অনুভৱ কৰে নে যে এইবোৰে আপোনাৰ জীৱনৰ পৰৱৰ্তী সময়ত বিদ্যায়তনিক দিশত সহায়ক হ'ব?

.....

.....

৪.৬ অধ্যয়নৰ কৌশলসমূহ আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষার্থীসকলৰ বাবে অধ্যয়ন কৌশলবোৰ যথেষ্ট প্ৰয়োজনীয়। দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাত স্ব-শিকন সজুঁলিসমূহে শিক্ষকৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰ কৰে যিবোৰ প্ৰকৃতি হৈছে আন্তঃযোগাযোগ সম্পন্ন। দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিক্ষার্থী হিচাবে, আপোনাৰ শিকন নির্ভৰ কৰে কিদৰে বা কেনে ফলপ্ৰসুভাৱে আপুনি অধ্যয়ন সামগ্ৰীৰ সৈতে একাত্ম হ'ব পাৰে। সেইবাবে, অধ্যয়নৰ ধাৰা বা পদ্ধতিসমূহে দূৰৱৰ্ত্তী শিকনত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা লয়। যদি আপোনাৰ অধ্যয়নৰ কৌশলসমূহৰ উপযুক্ত বিকাশ নহয়, তেতিয়া আপুনি ফলপ্ৰসুভাৱে স্ব-নির্দেশনামূলক সজুঁলিৰ যোগেদি আগবাঢ়িব নোৱাৰিব। তাৰোপৰি, দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিক্ষার্থী হিচাবে আপোনালোক শ্ৰৱণ-দর্শন সজুঁলিৰ সৈতেও জড়িত হ'ব লাগে। ইয়াত পাঠ্যক্ৰমৰ উপযুক্ত অর্থ জানিবলৈ আপুনি অধ্যয়ন কৌশলৰ ওপৰত প্ৰধানকৈ নির্ভৰশীল হ'ব লাগিব।

আপুনি নিশ্চয় ভাবিছে যে কেনেকৈ আপুনি অধ্যয়ন কৌশলৰ বিকাশ কৰিব আৰু এইক্ষেত্ৰত আপোনাক কোনে সহায় কৰিব? এই প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ দূৰৱৰ্ত্তী শিকনৰ অধ্যয়ন সামগ্ৰীৰ ভিতৰতে আছে। আপোনালোকক আগতে কোৱা ধৰণে, দূৰৱৰ্ত্তী শিকনৰ সামগ্ৰীসমূহ স্ব-নির্দেশনামূলক প্ৰকৃতিৰ। পাঠ্যসূচীৰ নক্সাই আপোনাৰ অধ্যয়ন কৌশল আয়ত্ব কৰাত সহায় কৰিব। যেতিয়া আপুনি অধ্যয়ন সামগ্ৰী অধ্যয়ন কৰে তেতিয়া কিছুমান উপভাগ 'অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ' বা পাঠ্যক্ৰমৰ সৈতে সম্পর্কিত কিছুমান কার্যাৱলী কৰিবলৈ পায়। ইয়াত পঠনীয় বিষয়বস্তু বা অধ্যায়ৰ ওপৰত কিছুমান প্ৰশ্ন সোধা হ'ব। যদি আপুনি এনেবোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ভালদৰে কৰিব পাৰে তেতিয়া ই কেৱল পাঠ্যপুথি বুজাতেই সহায় নকৰে আপোনাৰ অধ্যয়ন কৌশলবোৰৰ বিশ্লেষণতো সহায় কৰিব। তাৰোপৰি ই গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশবোৰ টুকি ৰখাত সহায় কৰিব আৰু অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ বা কার্যৰ সমস্যা সমাধানৰ পথ দেখুৱাব। ইয়াত আপোনালোকে আন এটা উপ-ভাগ "অধিক জানিবলৈ" পাই আহিছে, য'ত শিক্ষার্থীক বিভিন্ন কিতাপ, আলোচনী, ৱেবচাইট ইত্যাদি দিয়া হয়, যিবোৰ পাঠ্যসূচী লিখাৰ সময়ত ব্যৱহৃত হৈছে।

পাঠ্যসূচীৰ ওপৰত উপযুক্তবোধ অনাৰ বাবে আপুনি এনেবোৰ উৎসৰ সৈতে জড়িত হ'ব পাৰে। আপোনালোকে ইতিমধ্যে জানি আহিছে যে দূৰৱৰ্ত্তীত্ব শিক্ষাৰ সামগ্ৰীসমূহ কিছুমান শাখাত বিভক্ত কৰা থাকে। প্ৰত্যেকটো শাখাক কিছুমান গোটত ভাগ কৰা হয় আৰু এইবোৰক কিছুমান উপভাগত ভাগ কৰা হয়। তাৰোপৰি পাঠ্যপুথিৰ শিক্ষার্থীয়ে পঢ়িবলগা দিশৰ চমু বিৱৰণ থাকে। প্ৰত্যেক অধ্যায়ৰ শেষত 'জানি থোৱা ভাল' দিয়া থাকে য'ত শিক্ষার্থীয়ে ইতিমধ্যে পঢ়া বস্তুবোৰৰ চমুকৈ দাঙি ধৰা হয়। তাৰোপৰি 'জানি থোৱা ভাল'ৰ যোগেদি অধ্যায়ৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশবোৰ আঙুলিয়াই দিয়া হয় আৰু শিক্ষার্থীয়ে থূলমূলকৈ অধ্যায়টোৰ বিষয়ে জ্ঞান পাব পাৰে। সেইবাবে, যদি আপুনি ওপৰত আলোচনা কৰা বৈশিষ্ট্যবোৰ আপোনাৰ অধ্যয়নৰ অভ্যাসত জড়িত কৰে তেতিয়া আপুনি অধ্যয়ন কৌশলবোৰৰ বিকাশ কৰিব পাৰিব। অৱশ্যে আপোনাৰ অধ্যয়ন কৌশলৰ বিকাশ ঘটাবলৈ আপোনাৰ ফালৰ পৰা গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰচেষ্টা হাতত ল'ব লাগিব।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৭ ঃ প্ৰত্যেক অধ্যায়ৰ শেষত থকা 'জানি থোৱা ভাল' কেনেকৈ দূৰৱৰ্ত্তীত্ব শিক্ষাৰ শিক্ষার্থীক সহায় কৰে?

.....

.....

৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ফলপ্ৰসু স্বাধীন দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিক্ষার্থী হ'বলৈ শিক্ষার্থীয়ে বিশেষ কিছুমান কৌশলৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ জানিব লাগিব।
- দূৰৱৰ্ত্তী শিকন প্ৰধানকৈ আত্ম শিকন। শিক্ষার্থী হিচাবে আপোনাৰ শিকন আপোনাৰ অধ্যয়নৰ সমৰ্থৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
- ফলপ্ৰসু অধ্যয়নৰ বাবে অধ্যয়নসূচীৰ প্ৰস্তুতি হৈছে প্ৰথম আৰু প্ৰধান কার্য।
- যেতিয়া এগৰাকী ব্যক্তি মানসিক আৰু শাৰীৰিকভাৱে প্ৰস্তুত থাকে আৰু সকলো ধৰণৰ উৎকণ্ঠা বা উত্তেজনাৰ পৰা বিৰত থাকে তেনে সময় অধ্যয়নৰ বাবে উপযুক্ত।
- অধ্যয়ন কৌশলসমূহৰ বিকাশৰ বাবে ব্যৱহৃত বিভিন্ন প্ৰণালীবোৰ হৈছে— চিন্তাৰ কৌশল, SQ3R পদ্ধতি, টোকা বনোৱা কৌশল আৰু প্ৰধান দিশবোৰ উল্লেখ কৰা ইত্যাদি।
- ভালদৰে শিকিবৰ বাবে ভালদৰে শুনিবও লাগে। ই উপযুক্ত যোগাযোগৰ কৌশল বিকাশত সহায় কৰে।

- টোকা বনোৱাৰ ক্ষেত্ৰত সদায় সম্পৰ্কিত বিষয়ৰ ওপৰত বনাব লাগে।
- ফলপ্ৰসু শিকনৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান হৈছে শিক্ষাৰ্থীৰ মনোযোগৰ স্তৰ, শ্ৰেণীৰ পূৰ্ববৰ্তী প্ৰস্তুতি আৰু মনোযোগৰ স্তৰ।
- ১৯৬১ চনত ৰবিনচনে SQ3R পদ্ধতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিল। এই পদ্ধতিটো ১৯৭২ চনত ৰবিনচন (Robinson) আৰু থমাছে (Thomas) সংশোধিত কৰি SQ4R স্বৰূপে নামাকৰণ কৰিছিল (গ্লেন (Glyn) আৰু মুটথ (Muth)) ১৯৯৪) পৰবৰ্তী সময়ত, গৱেষকসকলে ইয়াক পুনৰ সংশোধিত কৰি SQ5R, SQ5WR ইত্যাদি স্বৰূপে নামাকৰণ কৰিছিল।
- SQ3Rৰ অন্তৰ্ভুক্ত পঞ্চস্তৰ হৈছে জৰীপকৰণ, প্ৰশ্ন, পঠন, আবৃতি আৰু পুনৰীক্ষণ।
- SQ4R অন্তৰ্ভুক্ত ষষ্ঠ স্তৰ হৈছে জৰীপকৰণ, প্ৰশ্ন, পঠন, প্ৰতিফলন, আবৃতি আৰু পুনৰীক্ষণ।
- SQ5R অন্তৰ্গত সপ্ত স্তৰ হৈছে জৰীপকৰণ, প্ৰশ্ন, পঠন, প্ৰতিফলন, তথ্য সংৰক্ষণ, আবৃতি আৰু পুনৰীক্ষণ।
- SQ5WRৰ অষ্টম স্তৰসমূহ হৈছে— জৰীপকৰণ, প্ৰশ্ন, লিখন, পঠন, প্ৰতিফলন, তথ্য সংৰক্ষণ, আবৃতি আৰু পুনৰীক্ষণ।
- দূৰৱৰ্ত্তী শিকনত শিক্ষাৰ্থীৰ উপযুক্ত লিখন সক্ষমতাক অতিৰিক্ত জ্ঞান হিচাবে বিবেচনা কৰা হয়।
- যদি শিক্ষাৰ্থীৰ উপযুক্ত যোগাযোগৰ কৌশল থাকে তেন্তে পঠন বা শ্ৰৱণ কৌশল ফলপ্ৰসু হয়।
- দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে ব্যক্তিগত সময় পৰিচালনা এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ।
- দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিক্ষাৰ্থীৰ শিকন নিৰ্ভৰ কৰে কেনেদৰে তেওঁলোকে অধ্যয়ন সামগ্ৰীৰ আদান-প্ৰাদন কৰে।
- দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ অধ্যয়ন সামগ্ৰীবোৰ স্ব-নিৰ্দেশত্ব প্ৰকৃতিৰ। এই সামগ্ৰীসমূহে শিক্ষাৰ্থীক উপযুক্ত পথেৰে আগবাঢ়ি যোৱাত সহায় কৰে।
- 'জানি থোৱা ভাল'ৰ দ্বাৰা শিক্ষাৰ্থীয়ে অধ্যায়টিৰ বিষয়ে চকুৰ পচাৰতে ধাৰণা কৰি ল'ব পাৰে।

৪.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

১) Biswas, P. (2008). *Study Skills and Psychological Skills for Better Performance: A Handbook for the Learner Workshop*, IGNOU, New Delhi.

৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বহল অর্থত অধ্যয়ন কৌশল হ'ল পাঠ্যক্রমৰ অন্তর্গত নোহোৱা বিশেষ কৌশল যাক শিক্ষার্থীয়ে দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ স্ব-নির্ভৰশীল শিক্ষার্থী হ'বলৈ কিছুমান বিশেষ দিশৰ বিকাশ কৰিব লাগে।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ফলপ্রসু অধ্যয়ন কৌশলৰ বিকাশৰ বাবে শিক্ষার্থীৰ পূর্ববর্তী অধ্যয়ন পৰিকল্পনা, অধ্যয়নৰ উপযুক্ত সময় নির্বাচন আৰু অধ্যয়নৰ বাবে উপযুক্ত ঠাইৰ নির্বাচন কৰিব লাগে।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰামর্শ গ্রহণ কৰা অৱস্থাত গুৰুত্বপূর্ণ আৰু সামঞ্জস্য থকা দিশবোৰ টুকি ৰাখিলে ই শিক্ষার্থীক পৰবর্তী সময়ত সহায় কৰে আৰু পৰামর্শ গ্রহণ কৰাৰ সময়ত অধ্যয়নৰ বিষয়বস্তুৰ ভালদৰে বুজাত শিক্ষার্থীক সহায় কৰে।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ SQ3R পদ্ধতিটো পঢ়ন কৌশলৰ সৈতে জড়িত। SQ3Rৰ পদ্ধতিটো পঢ়ন কৌশলৰ সৈতে জড়িত। SQ3Rৰ জ্ঞানে বিষয়টোৰ সৈতে শিক্ষার্থীক পৰিচয় কৰাই দিয়ে আৰু শিকন প্রক্রিয়াত শিক্ষার্থীক সহায় কৰে। SQ3R হৈছে জৰীপকৰণ, প্রশ্ন, পঢ়া, আবৃতি কৰা আৰু পুনৰীক্ষণ কৰা। এনে স্তৰবোৰৰ যোগেদি শিক্ষার্থীয়ে অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত ফলপ্রসুভাৱে আগবাঢ়িব পাৰে।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিকনত শিক্ষার্থীসকল সাধাৰণতে শিক্ষকৰ পৰা দূৰৱৰ্ত্তীত থাকে। তেওঁলোকৰ গৃহকার্য লিখন, প্রতিবেদন প্রস্তুতকৰণ বা পৰীক্ষাত প্রশ্নৰ উত্তৰকৰণৰ দ্বাৰাহে শিক্ষকৰ লগত যোগাযোগ ঘটে। সেইবাবে, শিক্ষার্থীসকলে ভালকৈ লিখিলে শিক্ষকৰ সৈতে যোগাযোগ সম্ভৱ হৈ উঠে।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ উপযুক্ত অধ্যয়নৰ সময় পৰিচালনাৰ বাবে শিক্ষার্থীয়ে সদায় নিজৰ লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰি ল'ব লাগে আৰু লাগতিয়াল দিশবোৰক অগ্রাধিকাৰৰ ভিত্তিত সজাই ল'ব লাগে। শিক্ষার্থীসকলে অধ্যয়নৰ স্থিৰ সময় প্রস্তুত কৰি ল'ব লাগে আৰু সদায় পৰিকল্পনা অনুযায়ী সময়ৰ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে। ফলপ্রসুভাৱে সময় ব্যৱহাৰৰ বাবে সময় তালিকা বনাই ল'ব লাগে।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রত্যেক অধ্যায়ৰ শেষত থকা 'জানি থোৱা ভাল' ভাগটোৰ ব্যৱহাৰে ইতিমধ্যে শিকি অহা কথাবোৰ জনাত শিক্ষার্থীক সহায় কৰে। তাৰোপৰি ই অধ্যায়টোত সন্নিৱিষ্ট প্রধান দিশবোৰ শিক্ষার্থীৰ আগত উপযুক্তভাৱে দাঙি ধৰে।

৪.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চুটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিকনৰ ক্ষেত্ৰত অধ্যয়ন কৌশলৰ গুৰুত্ব সম্পৰ্কে লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে পাঠ্যবিষয় দাঙি ধৰা কিয় প্ৰয়োজনীয়?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সময় পৰিচালনা কৌশল কাক বোলে?

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ফলপ্ৰসু লিখন কেনেদৰে সম্ভৱ? চমুকৈ লিখক।

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ 'ফলপ্ৰসু শিকনৰ বাবে ফলপ্ৰসু শ্ৰৱণ প্ৰয়োজনীয়।' ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ SQW5R পদ্ধতিৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব সম্পৰ্কে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ কেনেকৈ আপুনি আপোনাৰ যোগাযোগৰ কৌশলৰ বিকাশ কৰিব? ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ পাঠ্যক্ৰমে শিক্ষাৰ্থীক স্ব-শিকন কৌশল বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰে। স্ব-শিকন পাঠ্যক্ৰমে শিক্ষাৰ্থীৰ অধ্যয়নত কেনেদৰে সহায় কৰে?

প্ৰশ্ন ৫ ঃ ফলপ্ৰসু শিক্ষণ-শিকনৰ কৌশলৰ বিভিন্ন দিশবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৫ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় বিকাশ প্ৰক্ৰিয়া

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য

৫.২ পৰিচয়

৫.৩ পাঠ্যবিষয়ৰ ধাৰণা

৫.৪ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় বিকাশ প্ৰক্ৰিয়া

৫.৫ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় সম্পৰ্কীয় মূল দৃষ্টিভংগীসমূহ

৫.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৫.৭ অধিক জানিবলৈ

৫.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

৫.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- পাঠ্যবিষয় (curriculum)ৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় বিকাশ কৰাৰ বিভিন্ন প্ৰক্ৰিয়াৰ তালিকা প্ৰস্তুত কৰিব পাৰিব
- দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় সম্পৰ্কীয় মূল দৃষ্টিভংগীসমূহ বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব।

৫.২ পৰিচয়

শিক্ষাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ লক্ষ্য হ'ল ব্যক্তিৰ সামঞ্জস্যপূৰ্ণ তথা সৰ্বাংগীন বিকাশ সাধন কৰা। এই লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ শৈক্ষিক প্ৰতিষ্ঠানবোৰে শিক্ষাৰ্থীক শৈক্ষিক অভিজ্ঞতা প্ৰদান কৰিব পৰা বিভিন্ন ধৰণৰ কাৰ্যকলাপৰ আয়োজন কৰে। এই কাৰ্যকলাপবোৰক একেলগে 'পাঠ্যবিষয়' বোলা হয়। অৰ্থাৎ, 'পাঠ্যবিষয়' হ'ল শিক্ষাৰ বিষয়সূচী সম্পৰ্কে বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা এটা বহল অভিধা। এখন শিক্ষানুষ্ঠানে শিক্ষাৰ্থীৰ ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ ঘটাবলৈ হাতত লোৱা সকলো আনুষ্ঠানিক নাইবা অনানুষ্ঠানিক কাৰ্যকলাপকে 'পাঠ্যবিষয়'এ সামৰি লয়। পাঠ্যবিষয় হ'ল শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়াৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ। 'পাঠ্যবিষয়'-এ শিক্ষাৰ্থীৰ ভৱিষ্যৎ গঢ়াৰ বাবে শ্ৰেণীকোঠাৰ ভিতৰ আৰু বাহিৰত আয়োজন কৰা বিভিন্ন ধৰণৰ কাৰ্যকলাপৰ কথা বুজায়। আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ উপৰি দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাব্যৱস্থাৰো পাঠ্যবিষয় এটা অবিচ্ছেদ্য উপাদান। এই অধ্যায়টি পঢ়ি আপুনি পাঠ্যবিষয়ৰ ধাৰণা, পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ প্ৰক্ৰিয়া আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ক্ষেত্ৰখনত থকা পাঠ্যবিষয় সম্পৰ্কীয় মূল দৃষ্টিভংগীবোৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

৫.৩ পাঠ্যবিষয়ৰ ধাৰণা

'পাঠ্যবিষয়' বুজোৱা ইংৰাজী শব্দ 'curriculum'ৰ মূল হ'ল লেটিন শব্দ 'currere'—যাৰ অর্থ হ'ল 'দৌৰ' (run)। ই এটা 'ধাৱন পথ' (run-way) নাইবা 'এটা গতি' (a course)ৰ বিষয়ে বুজায়, যিটো পথ নাইবা গতিৰ উদ্দেশ্য হ'ল কোনো লক্ষ্যত উপনীত হোৱা। অর্থাৎ, 'পাঠ্যবিষয়' হ'ল কোনো এক নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ লক্ষ্যৰে কৰা এক গতি। পাঠ্যবিষয়ত শিক্ষাৰ বিষয়বস্তু (subject matter) নাইবা বিষয়সূচী (content) সন্নিৱিষ্ট থাকে। শিক্ষাৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ শিক্ষানুষ্ঠানবোৰে আয়োজন কৰা সকলো আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক কার্যকলাপকে পাঠ্যবিষয়ে সামৰি লয়। ই শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ দিশ। কোনো এক শিক্ষানুষ্ঠানে ইয়াৰ শিক্ষার্থীসকলৰ বাবে উপযুক্ত পৰিকল্পনাৰে প্ৰস্তুত কৰা সকলো কার্যকলাপ তথা শৈক্ষিক অভিজ্ঞতাৰ কথা বুজাবলৈ 'পাঠ্যবিষয়' বোলা অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ইয়াত পাঠ্যক্ৰমভিত্তিক আৰু অনা-পাঠ্যক্ৰমভিত্তিক উভয় ধৰণৰ কার্যকলাপকে স্থান দিয়া হয়। পাঠ্যবিষয় বুলিলে এখন শিক্ষানুষ্ঠানে শ্ৰেণীকোঠাৰ বাহিৰ আৰু ভিতৰত শিক্ষার্থীৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা এক সম্পূর্ণ শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ কথা বুজোৱা হয়। শিক্ষাৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ যাওঁতে শিক্ষার্থীয়ে আহৰণ কৰিবলগীয়া সর্বমুঠ সুশিক্ষাভিত্তিক অভিজ্ঞতাই হ'ল একোটা পাঠ্যবিষয়। এখন দেশৰ শৈক্ষিক নীতি অনুসৰি পাঠ্যবিষয়বোৰ যুগুত কৰা হয়। কেতিয়াবা 'পাঠ্যবিষয়' (curriculum) আৰু পাঠ্যতালিকা (syllabus) শব্দ দুটা একেটা অর্থতে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। কিন্তু এনে নকৰাই শ্ৰেয়। কাৰণ, 'পাঠ্যবিষয়' হ'ল এটা বহল অভিধা। ইয়াৰ জৰিয়তে শিক্ষানুষ্ঠান এখনে আয়োজন কৰা সকলো ধৰণৰ শৈক্ষিক কার্যকলাপৰ কথা বুজোৱা হয়। ইয়াৰ তুলনাত 'পাঠ্যতালিকা'ৰ অর্থ সংকীর্ণ। পাঠ্যতালিকা এখনত বছৰেকীয়া পৰীক্ষাৰ কথা আগত ৰাখি প্ৰস্তুত কৰা পঠনীয় বিষয়বস্তুবোৰ সন্নিৱিষ্ট কৰা হয়। পাঠ্যতালিকা মানে হ'ল কোনো এক নির্দিষ্ট বিষয়ৰ বাবে পঢ়িবলগীয়া নির্দিষ্ট পাঠৰ তালিকা আৰু বিষয়টোৰ অধ্যয়নৰ সময়ত বর্তাই ৰাখিবলগীয়া নির্দিষ্ট মান বিষয়ক নির্দেশনাৰ সমষ্টি। পাঠ্যতালিকা মানে পাঠ্যবিষয় নহয়। ই পাঠ্যবিষয়ৰ এক অংশহে। পাঠ্যতালিকাই প্ৰধানতঃ শ্ৰেণীকোঠাৰ ভিতৰত আয়োজিত কার্যকলাপৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি তলত দিয়া ধৰণে পাঠ্যবিষয়ৰ সংজ্ঞা বাহিৰ কৰিব পাৰোঁ—

- পাঠ্যবিষয় হ'ল এখন বিদ্যালয়ৰ অধ্যয়নকেন্দ্রিক লিখিত ক্ৰম আৰু অন্য পাঠ্যবিষয়ভিত্তিক সামগ্রীৰ সমষ্টি।
- পাঠ্যবিষয় হ'ল শিক্ষার্থীক শিকাবলগীয়া বিষয়বস্তুৰ সূচী।
- পাঠ্যবিষয় হ'ল এখন বিদ্যালয়ে আগবঢ়োৱা শৈক্ষিক কার্যসূচী।
- পাঠ্যবিষয় হ'ল এখন বিদ্যালয়ে শিক্ষার্থীক আগবঢ়োৱা সর্বমুঠ পৰিকল্পিত শিকন অভিজ্ঞতা।

পাঠ্যবিষয়ৰ ধাৰণাটোক লৈ বিভিন্ন খ্যাতনামা শিক্ষাবিদ আৰু শৈক্ষিক আয়োগে নিজ

নিজ মত আগবঢ়াই আহিছে। তলত এনে কেইটামান মত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

- ইউনিভাৰ্চিটি অৱ লণ্ডনৰ অধীনৰ গ'ল্ডস্মিথ কলেজৰ কাৰিকুলাম ষ্টাডি বিষয়ৰ অধ্যাপক এ.ভি. কেলী'ৰ (A. V. Kelly) মতে, "এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ সমগ্ৰ শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীয়েই হ'ল পাঠ্যবিষয়।"
- মুনৰোৰ (Munroe) ভাষাত, "শিক্ষাৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিদ্যালয়ে ব্যৱহাৰ কৰা সকলো শৈক্ষিক অভিজ্ঞতাকে পাঠ্যবিষয়ৰ দ্বাৰা সামৰি লোৱা হয়।"
- কানিংহামৰ (Cunningham) মতে, "শিল্পী (artist/teacher)এ নিজৰ শিল্পশালা (studio/school)ত নিজ আদৰ্শ (ideal/objective) অনুসৰি তেওঁৰ হাতত থকা কেঁচামাল (material/pupils) গঢ়ি-পিতি ল'বলৈ ব্যৱহাৰ কৰা এবিধ আহিলাৰ নাম হ'ল পাঠ্যবিষয়।"
- ড° জাকিৰ হুছেইনৰ (Dr. Zakir Hussain) ভাষাত, "পাঠ্যবিষয় বুলিলে ভাষা, বিজ্ঞান, প্ৰযুক্তি, সমাজ বিজ্ঞান, কলা, হস্তশিল্প, সংগীত আৰু শাৰীৰিক শিক্ষাৰ অধ্যয়নৰ কথা বুজোৱা হয়। এটা পাঠ্যবিষয়ত বিভিন্ন শৈক্ষিক কাৰ্যসূচী, কাৰ্যকলাপ, কৰ্মঅভিজ্ঞতা আদিৰ লগতে শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ সম্পূৰ্ণ পৰিৱেশ জড়িত হৈ থাকে।"
- ক্ৰ' আৰু ক্ৰ'ৰ (Crow and Crow) মতে, "এগৰাকী শিক্ষাৰ্থীৰ মানসিক, শাৰীৰিক, আৱেগিক, সামাজিক, আধ্যাত্মিক তথা নৈতিক বিকাশত সহায়ক হ'ব পৰাকৈ বিকশাই তোলা তথা বিদ্যালয়ৰ বাহিৰ নাইবা ভিতৰৰ পৰিৱেশত আহৰণ কৰিব পৰা সকলোবোৰ শৈক্ষিক অভিজ্ঞতা প্ৰদানকাৰী শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীখনকেই পাঠ্যবিষয় বোলা হয়।"
- ৰুদয়ার্ড আৰু ক'ৰ্নেনবাৰ্গৰ (Rudyard and Kornenberg) ভাষাত, "একেবাৰে বহল অৰ্থত পাঠ্যবিষয় মানে হ'ল বিদ্যালয়ত শিক্ষাৰ্থীলৈ আগবঢ়োৱা সকলোবোৰ শৈক্ষিক পাঠ্যক্ৰম, কাৰ্যকলাপ, পঠনকাৰ্য আৰু আনুষংগিক কাৰ্য জড়িত থকা সম্পূৰ্ণ বিদ্যালয়কেন্দ্ৰিক পৰিৱেশ।"
- পাইনেৰ (Pyne) সংজ্ঞা মতে, "শিক্ষাৰ্থীৰ ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ ঘটাবলৈ আৰু সিহঁতৰ আচৰণ সলনি কৰিবলৈ বিদ্যালয়ে বাচনি তথা সচেতনভাৱে সজাই লোৱা আটাইবোৰ পৰিস্থিতিকে একেলগে পাঠ্যবিষয় বোলা হয়।"
- ফ্ৰ'বেলৰ (Froebel) ভাষাত, "মানৱ জাতিৰ জ্ঞান তথা অভিজ্ঞতাৰ সৰ্বাত্মক ৰূপটোৰ শ্ৰেষ্ঠ আৰ্হিৰূপে পাঠ্যবিষয়ৰ ধাৰণাটো বিবেচনা কৰি চোৱা উচিত।"
- ৰিছম'ণ্ডৰ (Richmond) মতে, "দৰাচলতে পাঠ্যবিষয় হ'ল বিদ্যালয় এখনৰ কাম-কাজ সামৰি লোৱা এখন সম্পূৰ্ণ কাৰ্যসূচী। ই শিক্ষাৰ এটা প্ৰয়োজনীয় মাধ্যম। ই হ'ল বিদ্যালয়ত শিক্ষক তথা শিক্ষাৰ্থীয়ে সম্পাদন কৰা সকলোবোৰ কামৰ সমষ্টি। ইয়াৰ প্ৰকৃতি দ্বিমুখী। কাৰ্যকলাপ, সম্পাদিত কাৰ্য, কাৰ্যত ব্যৱহৃত

সামগ্রী/আহিলা আদিৰ দ্বাৰা পাঠ্যবিষয় এটা প্রস্তুত কৰা হয়।"

- মাধ্যমিক শিক্ষা আয়োগ (Secondary Education Commission) (১৯৫২-৫৩)ৰ প্রতিবেদনত উল্লেখ থকা পাঠ্যবিষয়ৰ সংজ্ঞা অনুসৰি ঃ "পাঠ্যবিষয়ে কেৱল বিদ্যালয়বোৰত পৰম্পৰাগতভাৱে শিকাই থকা শৈক্ষিক বিষয়বোৰৰ কথাকে নুবুজায়। ই শ্রেণীকোঠা, পুথিভঁৰাল, গৱেষণাগাৰ, কর্মশালা, খেলপথাৰ আৰু শিক্ষক-শিক্ষার্থীৰ মাজত চলা অগণন অনানুষ্ঠানিক আন্তঃক্রিয়া আদিৰ দৰে বিদ্যালয়ত চলা বহুধা বিভক্ত কার্যকলাপৰ যোগেদি শিক্ষার্থীয়ে লাভ কৰা সমস্ত অভিজ্ঞতাৰ কথা বুজায়। এই দিশেৰে চাবলৈ গ'লে বিদ্যালয়ত কটোৱা জীৱনৰ গোটেইখিনি সময়েই 'পাঠ্যবিষয়'ৰ অন্তর্গত। এই সময়ছোৱাই সকলো মুহূর্ততে শিক্ষার্থীৰ জীৱন চুই থাকে আৰু সিহঁতৰ সমতাপূর্ণ ব্যক্তিত্বৰ ক্রমবিকাশত সহায় কৰে।"

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয়ে শিক্ষণ সামগ্রী তথা অধ্যয়নৰ আনবোৰ উপাদানৰ কথা বুজায়। এখন পৰম্পৰাগত মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয় পাঠ্যবিষয়ৰ তালিকাত লিখিত পাঠ (সাধাৰণতে 'অধ্যায়' বুলি কোৱা হয়), দৃশ্য-শ্রাব্য সামগ্রী, পৰামর্শদান, প্রদত্ত কার্য, পত্রৰ দ্বাৰা আগবঢ়োৱা শিক্ষণ, পুথিভঁৰাল কার্য, গৱেষণাগাৰ কার্য, প্রকল্প কার্য আদিক স্থান দিয়া হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ পাঠ্যবিষয় বুলিলে কি বুজে?

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ পাঠ্যবিষয়ৰ এটা বহল সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

৫.৪ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় বিকাশ প্রক্রিয়া

পৰম্পৰাগত শিক্ষা আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় বিকাশ প্রক্রিয়া দুটা একে নহয়। পৰম্পৰাগত শিক্ষা ব্যৱস্থাত শিক্ষকে পাঠ্যতালিকা, সহজতে পোৱা পাঠ্যপুথি, আৰ্হি প্রশ্নকাকত আদিৰ দৰে আহিলাৰ সহায় লৈ শ্রেণীকোঠাত শিক্ষার্থীক পঢ়ায়। শ্রেণীকোঠাত শিক্ষকে কৰা পাঠদান আৰু ঘৰুৱা শিক্ষকৰ শিক্ষণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি শিক্ষার্থীয়ে পাঠবোৰ আয়ত্ব কৰে আৰু বছৰ/ষান্মাসিকৰ শেষত পৰীক্ষাত বহে। এই ব্যৱস্থাৰে শিক্ষালাভ কৰা শিক্ষার্থীয়ে শিক্ষকৰ সান্নিধ্য লাভ কৰে, শিক্ষকৰ সৈতে নিজৰ শৈক্ষিক সমস্যাবোৰ আলোচনা কৰে আৰু বহুতো আনুষ্ঠানিক-অনানুষ্ঠানিক পন্থাৰে নিজৰ পাৰদর্শিতাৰ মূল্যাংকন কৰোৱাৰ

সুযোগ পায়। কিন্তু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ সমগ্ৰ ব্যৱস্থাটোৱেই হ'ল এক ব্যতিক্ৰম। সেয়েহে এই শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় বিকাশ প্ৰক্ৰিয়াটোও অন্যতকৈ পৃথক। কেইটামান দশক পূৰ্বে শিক্ষাজগতত উত্থান ঘটা দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৱে ইতিমধ্যে কিছুমান পৰিবৰ্তনৰ মাজেৰে পাৰ হৈ আহি বৰ্তমানৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিছে। প্ৰথম অৱস্থাত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াটো কেৱল ছপা মাধ্যমৰ মাজেদি সম্পন্ন হৈছিল। কিন্তু বৰ্তমান মাল্টিমিডিয়াৰ পৰিপূৰক সমৰ্থনৰ সহায়ত এই মাধ্যমটোৱে 'অনলাইন' শিকন পদ্ধতিৰ ৰূপ লৈছে। নমনীয় প্ৰযুক্তিগত আহিলা সহজলভ্য হৈ পৰাৰ লগে লগে দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ কামটো জটিলতৰ হৈ পৰিছে।

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষার্থীসকলক এক ফলপ্ৰসূ আৰু অবিৰত শিকন পৰিৱেশত শিক্ষাৰ ঈপ্সিত ফলাফল লাভৰ দিক্‌নির্দেশনা প্ৰদান কৰা। পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ সময়ত আৰ্হিকাৰসকলে পৰম্পৰাগত মুখামুখি শিকন আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰ প্ৰভেদ সম্পৰ্কে সচেতন হৈ থাকিব লাগে। সমালোচকসকলে দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত দেখা দিব পৰা কেইটামান বিসংগতি আঙুলিয়াই দেখুৱাইছে—

- আন্তঃক্ৰিয়াৰ অভাৱ
- শিক্ষার্থীয়ে লাভ কৰা দুৰ্বল দিক্‌নির্দেশনা
- অনুপ্ৰেৰণাৰ অভাৱ
- অংগ সঞ্চালন দক্ষতা বিকাশৰ পোষকতা কৰাৰ অসমৰ্থতা
- সু মনোভাৱ গঢ়াৰ পোষকতা কৰাৰ অসমৰ্থতা
- শিক্ষক-শিক্ষার্থীৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ অনুপস্থিতি
- মৌখিক (কথন) দক্ষতা বিকাশত ব্যৰ্থতা
- অনুপযুক্ত সহাঁৰি/উত্তৰ সংগ্ৰহ ব্যৱস্থা ইত্যাদি

শিক্ষার্থীসকল শিক্ষানুষ্ঠানৰ পৰা আঁতৰত থকাৰ ফলত উদ্ভৱ হ'ব পৰা নেতিবাচক প্ৰভাৱৰ মাত্ৰা কম কৰিব পৰাকৈ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয়বোৰ বিকশাই তোলা উচিত। এই কামত সফলতা লাভ কৰিবলৈ তলত উল্লেখ কৰা আৰ্হি প্ৰস্তুতকাৰী কৌশলবোৰ প্ৰয়োগ কৰিব পৰা যায়।

- লক্ষ্য শিক্ষার্থী (target learner)ৰ গোটটো চিনাক্ত কৰি উলিয়াব লাগে। এনে শিক্ষার্থীৰ শিকন শৈলী, আগতীয়া জ্ঞান, অনুপ্ৰেৰণা যোগোৱা কাৰকসমূহ, পাঠ্যবিষয় এটাত নামভর্তি কৰাৰ অভিপ্ৰায়, শিকা কথাবোৰ কার্যত প্ৰয়োগ কৰিব পৰা সামর্থ আদিৰ দৰে বৈশিষ্ট্যবোৰ উপযুক্তভাৱে বিশ্লেষণ কৰি চাব লাগে।
- কোনো এটা শৈক্ষিক পাঠ্যক্ৰমৰ শিকন ফলাফলবোৰ চিনাক্ত কৰিব লাগে। লক্ষ্য শিক্ষার্থীৰ বৈশিষ্ট্যবোৰৰ ভিত্তিত এনে পাঠ্যক্ৰমৰ শৈক্ষিক উদ্দেশ্য বিকশাই তুলিব লাগে। ঈপ্সিত ফলাফল লাভৰ বাবে এই উদ্দেশ্যসমূহ বাস্তৱিক আৰু জোখ-মাখ সাধ্য হ'ব লাগে।

- কাংক্ষিত উদ্দেশ্যত উপনীত হোৱাৰ প্ৰক্ৰিয়াটোত ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা ধৰণৰ বিষয়সূচী জমা কৰিব লাগে।
- এটা প্ৰস্তাৱিত দূৰৱৰ্ত্তী শিকন প্ৰক্ৰিয়াত নিৰ্দেশনামূলক বিষয়সূচীবোৰ শিক্ষাৰ্থীৰ কাষ চপাব পৰা উপযুক্ত পন্থা চিনাক্ত কৰি উলিয়াব লাগে।
- শিক্ষাৰ্থীৰ হাতত বিষয়সূচী অৰ্পণ কৰাৰ নিৰ্বাচিত পন্থাটোৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য হ'ব পৰা দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ শিক্ষণ আহিলাবোৰ চিনাক্ত কৰিব লাগে। এনে আহিলাবোৰ বিভিন্ন ধৰণৰ উপস্থাপন, দৃশ্য-শ্ৰাব্য কাৰ্যসূচী, প'ডকাষ্ট, পিডিএফ ফাইল, অনলাইন পৰিৱেশত লব্ধ বিভিন্ন আলোকচিত্ৰ আদি হ'ব পাৰে।
- ঈপ্সিত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে সম্পাদন কৰিব পৰা আন্তঃক্ৰিয়া পদ্ধতিবোৰ চিনাক্ত কৰিব লাগে। অনলাইন পৰিৱেশ এটাত 'ডিচকাশ্যন বোৰ্ড' আৰু 'ছাট এৰিয়া'বোৰ আন্তঃক্ৰিয়া সম্পাদন কৰাৰ পথ হ'ব পাৰে।
- সহজলভ্য বিকল্প, লক্ষ্য শিক্ষাৰ্থী গোটৰ বৈশিষ্ট্য, শিকন উদ্দেশ্য আৰু ব্যয় ফলপ্ৰসূতা আদিৰ দৰে দিশবোৰ বিবেচনা কৰি নিৰ্দেশনামূলক সামগ্ৰীবোৰ বিকশাই তুলিব লাগে।
- নিৰ্দেশনামূলক পাঠ্যবিষয়সূচীবোৰ পৰ্যাপ্ত দিক্‌নিৰ্দেশনাৰে সৈতে এটা ব্যৱহাৰিক দিশেৰে যুক্তিসংগত নিৰ্ধাৰিত সময়ৰ ভিতৰত নিৰ্বাচিত কৌশলেৰে শিক্ষাৰ্থীৰ আগত উপস্থাপন কৰিব লাগে। শৈক্ষিক কাৰ্যসূচী এখনত শিক্ষাৰ্থীক নিয়মানুৱৰ্তী কৰি তোলাৰ লগতে পৰ্যাপ্ত অনুপ্ৰেৰণা যোগাব পৰা অৱকাশ থকা উচিত।
- মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন সামগ্ৰীবোৰ শিকন তত্ত্ব নীতিৰ ওপৰত আধাৰিত। ই ফলপ্ৰসূ স্ব-শিকন সম্ভৱপৰ কৰি তুলিব পৰা অনুকূল পৰিৱেশ গঢ়ি তোলে। ফলপ্ৰসূ স্ব-শিকন মানে হ'ল শিক্ষাৰ্থীয়ে পাঠ্যবিষয় এটাৰ উদ্দেশ্য বুজি পোৱা, বিষয়সূচীবোৰ পৰ্যায়ক্ৰমে অনুসৰণ কৰা, শিকন প্ৰক্ৰিয়াত শিক্ষাৰ্থীক সক্ৰিয়ভাৱে জড়িত কৰোৱা ইত্যাদি। দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাত অধ্যয়ন কৰিবলগীয়া পাঠবোৰ একোটা 'ক্ষুদ্ৰ একক আৰ্হি' (modular format)ত লিখা হয়। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হ'ল ঘৰতে থাকি পঢ়া শিক্ষাৰ্থীক ফলপ্ৰসূভাৱে পাঠবোৰ বুজি পোৱাত সহায় কৰা। পাঠ্যবিষয়ৰ সামগ্ৰী বিকাশ কৰা প্ৰক্ৰিয়াটোৱে মূলতঃ চাৰিটা স্তৰৰ মাজেৰে গতি কৰে— প্ৰাক্‌-পৰিকল্পনা স্তৰ, পৰিকল্পনা স্তৰ, ৰচনা স্তৰ আৰু উৎপাদন স্তৰ।

প্ৰাক্‌-পৰিকল্পনা স্তৰ (Pre-Planning Stage)

এই স্তৰত তলৰ কামবোৰ কৰা হয় ঃ

- শৈক্ষিক পাঠ্যক্ৰম এটাৰ খচৰা পাঠ্যতালিকা প্ৰস্তুত কৰা হয়।
- কৰ্মশালা আৰু পাঠ্যবিষয় বিকাশ কমিটিত হোৱা আলোচনা অনুসৰি পাঠ্যতালিকাৰ চূড়ান্ত ৰূপ দিয়া হয়,
- সংশ্লিষ্ট শিক্ষানুষ্ঠানৰ শৈক্ষিক পৰিষদৰ পৰা অনুমোদন আহৰণ কৰ হয়।
- লেখক আৰু সম্পাদকবৃন্দৰ বাবে কৰ্মশালা পতা হয়।

- ক্ষুদ্ৰ এককৰ আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰা হয় আৰু
- লেখক তথা সম্পাদকসকলক বাচনি কৰা হয়।

পৰিকল্পনা স্তৰ (Planning Stage)

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় এটা পৰিকল্পনা কৰাৰ সময়ত তলৰ প্ৰশ্নবোৰ বিবেচনা কৰি চোৱা হয় ঃ

- পাঠ্যবিষয়টোৰ বিষয়বস্তু আৰু বিষয়সূচী কি?
- পাঠ্যবিষয়টোৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য কি?
- পাঠ্যবিষয়টো সম্পূৰ্ণ কৰিবলৈ (অধ্যয়ন আৰু মূল্যাংকন) শিক্ষাৰ্থীক কিমান সময় লাগিব?
- লক্ষ্য শিক্ষাৰ্থী গোটত কোন আছে (তেওঁলোকৰ আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ স্তৰ, কৰ্মসংস্থাপন প্ৰস্থিতি)?
- পাঠ্যপুথিৰ লগতে আৰু কি ধৰণৰ সমল আগবঢ়োৱা হ'ব?
- পাঠ্যবিষয়টোৰ মূল্যাংকন কেনেদৰে কৰা হ'ব?
- পাঠ্যবিষয়টো কিমান দীঘলীয়া হ'ব (আনুমানিক ক্ৰেডিট নম্বৰৰ পৰিমাণ)?

ৰচনা স্তৰ (Authoring Stage)

এই স্তৰত তলৰ কামবোৰ কৰা হয় ঃ

- পাণ্ডুলিপি ৰচনা
- লেখকৰ পৰা পাণ্ডুলিপি সংগ্ৰহ
- বিশেষজ্ঞলৈ পাণ্ডুলিপি প্ৰেৰণ
- পাণ্ডুলিপি সম্পাদনা
- কপিৰাইট অনুমতি আহৰণ

উৎপাদন স্তৰ (Production Stage)

এই স্তৰত কৰা কামবোৰ হ'ল ঃ

- ৱৰ্ড প্ৰচেছিং আৰু টাইপচেট
- স্ব-শিকন সামগ্ৰীৰ শৈলী সম্পাদনা
- প্ৰথমবাৰ আৰ্হি কাকত পৰীক্ষণ
- দলীয় বৈঠক
- শুধৰণি/চিত্ৰ সংযোজন
- শৈলী আৰু সজ্জাৰ দ্বিতীয় পৰীক্ষণ
- দ্বিতীয়বাৰ আৰ্হি কাকত পৰীক্ষণ
- শুধৰণি
- লেখক আৰু নিৰ্দেশনা আৰ্হিকাৰৰ দ্বাৰা চূড়ান্ত পৰীক্ষা
- ছপা

ওপৰত উল্লেখ কৰা কাৰিকৰী দিশ আৰু উপাদানৰ লগতে শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে পাঠ্যবিষয় বিকাশ কৰাৰ সময়ত মনত ৰাখিবলগীয়া সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ কথাটো হ'ল এখন পাঠ্যবিষয়ৰ মৌলিক প্ৰকাৰ্যটো হ'ল যুৱাপ্ৰজন্মক ভৱিষ্যতৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা। সেয়েহে পাঠ্যবিষয়ৰ আৰ্হি প্ৰস্তুত আৰু পৰিকল্পনাৰ সৈতে জড়িত কৰ্তৃপক্ষ শিক্ষাৰ্থীৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু পৰিস্থিতি বুজি পৰিবৰ্তিত সময়ৰ কথা মনত ৰাখি আগবাঢ়িব লাগিব। শৈক্ষিক দিশৰ যিকোনো স্তৰতে পাঠ্যবিষয় বিকশাই তোলাৰ আগতে বিবেচনা কৰি চাবলগীয়া গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰশ্ন কেইটামান আছে।

প্ৰশ্নকেইটা তলত দিয়া ধৰণে সজাই লোৱা হয়—

- আমাৰ সমাজত শিক্ষাৰ ভূমিকা কি?
- শৈক্ষিক অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানবোৰত প্ৰচলিত পাঠ্যবিষয়ৰ আৰ্হিবোৰৰ দ্বাৰা আমাৰ সমাজৰ ভৱিষ্যৎ প্ৰজন্ম প্ৰভাৱিত হ'বনে?
- আমাৰ সমাজৰ ভৱিষ্যৎ কল্যাণৰ বাবে পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিকল্পনাত অন্য লোকক আমি কেনেকৈ ফলপ্ৰসূভাৱে জড়িত কৰাব পাৰোঁ?

ওপৰত উল্লেখ কৰা প্ৰশ্নবোৰৰ উপৰি ভৱিষ্যতে পাঠ্যবিষয়ক প্ৰভাৱিত কৰিব পৰা অন্য কিছুমান দিশ আৰু পৰিঘটনাৰ উত্থান ঘটিব পাৰে। সেইবোৰৰ বিষয়ে তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

- লিংগ, বয়সৰ আৰ্হি, যুৱা জনসংখ্যা আদিৰ দৰে জনগাঁথনিমূলক পৰিবৰ্তন।
- যন্ত্ৰৰ ব্যৱহাৰ আৰু উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধিৰ দৰে প্ৰযুক্তিগত উদ্ভাৱন।
- শিক্ষাৰ নতুন ব্যৱস্থা প্ৰচলন অনিবাৰ্য কৰি তোলা সামাজিক উদ্ভাৱন।
- ধাৰণাৰ সাল-সলনি, ভ্ৰমণ-বাণিজ্য-কৰ্মসংস্থাপন-প্ৰচাৰ মাধ্যম আদিৰ বৃদ্ধি তথা বিকাশ আদিৰ ফলত হোৱা সাংস্কৃতিক সংমিশ্ৰণ।
- বিশ্বজনীন শিকন, শিক্ষাৰ আন্তৰ্জাতিকীকৰণ আদিৰ দৰে শিক্ষাৰ নতুন বিশ্বজনীন ধাৰা।
- আন্তঃশাখাকেন্দ্ৰিক শৈক্ষিক দৃষ্টিভংগীৰ উত্থান— বিভিন্ন শাখাৰ বিষয়ে জ্ঞান আহৰণৰ প্ৰয়োজনীয়তা ইত্যাদি।

মুক্ত আৰু দূ�ৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰ শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে আন্তঃক্ৰিয়াশীল প্ৰকৃতিৰ পাঠ্যবিষয় যুগুত কৰা উচিত। মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাত পাঠ্যবিষয়ক স্ব-শিকন সামগ্ৰী (Self Learning Materials/SLMs) বোলা হয়। এনে সামগ্ৰীবোৰৰ সহায়ত শিক্ষাৰ্থীয়ে অতিৰিক্ত সহায় তথা সমৰ্থন নোলোৱাকৈ নিজাববীয়াকৈ অধ্যয়ন কৰিব পাৰে। পঢ়িবলগীয়া বিষয়সূচীবোৰৰ তাৎপৰ্য মৌলিক ধাৰণা আৰু বিষয়ভিত্তিক ধাৰণাৰ লগতে শিক্ষাৰ্থীৰ শিকন সামৰ্থৰ সৈতে বিশেষভাৱে খাপ খাই পৰা বিধৰ হ'ব লাগে। কোনো এক পাঠ্যবিষয়ৰ সৈতে সংলগ্ন বিষয়সূচীবোৰৰ উপকাৰিতাৰ ওপৰত পাঠ্যবিষয়টোৰ উপযোগিতা নিৰ্ভৰশীল। পাঠ্যবিষয় পৰিকল্পনাকাৰী নাইবা স্ব-শিকন সামগ্ৰীৰ আৰ্হিকাৰসকলে মনত ৰাখিবলগীয়া আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা হ'ল পাঠ্যবিষয়ৰ ফলপ্ৰসূতা। শিক্ষাৰ্থীৰ হাতত থকা অধ্যয়নৰ সময় আৰু সমল,

অধ্যয়নৰ নামত হ'ব পৰা ব্যয়, সমসাময়িক সমাজ-ৰাজনৈতিক পৰিৱেশ আদি দিশ বিবেচনা কৰি আৰ্হি প্রস্তুতকাৰকসকলে পাঠ্যবিষয় একোটাত সন্নিৱিষ্ট বিষয়সূচী বিশ্লেষণ তথা পৰীক্ষা কৰিব লাগে। স্ব-শিকন সামগ্রীবোৰ সদায় শেহতীয়া, সময়মতে প্রকাশিত তথা সময়ে সময়ে প্রয়োজনীয় শুধৰণি সংযোজিত হ'ব লাগে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰ এটা অসুবিধাৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ কেইটামান কৌশল উল্লেখ কৰক।

.....

.....

৫.৫ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় সম্পর্কীয় মূল দৃষ্টিভংগীসমূহ

পাঠ্যবিষয় সম্পর্কীয় দৃষ্টিভংগীয়ে ব্যক্তিবিশেষৰ পৃথিৱী সম্পর্কীয় দৃষ্টিকোণক প্রতিফলিত কৰে। এই দৃষ্টিকোণে এগৰাকী ব্যক্তিৰ বাস্তৱ সম্পর্কে থকা ধাৰণা/অনুমান, তেওঁ গুৰুত্বপূর্ণ বুলি বিবেচনা কৰা প্রমূল্য আৰু তেওঁৰ জ্ঞানৰ পৰিমাণক সামৰি লয়। এটা পাঠ্যবিষয় সম্পর্কীয় দৃষ্টিভংগীয়ে প্রতিফলিত কৰা প্রধান দিশবোৰ হ'ল— পাঠ্যবিষয়ৰ ভিত্তি (পাঠ্যবিষয় সম্পর্কীয় দৃষ্টিভংগীৰ গৰাকী ব্যক্তিৰ দর্শন নাইবা সামাজিক সমস্যাবোৰৰ প্রতি থকা তেওঁৰ দৃষ্টিকোণ) সামৰি প্রতিফলিত হোৱা অধি-দিক্‌বিন্যাস (meta-orientation), পাঠ্যবিষয়ত অন্তর্গত বিভিন্ন শিতান (এটা নির্দিষ্ট অধ্যয়ন ক্ষেত্রৰ ভিতৰত ধৰা উমৈহতীয়া তথা গুৰুত্বপূর্ণ জ্ঞান) আৰু পাঠ্যবিষয়ৰ তাত্ত্বিক তথা ব্যৱহাৰিক নীতিসমূহ।

শিক্ষক আৰু পাঠ্যবিষয় প্রস্তুতকাৰীসকলে বিভিন্ন দৃষ্টিভংগী চালি-জাৰি চাই তিনিটা প্রধান পাঠ্যবিষয় প্রস্তুতকৰণ আৰ্হি গ্রহণ আৰু প্রয়োগ কৰিছে। এই আৰ্হিকেইটাৰ ব্যৱহাৰৰ ধৰণ-কৰণেই হ'ল পাঠ্যবিষয় এটা প্রস্তুত কৰাৰ দৃষ্টিভংগী। কোনো এটা বিশেষ পাঠ্যবিষয় সম্পর্কীয় দৃষ্টিভংগী নাইবা আৰ্হি বাচনি কৰাৰ আঁৰত তলৰ কাৰকবোৰে ক্রিয়া কৰে—

- কোনো এক শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ দ্বাৰা শিক্ষার্থীক দিব খোজা অভিজ্ঞতাৰ প্রকাৰ সন্দর্ভত লোৱা সিদ্ধান্তবোৰৰ ভিত্তি
- পাঠ্যবিষয় পৰিকল্পনা প্রক্রিয়াত শিক্ষক, শিক্ষার্থী আৰু অন্য অভিকৰণসমূহৰ ভূমিকা
- বিদ্যালয় নাইবা শিক্ষানুষ্ঠান এখনে আগবঢ়োৱা শৈক্ষিক অভিজ্ঞতাৰ বাচনি তথা সুসজ্জিতকৰণৰ উপায় নির্ণয় কৰাৰ পদ্ধতি পচন্দকৰণ
- শৈক্ষিক উদ্দেশ্য বাচনিত প্রভাৱ পেলোৱা কাৰকসমূহ

- বিষয়বস্তু নাইবা বিষয়সূচীৰ প্ৰয়োগসাধ্যতা ইত্যাদি।

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় প্ৰস্তুতকৰণৰ কামত সহায় কৰা প্ৰধান দৃষ্টিভংগীকেইটা তলত আলোচনা কৰা হ'ল ঃ

শিক্ষার্থীকেন্দ্রিক দৃষ্টিভংগী (Learner-Centred Approach)

পাঠ্যবিষয়ৰ আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰাত সহায়কাৰী এই দৃষ্টিভংগীটোৰ আধাৰ হ'ল দৃষ্টিভংগীটোত নিহিত থকা এক দৰ্শন। এই দৰ্শন অনুসৰি শিক্ষার্থীয়েই হ'ল শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়াৰ মূল। সেয়েহে শিক্ষার্থীৰ প্ৰয়োজনীয়তা, আগ্ৰহ, উদ্দেশ্য আৰু সামৰ্থ অনুসৰি পাঠ্যবিষয় প্ৰস্তুত কৰা উচিত। এই দৃষ্টিভংগী অনুসৰি শিক্ষার্থীৰ জ্ঞান, দক্ষতা, শিকন তথা সম্ভাৱনীয়তাৰ আধাৰতো একোটা পাঠ্যবিষয় প্ৰস্তুত কৰা হয়।

এই দৃষ্টিভংগীত তলৰকথাবোৰ বিবেচনা কৰি চোৱা হয় ঃ

- শিক্ষার্থীৰ প্ৰতি এক নতুন ধৰণৰ সন্মান সৃষ্টি কৰাটো হ'ল এটা মৌলিক প্ৰয়োজনীয়তা
- পাঠ্যবিষয়ৰ জৰিয়তে কার্য সম্পাদনৰ এক নতুন স্বতন্ত্ৰতা প্ৰদান কৰিব লাগিব
- সমগ্ৰ শৈক্ষিক কার্যকলাপকে কার্যএকক (units of work)ত ভগাই ল'ব লাগিব
- শিক্ষার্থীক স্ব-আৱিষ্কাৰ আৰু স্ব-নির্দেশনা দিব পৰাকৈ সমৰ্থ কৰি তুলিব পৰা অন্য মাধ্যম ব্যৱহাৰ তথা অন্বেষণৰ প্ৰয়োজনীয়তা চিনাক্ত কৰাৰ সুবিধা অন্তর্ভুক্ত কৰিব লাগিব।

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ বাবে পাঠ্যবিষয় বিকাশ কৰাৰ সময়ত তলত উল্লেখ কৰা প্ৰশ্নবোৰ মনত ৰখা হয়—

- শিক্ষার্থীসকলৰ কেনেধৰণৰ শৈক্ষিক অৰ্হতা আছে?
- শিক্ষার্থীসকলে একে মানৰ জ্ঞান লাভ কৰিছেনে তেওঁলোকৰ জ্ঞান আহৰণৰ স্তৰ বেলেগ বেলেগ?
- ইতিপূৰ্বে সমাপ্ত কৰা অধ্যয়নকালত শিক্ষার্থীয়ে কি ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিছিল?
- প্ৰস্তাৱিত শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ বাবে যদি শিক্ষার্থীয়ে অন্য ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া হয় তেন্তে তেওঁলোকৰ পৰা ভাষাৰ দিশত আমি কেনে মানৰ পাৰদর্শিতা আশা কৰিম?
- শিক্ষার্থীয়ে কি কথা শিকিব বিচাৰে নাইবা শিকাটো প্ৰয়োজনীয়?

পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ শিক্ষার্থীকেন্দ্রিক দৃষ্টিভংগীৰ সৈতে কেইটামান উপ-দৃষ্টিভংগী জড়িত হৈ আছে। দৃষ্টিভংগীকেইটা হ'ল—

একক আলোচ্য বিষয় দৃষ্টিভংগী (Topic-by-Topic Approach) ঃ

এই দৃষ্টিভংগীত আলোচ্য বিষয়বোৰৰ মাজত কোনো ধৰা-বন্ধা সম্পর্ক নাথাকে। সেয়েহে এনে দৃষ্টিভংগীৰ আধাৰত প্ৰস্তুত পাঠ্যবিষয়ত পাঠবোৰৰ মাজত ক্ৰম থকাটো অত্যাৱশ্যকীয় বুলি গণ্য কৰা নহয়।

সময় ক্ৰমভিত্তিক নাইবা ঐতিহাসিক দৃষ্টিভংগী (Chronological Sequence or Historical Approach) ঃ

অতীতৰ পৰা বৰ্তমানলৈ গতি কৰা পাঠ ক্ৰমটো হ'ল পাঠ্যবিষয় প্ৰস্তুতৰ সময়ত মানি চলা এটা সাধাৰণ নিয়ম। এই পদ্ধতিত পাঠবোৰ সজাই লোৱাৰ সাংগঠনিক আৰ্হি প্ৰয়োগ কৰিবলৈ সহজ।

কুণ্ডলিত দৃষ্টিভংগী (Spiral Approach) ঃ

এই দৃষ্টিভংগীত পাঠ্যবিষয়ৰ অন্তৰ্গত প্ৰধান আলোচ্য বিষয় নাইবা ধাৰণাবোৰ পাঠ্যক্ৰমৰ বিভিন্ন স্তৰত পুনঃস্মৰণ/পুনঃউল্লেখ কৰা হয়। প্ৰতিবাৰেই বিষয় নাইবা ধাৰণাবোৰৰ সৈতে নতুন তথ্য নাইবা নতুনকৈ বিকাশ ঘটনা আকলন যোগ দিয়া হয়।

বিষয়কেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগী (Subject-Centred Approach) ঃ

পাঠ্যবিষয় প্ৰস্তুতৰ আৰ্হিস্বৰূপে এই দৃষ্টিভংগীয়ে এক বহল ক্ষেত্ৰত বিভিন্ন তথা পৃথক বিষয় সামৰি লোৱাৰ পোষকতা কৰে। এই দৃষ্টিভংগীত তলৰ কথাবোৰ বিবেচনা কৰি চোৱা হয় ঃ

- বিষয়বস্তুৰ ওপৰত প্ৰধানকৈ মনোনিৱেশ কৰিব লাগিব
- তথ্যৰ খণ্ড/ক্ষুদ্ৰ অংশ সংযোজনৰ ওপৰত জোৰ দিব লাগিব। এনে তথ্য জীৱনৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হ'ব লাগিব।
- বিদ্যালয়ৰ বাহিৰত চলিব পৰা জ্ঞান অন্বেষণৰ অবিৰত প্ৰক্ৰিয়াৰ ওপৰত জোৰ দিয়া নহয়। শিকন কেৱল শ্ৰেণীকোঠাৰ ভিতৰতহে সংঘটিত হোৱা উচিত বুলি মত পোষণ কৰে।
- বিষয়বস্তুবোৰে জীৱন-যাপনৰ সমস্যা চিনাক্তকৰণৰ এক উপায় ৰূপে নিজ ভূমিকা পালন কৰিব।

সমস্যাকেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগী (Problem-Centred Approach) ঃ

জীৱন যাপন প্ৰক্ৰিয়াৰ মাজেৰে যাওঁতে শিক্ষাৰ্থীয়ে সমস্যাৰ সন্মুখীন হয় বুলি ধৰি লোৱা পাঠ্যবিষয় প্ৰস্তুতকৰণ আৰ্হিটোৰ ওপৰত এই দৃষ্টিভংগী আধাৰিত। শিক্ষাৰ্থীৰ সমস্যা সমাধান কৰিব পৰা সামৰ্থই তেওঁলোকৰ ব্যক্তি হিচাপে সম্পূৰ্ণ নাইবা সৰ্বমুঠ বিকাশ ঘটাব পৰাকৈও সমৰ্থ কৰি তোলে।

তলত উল্লেখ কৰা দৃষ্টিকোণ আৰু বিশ্বাসবোৰ হ'ল সমস্যাকেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগীৰ মূল বৈশিষ্ট্য ঃ

- শিক্ষাৰ্থীসকলে নিজে নিজক সমস্যা সমাধানৰ নিৰ্দেশনা আৰু দিক্‌নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰিবলৈ সামৰ্থ আৰু এনেকৈয়ে তেওঁলোক স্বতন্ত্ৰ শিক্ষাৰ্থীত পৰিণত হ'ব।
- বিভিন্ন শৈক্ষিক কাৰ্যকলাপত প্ৰত্যক্ষভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰি শিক্ষাৰ্থীসকলে নিজৰ পৌৰ/নাগৰিক দায়িত্ব পালন কৰিব পৰাকৈ নিজকে প্ৰস্তুত কৰিব পাৰিব।
- এই পাঠ্যবিষয়ে শিক্ষাৰ্থীক উদ্বেগৰ কাৰণ আৰু সমস্যা চিনাক্তকৰণত সহায় কৰাৰ লগতে সমাধানৰ অন্বেষণ কৰিবলৈ শিকায়। শিক্ষাৰ্থীসকলক সেয়েহে সমস্যা সমাধানকাৰী বুলি গণ্য কৰা হয়।

মানৱীয় সম্পৰ্ককেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগী (Human Relation Centred Approach) ঃ

পৰিকল্পনা স্তৰত একোটা পাঠ্যবিষয় নাইবা পাঠ্যক্ৰম অন্তৰ্গত বিষয়সূচীবোৰ মানুহৰ মাজত ফলপ্ৰসূ সামাজিক তথা অন্তৰ্ব্যক্তিক সম্পৰ্ক গঢ়ি তুলিব পৰাকৈ প্ৰস্তুত কৰিব লাগে বুলি বিবেচনা কৰা হয়। মানৱীয় সম্পৰ্ককেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগী অনুসৰি শিক্ষকে তেওঁৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে তাৎক্ষণিক পৰিৱেশত থকা সম্প্ৰদায় এটাৰ সদস্য/সদস্যাৰূপে সন্মুখীন হোৱা দৈনন্দিন সমস্যাবোৰৰ লগতে ৰাজ্য, অঞ্চল আৰু গোটেই পৃথিৱীখনৰ সমস্যাবোৰ বিবেচনা কৰি চাব লাগে। পাঠ্যবিষয়ৰ মানৱীয় দৃষ্টিভংগীৰ উপকাৰিতাই মনোনিৱেশ কৰা মূল বিষয়টো হ'ল এক সুনিৰ্দিষ্ট সামাজিক গোটৰ সদস্য/সদস্যাৰূপে জীৱন-যাপন কৰা ল'ৰা-ছোৱালীখিনিৰ প্ৰয়োজনীয়তা। দৃষ্টিভংগীটোৱে এই কথা বিশ্বাস কৰে যে ল'ৰা-ছোৱালীয়ে শিকাৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰিলেহে উৎকৃষ্ট ধৰণে শিকিব পাৰে। পাঠ্যবিষয়ৰ নিৰ্দিষ্ট দৃষ্টিভংগী একোটাই ল'ৰা-ছোৱালীৰ প্ৰয়োজনীয়তাবোৰ পূৰণ কৰিব লাগে। এই দৃষ্টিভংগীৰ সহায়ত পৰিৱেশজনিত সমস্যা, জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য, অবিৰত উন্নয়ন, ৰাষ্ট্ৰীয়-আন্তৰ্জাতিক বুজাপৰা, জাতিভেদ প্ৰথা, জনসংখ্যা, সংযোগ-প্ৰযুক্তি ইত্যাদি দিশ সামৰি পাঠ্যবিষয় যুগুত কৰা হ'ব পাৰে।

মানৱীয় সম্পৰ্ককেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগীৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ হ'ল—

- মানুহৰ বৃদ্ধি, বিকাশ আৰু শিকন পন্থাক লৈ আহৰণ কৰা বৃত্তিজীৱি জ্ঞানৰ আধাৰত এই দৃষ্টিভংগী গঢ় লৈ উঠিছে।
- ই দলীয় জীৱনৰ ব্যৱহাৰিকতাক স্বীকৃতি দিয়ে।
- ই দলৰ সাধাৰণ সমস্যাবোৰ সমাধান কৰাৰ সুযোগ আগবঢ়ায়। এনে সমস্যাবোৰ দলৰ সদস্যসকলে গাইগুটীয়াভাৱে প্ৰকট কৰে।
- ই আধুনিক জীৱনৰ প্ৰকৃতি আৰু জটিলতালৈ অহা পৰিবৰ্তনৰ ইংগিতবোৰৰ প্ৰতি মনোযোগ দিয়ে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৫ ঃ পাঠ্যবিষয় সম্পৰ্কীয় দৃষ্টিভংগী বুলিলে কি বুজায়?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ পাঠ্যবিষয় সম্পৰ্কীয় মূল দৃষ্টিভংগীবোৰৰ নাম লিখক।

.....

.....

৫.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- 'পাঠ্যবিষয়' বুজোৱা ইংৰাজী শব্দ 'curriculum' মূল হ'ল লেটিন শব্দ 'currence'— যাৰ অৰ্থ হ'ল 'দৌৰ'। ই এটা 'ধাৱন পথ' নাইবা 'এটা গতি'ৰ বিষয়ে বুজায়— যিটো পথ নাইবা গতিৰ উদ্দেশ্য হ'ল কোনো লক্ষ্যত উপনীত হোৱা। শিক্ষাৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ শিক্ষানুষ্ঠানবোৰে আয়োজন কৰা সকলো আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক কার্যকলাপকে পাঠ্যবিষয়ে সামৰি লয়। শিক্ষাৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ যাওঁতে শিক্ষার্থীয়ে আহৰণ কৰিবলগীয়া সর্বমুঠ সুশিক্ষাভিত্তিক অভিজ্ঞতাই হ'ল একোটা পাঠ্যবিষয়। এখন দেশৰ শৈক্ষিক নীতি অনুসৰি পাঠ্যবিষয়বোৰ যুগুত কৰা হয়।
- দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষার্থীসকলক এক ফলপ্রসূ আৰু অবিৰত শিকন পৰিৱেশত শিক্ষাৰ ঈপ্সিত ফলাফল লাভৰ দিক্‌নির্দেশনা প্রদান কৰা। পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ সময়ত আৰ্হিকাৰসকলে পৰম্পৰাগত মুখামুখি শিকন আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰ প্রভেদ সম্পর্কে সচেতন হৈ থাকিব লাগে।
- দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাত অধ্যয়ন কৰিবলগীয়া পাঠবোৰ একোটা 'ক্ষুদ্র একক আৰ্হি'ত লিখা হয়। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হ'ল ঘৰতে থাকি পঢ়া শিক্ষার্থীক ফলপ্রসূভাৱে পাঠবোৰ বুজি পোৱাত সহায় কৰা। পাঠ্যবিষয়ৰ সামগ্রী বিকাশ কৰা প্রক্রিয়াটোৱে মূলতঃ চাৰিটা স্তৰৰ মাজেৰে গতি কৰে— প্রাক-পৰিকল্পনা স্তৰ, পৰিকল্পনা স্তৰ, ৰচনা স্তৰ আৰু উৎপাদন স্তৰ।
- এটা পাঠ্যবিষয় সম্পর্কীয় দৃষ্টিভংগীয়ে প্রতিফলিত কৰা প্রধান দিশবোৰ হ'ল— পাঠ্যবিষয়ৰ ভিত্তি (পাঠ্যবিষয় সম্পর্কীয় দৃষ্টিভংগীৰ গৰাকী ব্যক্তিৰ দর্শন নাইবা সামাজিক সমস্যাবোৰৰ প্রতি থকা তেওঁৰ দৃষ্টিকোণ) সামৰি প্রতিফলিত হোৱা অধিদিক্‌বিন্যাস, পাঠ্যবিষয়ত অন্তর্গত বিভিন্ন শিতান (এটা নির্দিষ্ট অধ্যয়ন ক্ষেত্রৰ ভিতৰত ধৰা উমৈহতীয়া তথা গুৰুত্বপূর্ণ জ্ঞান) আৰু পাঠ্যবিষয়ৰ তাত্ত্বিক তথা ব্যৱহাৰিক নীতিসমূহ।
- দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যবিষয় সম্পর্কীয় মূল দৃষ্টিভংগীসমূহ হ'ল— শিক্ষার্থীকেন্দ্রিক দৃষ্টিভংগী, বিষয়কেন্দ্রিক দৃষ্টিভংগী, সমস্যাকেন্দ্রিক দৃষ্টিভংগী আৰু মানৱীৰ সম্পর্ককেন্দ্রিক দৃষ্টিভংগী।

৫.৭ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

১) IGNOU. (2008). *Manual for Course Writers, Staff Training and Research Institute of Distance Education*. Indira Gandhi National Open University, New Delhi, July 2008.

৫.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কোনো এক শিক্ষানুষ্ঠানে ইয়াৰ শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে উপযুক্ত পৰিকল্পনাৰে প্ৰস্তুত কৰা সকলো কাৰ্যকলাপ তথা শৈক্ষিক অভিজ্ঞতাৰ কথা বুজাবলৈ 'পাঠ্যবিষয়' বোলা অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ইয়াত পাঠ্যক্ৰমভিত্তিক আৰু অনা-পাঠ্যক্ৰমভিত্তিক উভয় ধৰণৰ কাৰ্যকলাপকে স্থান দিয়া হয়।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কানিহামৰ মতে, "শিল্পী (artist/teachet)এ নিজৰ শিল্পশালা (studio/school)ত নিজ আদৰ্শ (ideal/objective) অনুসৰি তেওঁৰ হাতত থকা কেঁচামাল (material/pupils) গঢ়ি-পিতি ল'বলৈ ব্যৱহাৰ কৰা এবিধ আহিলাৰ নাম হ'ল পাঠ্যবিষয়।"

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আন্তঃক্ৰিয়াৰ অভাৱ।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ লক্ষ্য শিক্ষাৰ্থীৰ গোটটো চিনাক্ত কৰি উলিয়াব লাগে। এনে শিক্ষাৰ্থীৰ শিকন শৈলী, আগতীয়া জ্ঞান, অনুপ্ৰেৰণা যোগোৱা কাৰকসমূহ, পাঠ্যবিষয় এটাত নামভৰ্ত্তি কৰাৰ অভিপ্ৰায়, শিকা কথাবোৰ কাৰ্যত প্ৰয়োগ কৰিব পৰা সামৰ্থ আদিৰ দৰে বৈশিষ্ট্যবোৰ উপযুক্তভাৱে বিশ্লেষণ কৰি চাব লাগে।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পাঠ্যবিষয় সম্পৰ্কীয় দৃষ্টিভংগীয়ে ব্যক্তিবিশেষৰ পৃথিৱী সম্পৰ্কীয় দৃষ্টিকোণৰ প্ৰতিফলিত কৰে। এই দৃষ্টিকোণে এগৰাকী ব্যক্তিৰ বাস্তৱ সম্পৰ্কে থকা ধাৰণা/অনুমান, তেওঁ গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচনা কৰা প্ৰমূল্য আৰু তেওঁৰ জ্ঞানৰ পৰিমাণক সামৰি লয়।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিক্ষাৰ্থীকেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগী, বিষয়কেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগী, সমস্যাকেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগী আৰু মানৱীয় সম্পৰ্ককেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগী।

৫.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (প্ৰায় ৫০টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ 'পাঠ্যবিষয়'ৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'পাঠ্যবিষয়' আৰু 'পাঠ্যতালিকা'ৰ মাজৰ প্ৰভেদ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ পাঠ্যবিষয় বিকাশ প্ৰক্ৰিয়াৰ স্তৰকেইটা কি কি?

প্ৰশ্ন ৪ ঃ পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ পৰিকল্পনা স্তৰৰ বিষয়ে এটি টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ পাঠ্যবিষয় সম্পৰ্কীয় দৃষ্টিভংগীবোৰ ব্যাখ্যা কৰক।

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰায় ৩০০-৫০০টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ প্ৰক্ৰিয়াবোৰৰ বিষয়ে এখন ৰচনা লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ পাঠ্যবিষয় সম্পৰ্কীয় দৃষ্টিভংগীবোৰ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ সমস্যাকেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগীটো আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ পাঠ্যবিষয় বিকাশৰ শিক্ষাৰ্থীকেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগীটো আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৬ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাত পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ উদ্দেশ্য

৬.২ পৰিচয়

৬.৩ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ ধাৰণা

৬.৩.১ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ অর্থ

৬.৩.২ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সংজ্ঞা

৬.৪ পৰীক্ষা, মূল্যাংকন, জোখ-মাখ আৰু মূল্যায়ন

৬.৫ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্রয়োজনীয়তা

৬.৫.১ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সাধাৰণ প্রয়োজনীয়তা

৬.৫.২ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্রয়োজনীয়তা

৬.৬ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ বিভিন্ন দিশ

৬.৬.১ এখন পাঠ্যসূচীৰ পৰিকল্পনাৰ মূল্যায়ন

৬.৬.২ নির্দেশনামূলক সামগ্রীৰ মূল্যায়ন

৬.৬.৩ শিক্ষার্থী সমর্থন সেৱাবোৰৰ মূল্যায়ন

৬.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৬.৮ অধিক জানিবলৈ

৬.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৬.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- পৰীক্ষা, মূল্যাংকন, জোখ-মাখ আৰু মূল্যায়নৰ সংজ্ঞাৰ লগতে এইবোৰৰ মাজত থকা প্রভেদবোৰ বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্রয়োজনীয়তা বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব
- দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাত পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ বিভিন্ন দিশ সম্পর্কে বহলাই আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৬.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়ত আপুনি পাঠ্যসূচী আৰু পাঠ্যসূচী যুগুত কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰিছে। আপুনি নিশ্চয় মনত ৰাখিছে যে বিদ্যালয়ৰ পৰিৱেশত এজন/এজনী শিক্ষাৰ্থীক অভিজ্ঞতাৰ সম্পূৰ্ণ সমষ্টি এটা প্ৰদান কৰা হয়। দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰতো আমি ক'ব পাৰো যে এখন মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয় অথবা দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানে শিক্ষাৰ্থীসকলক শৈক্ষিক লেনদেনৰ লগতে শৈক্ষিক তথা অনা-শৈক্ষিক সমৰ্থনৰ সম্পূৰ্ণ সমষ্টি এটা আগবঢ়ায়। এনে বিশ্ববিদ্যালয় অথবা শিক্ষানুষ্ঠানে আগবঢ়োৱা সামগ্ৰিক শিক্ষাত বিভিন্ন বিষয়/পাঠ্যক্ৰমৰ উপৰি পৰিকল্পিত কাৰ্যকলাপৰ একোটা সমষ্টি, মাল্টিমিডিয়া প্ৰযুক্তিৰে সৈতে বিভিন্ন ধৰণৰ শিক্ষাৰ্থী সমৰ্থন সেৱা, ঈপ্সিত লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ কিছুমান বিশেষ কৌশল আদি সন্নিৱিষ্ট থাকে।

তথ্য আৰু সংযোগ প্ৰযুক্তি (ICT)ৰ দ্ৰুত বিকাশৰ বাবে উচ্চ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰো অভূতপূৰ্ব পৰিবৰ্তন ঘটিছে। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে শিক্ষা ক্ষেত্ৰত ডাকযোগে গ্ৰহণ কৰা শিক্ষা (correspondance education), দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা (distance education), মুক্ত শিক্ষা (open education), অনলাইন শিক্ষা (online education) নাইবা ই-লার্নিং (e-learning)ৰ দৰে ব্যৱস্থাবোৰে তাৎপৰ্যপূৰ্ণ স্থান দখল কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে। পৰিবৰ্তিত পৰিস্থিতিত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে শিক্ষা লাভ কৰা শিক্ষাৰ্থী এগৰাকীয়ে উন্নত ফলাফল প্ৰদৰ্শন কৰিব পাৰে। এনে শিক্ষাৰ্থীৰ দক্ষতা আৰু মনোভাৱ উন্নত কৰি তুলিবলৈ কেৱল উপযুক্ত সমৰ্থন সেৱা আৰু সহায় আগবঢ়াব লাগে যাতে ইয়াৰ জৰিয়তে তেওঁলোকে উত্তম জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰে। এই কথা সৰ্বজনবিদিত যে এখন দেশৰ সমুচিত বিকাশৰ বাবে ইয়াৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটো ফলপ্ৰসূ, সমৰ্থ আৰু উৎপাদনশীল হোৱা উচিত। এইখিনিতে কেইটামান প্ৰশ্নৰ উদয় হ'ব পাৰে ঃ আমি পাঠ্যসূচী এখনৰ সুফল আৰু দুৰ্বলতাবোৰ কেনেকৈ চিনাক্ত কৰিব পাৰিম? আমি পাঠ্যবিষয়/কাৰ্যসূচী এটাৰ ফলপ্ৰসূতা, সামৰ্থ নাইবা উৎপাদনশীলতা কেনেকৈ জুখিম (নাইবা কোনো এটা নিৰ্দিষ্ট পাঠ্যবিষয়/কাৰ্যসূচীৰ পাঠ্যসূচী কেনেকৈ মূল্যায়ন কৰিম)? শিক্ষাৰ মান আমি কেনেকৈ উন্নত/শুধৰণি কৰিম? এই আটাইবোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বাহিৰ কৰাৰ বাবে আমি পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ ধাৰণাটো জানিব লাগিব। সেয়েহে এই অধ্যায়টিত পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ বিষয়টো বহলাই আলোচনা কৰা হ'ল।

৬.৩ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ ধাৰণা

পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰাৰ পূৰ্বে আপুনি 'পাঠ্যসূচী' (curriculum) আৰু 'মূল্যায়ন' (evaluation) শব্দ দুটাৰ অৰ্থ পৃথক পৃথককৈ বুজি ল'ব লাগিব। আমি ইতিমধ্যে 'পাঠ্যসূচী' কি সেই বিষয়ে আলোচনা কৰিছোঁ। এইখিনিতে 'মূল্যায়ন'ৰ অৰ্থটো বুজি লওঁ আহক। 'মূল্যায়ন' শব্দটোৰ বিভিন্ন অৰ্থ থাকিব পাৰে। শব্দটো বিভিন্ন ধৰণে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। কেতিয়াবা ইয়াৰ অৰ্থ অশুদ্ধ হ'ব পাৰে আৰু কেতিয়াবা ইয়াৰ অৰ্থ অস্পষ্ট। শব্দটোৰ

সৈতে জড়িত ক্রিয়াবাচক পদ 'মূল্যায়ন কৰ'ৰ অর্থ হ'ল কোনো বস্তুৰ মূল্য 'বিচাৰ কৰ' নাইবা 'মূল্যাংকন কৰ'। অর্থাৎ, মূল্যায়নৰ অর্থ হ'ল কোনো বস্তুৰ মূল্য বিচাৰি চোৱা কার্য। যেনে— আমি কোনো কথা সম্পর্কে কোনো সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰাৰ আগতে কথাটোৰ ভাল-বেয়া দুয়োটা দিশ বিচাৰ কৰি চাব লাগিব। মূল্যায়ন হ'ল এনে এক কার্য যিটোৰ সৈতে ডেটা বা তথ্য সংগ্রহ, বিশ্লেষণ, ব্যাখ্যা আৰু প্রতিবেদন দাখিলকৰণ জড়িত হৈ থাকে। পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক দুয়ো ধৰণৰ হ'ব পাৰে। মূল্যায়ন হ'ল শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন গোটৰ বিভিন্ন পাঠ্যসূচীৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন দিশৰ ডেটা বা তথ্য সংগ্রহ, বিশ্লেষণ, ব্যাখ্যা আৰু সর্বশেষত প্রতিবেদন দাখিল কৰা এটা প্রক্রিয়া। এটা শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ অন্তর্গত বিভিন্ন গোটে নিজ নিজ উদ্দেশ্যেৰে মূল্যায়ন সম্পাদন কৰে। শিক্ষাৰ ৰাষ্ট্রীয় মন্ত্র্যালয়সমূহ, আঞ্চলিক শিক্ষা নিকায়সমূহ, আনুষ্ঠানিক তত্ত্বাৱধান তথা প্রতিবেদন দাখিলকৰণ ব্যৱস্থা, শিক্ষা বিভাগ, বিদ্যালয় আৰু সমূদায়বোৰে শিক্ষা ব্যৱস্থা এটাৰ বিভিন্ন গোটৰূপে কাম কৰে।

৬.৩.১ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ অর্থ

পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন মানে হ'ল এটা নির্দিষ্ট সময়সীমাৰ ভিতৰত কোনো এখন পাঠ্যসূচীৰ প্রাসংগিকতা, পাৰদর্শিতা আৰু সাফল্য প্রণালীবদ্ধ তথা বস্তুনিষ্ঠভাৱে জুখি চোৱাৰ প্রক্রিয়া। পাঠ্যসূচী এখন শিক্ষার্থীৰ বাবে কিমান উপযোগী সেই সম্পর্কে এটা সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰাটো প্রয়োজনীয়। লগতে পাঠ্যসূচীখনে সদৰি কৰাৰ দৰে শিক্ষার্থীসকলে শিকন উদ্দেশ্যসমূহত উপনীত হ'ব পাৰিছেনে নাই সেয়াও চিনাক্ত কৰি উলিয়াব লাগে। 'পাঠ্যসূচী' বোলা অভিধাটোৰ সংজ্ঞাৰ আধাৰত পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সময়ত প্রধানকৈ মনোনিবেশ কৰিবলগীয়া দিশ নাইবা উদ্দেশ্যবোৰ ঠিক কৰি লোৱা হয়। মূল্যায়নৰ বাবে পাঠ্যসূচীৰ আর্হি, শিকন পৰিৱেশ, নির্দেশনা জ্ঞাপনৰ প্রক্রিয়া, নির্দেশনা জ্ঞাপনৰ সময়ত ব্যৱহৃত সমল তথা সামগ্রী, প্রয়োজনীয়তাৰ মূল্যাংকন উত্তৰৰ বিপৰীতে নম্বৰ দিয়াৰ পদ্ধতি, ব্যয় ফলপ্রসূতা আদি বিষয় বাচি লোৱা হ'ব পাৰে। আপুনিও নিশ্চয় এই পাঠ্যক্রম অথবা শৈক্ষিক কার্যসূচীত নামভর্তি কৰাৰ আগতে ওপৰত উল্লেখ কৰা কথাবোৰ পুনৰীক্ষণ কৰি চাইছে! ইয়াৰ উপৰি আপুনি হয়তো বর্তমানৰ পটভূমিত এই পাঠ্যক্রম অথবা শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ সুফল, কুফল, লাভালাভ, প্রাসংগিকতা আদি দিশ চালি-জাৰি চাইছে! ইয়াৰ অর্থ এয়াই যে আপুনি পাঠ্যক্রমটোৰ এটা মূল্যায়ন কৰিছে। অর্থাৎ, মূল্যায়ন হ'ল পাঠ্যক্রমৰ নির্ভুলতা বিচাৰ কৰি চোৱা এক ব্যৱস্থাপনা। আপোনাক পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন সম্পর্কে ভালদৰে বুজাত সহায় কৰিবলৈ তলত ইয়াৰ অর্থ ব্যাখ্যাকাৰী সংজ্ঞা দুটামান তুলি দিয়া হ'ল—

- পাঠ্যসূচী মূল্যায়নত বিদ্যালয়কেন্দ্রিক শিক্ষাৰ সকলো দিশ সামৰি লোৱা হয়। দুটামান উল্লেখনীয় দিশ হ'ল— শৈক্ষিক উদ্দেশ্য, অধ্যয়নৰ বাবে গ্রহণ কৰা পাঠৰ সূচী (syllabus), শিক্ষণ সঁজুলি, পাঠ পৰিকল্পনা, অন্য সামগ্রী তথা

সঁজুলি শিক্ষকৰ পাৰদর্শিতা, আন্তঃগাঁথনি ইত্যাদি।

- পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন মানে কোনো এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ দ্বাৰা পৰিচালিত বিভিন্ন প্ৰক্ৰিয়াৰ এক বিচাৰো হ'ব পাৰে। ইয়াৰ বাবে শিক্ষানুষ্ঠানবোৰৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন গোটৰ মতামত সংগ্ৰহ কৰা হয়। এনে গোটবোৰত সাধাৰণ ব্যক্তি, বিশেষজ্ঞ, সমাজ আৰু শিক্ষার্থী, শিক্ষক, অভিভাৱক, প্ৰশাসনীয় বিষয়া আদিৰ দৰে ষ্টক হোল্ডাৰবোৰ থাকে। সকলোবোৰ মতামতৰ আধাৰত এটা ৰায়ত উপনীত হোৱা যায়।
- শিক্ষানুষ্ঠান এখনত চলি থকা বিভিন্ন প্ৰক্ৰিয়া সম্পৰ্কে প্ৰাসংগিক ডেটা সংগ্ৰহ কৰিও পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়। এনে মূল্যায়নকালত পাঠ্যসূচীখনে বান্ধি লোৱা উদ্দেশ্যবোৰ পূৰণ কৰিব পাৰিছেনে নাই সেয়া বিচাৰ কৰি চোৱা হয়।
- অন্য অনুষ্ঠান/প্ৰতিষ্ঠান নাইবা অভিকৰণেও পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰিব পাৰে। শিক্ষার্থীৰ অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ কৰি কোনো পাঠ্যসূচী নাইবা শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ মূল্যাংকন কৰা হয়।

এইবাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সংকীর্ণ আৰু বহল অর্থ দুটা আলোচনা কৰি চাও আহক!

পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সংকীর্ণ অর্থ ঃ ইয়াৰ অর্থ হ'ল মাত্ৰ এজন/এজনী শিক্ষার্থীৰ সামগ্ৰিক পাৰদর্শিতাৰ আধাৰত তেওঁক নম্বৰ নাইবা গ্ৰেড দিয়া কার্য। শিক্ষানুষ্ঠানবোৰে প্ৰতিজন/জনী শিক্ষার্থীকে 'ৰিপ'র্ট কার্ড' প্ৰদান কৰে। এনে কার্ডত বিভিন্ন বিষয়ত শিক্ষার্থীয়ে পাৰদর্শিতাৰ ভিত্তিত লাভ কৰা গ্ৰেড, নম্বৰ নাইবা ৰেংক উল্লেখ থাকে। অন্য অর্থত পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সংকীর্ণ অর্থ মানে হ'ল ঃ

- গাইগুটীয়া শিক্ষার্থীয়ে নিজ সামর্থ অনুসৰি প্ৰদর্শন কৰা সামর্থৰ মূল্যায়ন।
- সহপাঠীৰ তুলনাত শিক্ষার্থীৰ আপেক্ষিক পাৰদর্শিতাৰ মূল্যায়ন।
- ৰাষ্ট্ৰীয় বিধি-বিধান অনুসৰি শিক্ষার্থীৰ প্ৰস্থিতিৰ মূল্যায়ন।

পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ বহল অর্থ ঃ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ বহল অর্থই কেৱল শিক্ষার্থীৰ ব্যক্তিগত পাৰদর্শিতাৰ কথাকে নুবুজায়। সেয়েহে এনে মূল্যায়নে শিক্ষার্থীৰ চৰম মানত জোৰ নিদিয়ে। ইয়াৰ অর্থ হ'ল—

- শিক্ষা উদ্দেশ্যত উপনীত হোৱাৰ লক্ষ্যেৰে শিক্ষার্থীৰ আচৰণলৈ অহা পৰিবর্তন অথবা আচৰণৰ শুধৰণিৰ মূল্যায়ন।
- শিক্ষার্থীৰ আচৰণগত পৰিবর্তনৰ প্ৰমাণ সংগ্ৰহ কৰাৰ বিভিন্ন পদ্ধতি আৰু পন্থা প্ৰয়োগৰ মূল্যায়ন।
- এজন/এজনী শিক্ষার্থীয়ে অধ্যয়ন কালত শুধৰণি ঘটোৱা তেনেবোৰ আচৰণ চিনাক্তকৰণ তথা ব্যাখ্যাৰ মূল্যায়ন যিবোৰে শিক্ষার্থীজন/জনীক নিজৰ চৌপাশৰ সৈতে পূর্বতকৈ অধিক খাপ খোৱাত আৰু নিজৰ সামর্থ বঢ়োৱাত সহায় কৰে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আপুনি নিশ্চয় পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ ধাৰণাটো স্পষ্টকৈ বুজিব পাৰিলে। ধাৰণাৰ স্পষ্টতা পাঠ্যসূচী বিকাশৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান। এখন পাঠ্যসূচীৰ উদ্দেশ্যবোৰৰ মূল্যায়নৰ দ্বাৰা এই প্রক্রিয়া আৰম্ভ কৰা হয় আৰু এই উদ্দেশ্যবোৰৰ সফলতাৰ মূল্যাংকনেৰে ইয়াৰ সামৰণি মৰা হয়।

৬.৩.২ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সংজ্ঞা

পূর্বৰ শিতানবোৰ অধ্যয়ন কৰি আপুনি নিশ্চয় গম পালে যে পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন হ'ল পাঠ্যসূচী বিকাশৰ এক প্রয়োজনীয় স্তৰ। তলত পাঠ্যসূচী ক্ষেত্রখনৰ বিভিন্ন বিশেষজ্ঞই আগবঢ়োৱা সংজ্ঞা কেইটামান তুলি দিয়া হ'ল—

- *ৱ'র্থেন আৰু চেণ্ডাৰ্চ [Worthen and Sanders] (১৯৮৭)* ঃ মূল্যায়ন মানে হ'ল "কোনো কার্যসূচী, সামগ্রী, প্রকল্প, প্রক্রিয়া, উদ্দেশ্য নাইবা পাঠ্যসূচীৰ গুণমান, ফলপ্রসূতা নাইবা মূল্যৰ আনুষ্ঠানিক নির্ণয়।"
- *ওর্ণষ্টেইন আৰু হান্‌কিন্স [Ornstein and Hunkins] (১৯৯৮)* ঃ মূল্যায়ন মানে হ'ল "এনে এক প্রক্রিয়া নাইবা প্রক্রিয়া সমষ্টি যিটো মানুহে এনে কিছু ডেটা বা তথ্য সংগ্রহৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰে যিবোৰ ডেটাই বা তথ্যই সাধাৰণ অর্থত এখন পাঠ্যসূচী নাইবা বিশেষ অর্থত কোনো এখন শৈক্ষিক পাঠ্যপুথি গ্রহণ, পৰিবর্তন নাইবা কোনো অংশ আঁতৰোৱাৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণত সহায় কৰে।"
- *ৰোনাল্ড ড'ল [Ronald Doll]* ঃ "স্পষ্টভাৱে নির্দ্ধাৰণ কৰি লোৱা লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ প্রয়োগ কৰা পঠনীয় বিষয়সূচী আৰু অধ্যয়ন প্রক্রিয়াবোৰৰ প্রভাৱ সম্পর্কে অনুসন্ধান কৰা এক বহল আৰু অবিৰত প্রয়াসেই হ'ল মূল্যায়ন।"
- *ষ্টাফল্‌বীম [Stufflebeam]* ঃ "সিদ্ধান্ত বিকল্পবোৰ বিচাৰ কৰি চোৱাৰ বাবে তথ্য আঁতৰকৰণ, সংগ্রহ আৰু উপযোগী তথ্য আগবঢ়োৱা প্রক্রিয়াটোৱেই হ'ল মূল্যায়ন।"

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ তলৰ উক্তিবোৰ সঁচানে মিছা কওঁক—

(ক) পাঠ্যসূচী এখনৰ নির্ভুলতা বিচাৰ কৰি চোৱাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা ব্যৱস্থাপনা আহিলা এবিধ হ'ল পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন।

(খ) পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন হ'ল সংশ্লিষ্ট শিক্ষানুষ্ঠানবোৰে চলোৱা এক সম্পূর্ণ আভ্যন্তৰীণ অনুশীলন।

প্ৰশ্ন ২ ঃ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সংকীৰ্ণ আৰু বহল অৰ্থৰ সংজ্ঞা দিয়ক। (প্ৰায় ৪০টা শব্দত)

.....

.....

৬.৪ পৰীক্ষা, মূল্যাংকন, জোখ-মাখ আৰু মূল্যায়ন

মূল্যায়ন (evaluation)ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ সময়ত আন দুটামান অভিধা সঘনে আৰু একে সময়তে উচ্চাৰিত হয়। অভিধাকেইটা হ'ল পৰীক্ষা (Test), জোখ-মাখ (Measurement) আৰু মূল্যাংকন (Assessment)। অভিধাকেইটাৰ অৰ্থ বেলেগ বেলেগ।

- **পৰীক্ষা (Test) ঃ** কোনো এটা বিশেষ গোটৰ পৰা জ্ঞান/দক্ষতা/মনোভাৱ/কিহবাৰ ওপৰত থকা বিশ্বাস আদিৰ বিষয়ে পৰিমাণগত ডেটা সংগ্ৰহৰ এটা আহিলা/সঁজুলি/উপায় হ'ল পৰীক্ষা। পৰীক্ষাত এটা একেৰূপী (uniform) আৰু স্বীকৃত (standard) প্ৰশ্ন সমষ্টি আগবঢ়োৱা হয়। এই প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ লিখিব লাগে নাইবা উত্তৰ হিচাপে কিছুমান কাৰ্য সম্পাদন কৰি দেখুৱাব লাগে। এগৰাকী শিক্ষকে প্ৰশ্নকাকতৰ সজ্জা যুগুত কৰাটো হ'ল পৰীক্ষা পতাৰ উদাহৰণ। লিখিত পৰীক্ষা পতা, সাক্ষাৎকাৰ গ্ৰহণ কৰা, প্ৰশ্নাৱলীৰ জৰিয়তে তথ্য সংগ্ৰহ কৰা, সফলতা জোখা পৰীক্ষা, ৰেটিং ক্ৰম দিয়া, প্ৰকল্পৰ কাম কৰিবলৈ দিয়া আদি হ'ল পৰীক্ষাৰ আন কেইটামান উদাহৰণ।
- **জোখ-মাখ (Measurement) ঃ** জোখ-মাখ মানে হ'ল কিবা জোখা কাৰ্য। ডেটাত সাংখ্যিক সূচাংক (numerical index) যোগ কৰা কাৰ্যই হ'ল জোখ-মাখ। এনে সাংখ্যিক সূচাংক যোগ কৰিবলৈ সফলতা জোখা পৰীক্ষা (achievement test) পতা হয়, মনোভাৱৰ স্তৰ জোখা হয়, ৰেটিং স্তৰ জোখা হয়, পৰ্যবেক্ষণ কৰা হয়, প্ৰশ্নাৱলী আগবঢ়োৱা হয়, সাক্ষাৎকাৰ সূচী ব্যৱহাৰ কৰা হয় ইত্যাদি। সহজ অৰ্থত জোখ-মাখ মানে হ'ল এজন/এজনী শিক্ষাৰ্থীয়ে কিমান শিকিলে তাৰ পৰিমাণগত ডেটা বাহিৰ কৰাৰ এটা প্ৰক্ৰিয়া। এটা উদাহৰণলৈ মন কৰক। এগৰাকী শিক্ষকে বিজ্ঞান বিষয়ৰ এটা পৰীক্ষা পাতিলে। পৰীক্ষাৰ মুঠ নম্বৰ ১০০ আৰু এজন/এজনী শিক্ষাৰ্থীয়ে ৯৫/১০০ নম্বৰ লাভ কৰিলে। অৰ্থাৎ, শিক্ষকে শিক্ষাৰ্থীৰ বিজ্ঞান বিষয়ৰ জ্ঞান জোখাৰ কামটো সম্পন্ন কৰিলে।
- **মূল্যাংকন (Assessment) ঃ** শিক্ষাৰ্থীৰ শিকন, অগ্ৰগতি আৰু সাফল্য সম্পৰ্কীয় তথ্য আহৰণ কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়াটোৱেই হ'ল মূল্যাংকন। এই প্ৰক্ৰিয়াটোৰ উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষাৰ্থীৰ বৰ্তমান পাৱদৰ্শিতা উন্নত কৰা। মূল্যাংকনৰ জৰিয়তে এজন/এজনী শিক্ষাৰ্থীয়ে কোনো পাঠ্যক্ৰম/শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীৰ বিষয়সূচীবোৰ কোনটো স্তৰলৈ বুজিব পাৰিছে সেয়া বাহিৰ কৰা হয়। শিক্ষাৰ্থীৰ অগ্ৰগতি সম্পৰ্কে তথ্য আহৰণ কৰাৰ পাছত তেওঁক এটা মূল্য (value) প্ৰদান কৰা হয়। ধৰা হ'ল, সুশ্ৰুত নামৰ ল'ৰাজনে, বিজ্ঞানৰ

পৰীক্ষাত ৯৫% নম্বৰ নাইবা প্ৰকল্প কাৰ্যত 'A+ গ্ৰেড' লাভ কৰিছে।

- **মূল্যায়ন (Evaluation) ঃ** মূল্যায়ন হ'ল এক বহল আৰু সৰ্বাত্মক অভিধা। নিৰ্ধাৰিত অৰ্হতা/যোগ্যতা আৰু প্ৰমাণৰ আধাৰত (পৰীক্ষা, জোখ-মাখ তথা মূল্যাংকনৰ জৰিয়তে জমা কৰা ডেটাৰ বা তথ্যৰ ভিত্তিত) অগ্ৰগতি সম্পৰ্কে এক ৰায়ত উপনীত হোৱাৰ প্ৰক্ৰিয়াটোৱেই হ'ল মূল্যায়ন। অৰ্থাৎ, মূল্যায়নে পৰীক্ষা, জোখ-মাখ তথা মূল্যাংকন— এই তিনিওটা অভিধাকে সামৰি লয়। ই ব্যক্তিবিশেষ নাইবা বস্তুবিশেষৰ মূল্য, সংখ্যা নাইবা পাৰদৰ্শিতা সম্পৰ্কে একোটা ৰায়ত উপনীত হোৱাত মনোনিৱেশ কৰে। আমি এজন/এজনী শিক্ষাৰ্থীৰ নম্বৰ আন শিক্ষাৰ্থীৰ সৈতে তুলনা কৰোঁ। এই তুলনাৰ সহায়ত আমি সেই শিক্ষাৰ্থীজন/জনী কোনো এটা নিৰ্দিষ্ট বিষয়ত ভাল/মধ্যমীয়া নে দুৰ্বল সেই বিষয়ে বিচাৰ কৰি চাওঁ। এইটোৱেই হ'ল শিক্ষাৰ্থীগৰাকীক মূল্যায়ন কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া।

  মূল্যাংকনৰ প্ৰকৃতি হ'ল ৰোগ নিৰ্ণয়াত্মক। ই শিক্ষাৰ্থী এজন/এজনীয়ে কোনবোৰ ক্ষেত্ৰত উন্নতি কৰিব লাগিব সেয়া চিনাক্ত কৰে আৰু ভৱিষ্যৎ পাৰদৰ্শিতা উন্নত কৰাৰ পথ দেখুৱাই দিয়ে। আনহাতে মূল্যায়ন হ'ল বিচাৰাত্মক। ই শিক্ষাৰ্থীৰ পাৰদৰ্শিতাৰ আধাৰত এটা সামগ্ৰিক গ্ৰেড (নিৰ্ণায়ক স্তৰ) প্ৰদান কৰে। ই পূৰ্বনিৰ্ধাৰিত শৈক্ষিক মান অনুসৰি শিক্ষাৰ্থীয়ে অগ্ৰগতি দেখুৱাব পাৰিছেনে নাই সেয়া প্ৰমাণ কৰি চায়। মূল্যাংকনৰ লক্ষ্য বিকাশশীল বা গঠনশীল, কাৰণ ই গুণমান উন্নত কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে। মূল্যায়ন হ'ল গুণমানৰ বিচাৰ। সেয়েহে ইয়াৰ উদ্দেশ্য হ'ল সংক্ষেপী (summative) মূল্যায়ন।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৩ ঃ পৰীক্ষা আৰু জোখ-মাখৰ মাজৰ প্ৰভেদ লিখক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৪ ঃ মূল্যাংকন আৰু মূল্যায়নৰ মাজৰ প্ৰভেদ লিখক।

.....

.....

চিন্তা চৰ্চা কৰক — ৬.১

নিম্নলিখিত ৱেবপেজটো খুলি বহলাই পঢ়ক ঃ

http://keydifferences.com/difference-between-assessment-and-evaluation.html#ixzz4oLA7BjjC

.....

.....

৬.৫ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা

উপযুক্ত শিক্ষাই ভৱিষ্যৎ প্ৰজন্মক সমাজত উপযুক্ত ভূমিকা পালন কৰিব পৰাকৈ সমৰ্থ কৰি তোলে। সন্তুষ্টি প্ৰদান কৰিব নোৱাৰা উদ্দেশ্য, নিম্নমানৰ শৈক্ষিক লক্ষ্য, সামগ্ৰী তথা নিৰ্দেশনা পদ্ধতি আদিৰে কোনো শিক্ষানুষ্ঠানেই সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু বৈজ্ঞানিক ক্ষেত্ৰৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় জ্ঞানী, দক্ষ তথা সক্ষম ব্যক্তিৰ সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰে। বিভিন্ন শৈক্ষিক কাৰ্যসূচী/পাঠ্যসূচীৰ সামৰ্থ আৰু ফলপ্ৰসূতা বিচাৰ কৰি চোৱাৰ উপায় হ'ল পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন। এনে মূল্যায়নৰ জৰিয়তে কাৰ্যসূচী/পাঠ্যসূচী এখনত থকা আসোঁৱাহ আৰু দুৰ্বলতাবোৰ চিনাক্ত কৰি সেইবোৰ নাইকিয়া কৰিবলৈ উপযুক্ত পৰিকল্পনা আৰু ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হয়। ইয়াৰ ফলত কাৰ্যসূচী/পাঠ্যসূচী এখনৰ ফলপ্ৰসূতা বাঢ়ে। শিক্ষানুষ্ঠানভেদে পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা ভিন ভিন হ'ব পাৰে। শিক্ষানুষ্ঠানৰ প্ৰকৃতি আৰু বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত এনে মূল্যায়ন নিৰ্ভৰশীল হ'ব পাৰে। যেনে, প্ৰাথমিক নাইবা মাধ্যমিক পৰ্যায়ৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু উচ্চ শিক্ষানুষ্ঠানৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে। একেদৰে, দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী আৰু পৰম্পৰাগত মুখামুখি উপায়েৰে গ্ৰহণ কৰা শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ মাজতো প্ৰভেদ থাকিব। তলত পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ বিষয়টো দুটা বহল শিতানত আলোচনা কৰা হ'ল। শিতান দুটা হ'ল— পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সাধাৰণ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা।

৬.৫.১ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সাধাৰণ প্ৰয়োজনীয়তা

এটা ভাল পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন প্ৰক্ৰিয়া হ'ল পাঠ্যসূচী এখনৰ পৰিকল্পনা, প্ৰস্তুতকৰণ আৰু কাৰ্যৰূপায়ণ স্তৰবোৰত সহায় কৰিব পৰা এটা সহযোগিতাপূৰ্ণ/যুটীয়া অভিযান। ক্ৰ'নবাক্ (১৯৬৩)এ মূল্যায়ন ব্যৱহাৰৰ তিনিটা অগ্ৰাধিকাৰৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিছে। অগ্ৰাধিকাৰকেইটা হ'ল—

- *পাঠ্যবিষয় উন্নতকৰণ (Course Improvement)*ঃ উপযুক্ত নিৰ্দেশনা সামগ্ৰী আৰু পদ্ধতি বাচনি কৰা; প্ৰয়োজনীয় পৰিবৰ্তন চিনাক্ত কৰা।
- *শিক্ষাৰ্থীৰ বিষয়ে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ (Decision about individuals)*ঃ শিক্ষাৰ্থীসকলৰ প্ৰয়োজনীয়তা চিনাক্ত কৰা, যাতে শিক্ষাৰ্থীয়ে পাঠ্যসূচীখন বাচি লয় আৰু পঢ়িব খোজা বিষয়বোৰৰ থূপ প্ৰস্তুত কৰিব পাৰে আৰু শিক্ষাৰ্থীক ব্যক্তিগত দুৰ্বলতাবোৰ বুজাত সহায় কৰিব পাৰে।
- *প্ৰশাসনিক নীতি-নিয়ম পৰীক্ষণ (Administrative regulations)*ঃ বিদ্যালয় প্ৰণালী আৰু প্ৰতিগৰাকী শিক্ষক সম্পৰ্কে বিচাৰ কৰি চোৱা।

তলত বিভিন্ন শিক্ষানুষ্ঠানে পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰাৰ সাধাৰণ কাৰণ কেইটামান উল্লেখ কৰা হ'ল।

- শিক্ষানুষ্ঠান এখনে যদি কোনো পাঠ্যসূচী/শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ শক্তি আৰু দুর্বলতাবোৰ চিনাক্ত কৰিব খোজে তেন্তে পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- কোনো এখন চলি থকা নাইবা প্রস্তাৱিত পাঠ্যসূচীৰ সৈতে জড়িত কার্যৰূপায়ণ পদ্ধতি, নীতি, কৌশল নাইবা দৃষ্টিভংগী বিষয়ক কোনো দিহা-পৰামর্শ দিবলৈ/সিদ্ধান্ত ল'বলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীসকলৰ আগত পাঠ্যসূচী এখনৰ ভাৰসাযোগ্যতা প্রদর্শন কৰিবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- পাঠ্যসূচী এখনৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ আৰু ক্ষতিকাৰক দিশবোৰ/কাৰকবোৰ চিনাক্ত কৰাৰ লগতে সেইবোৰৰ কাৰণ বিচাৰি উলিয়াবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- পাঠ্যসূচী এখনৰ গুণমান আৰু ব্যৱস্থাপনা পদ্ধতি প্রমাণ কৰি চাবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- পাঠ্যসূচী এখনৰ সম্প্রসাৰণ, বিকাশ, পুনৰাবৃত্তি আৰু পুনঃসৃষ্টিৰ সফল কৌশল চিনাক্ত কৰি উলিয়াবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- কোনো সুফল প্রদান নকৰা কার্যকৌশল শুধৰণি তথা সংস্কাৰ কৰিবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- কোনো এখন পাঠ্যসূচীৰ ষ্টেকহোল্ডাৰসকলক পাঠ্যসূচীখনত অন্তর্ভুক্ত বিষয়, পাঠ্যসূচীখন কার্যৰূপায়িত কৰাৰ প্রক্রিয়া আৰু ফলাফল সম্পর্কে মতামত আগবঢ়োৱাৰ সুবিধা দিবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- পাঠ্যসূচী এখনৰ ফলপ্রসূতা নির্ণয় আৰু প্রয়োজন সাপেক্ষে হস্তক্ষেপ কৰিবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- ভৱিষ্যৎ পাঠ্যসূচী কার্যৰূপায়ণৰ সৈতে জড়িত কৌশলবোৰ উন্নত কৰাৰ পৰামর্শ দিবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।

৬.৫.২ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্রয়োজনীয়তা

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থা সংৰচনাত্মক তথা কার্য ৰূপায়ণৰ দিশেৰে পৰম্পৰাগত শিক্ষা ব্যৱস্থাতকৈ পৃথক। সেয়েহে দুয়োটা শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্রয়োজনীয়তাও বেলেগ বেলেগ। দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা হ'ল শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ এক উদ্ভাৱনামূলক পন্থা। সেয়েহে এই ব্যৱস্থাৰে শিক্ষাৰ লক্ষ্য তথা উদ্দেশ্যবোৰ সঁচা অর্থত বাস্তৱ হৈছেনে নাই সেয়া পৰীক্ষা কৰি চোৱাটো প্রয়োজনীয়। তলত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰে কেনেধৰণৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ভিত্তিত পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰে তাৰ এখন তালিকা উল্লেখ কৰা হ'ল—

- কোনো এখন পাঠ্যসূচীৰ সামগ্রিক লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহ পূৰণ হৈছেনে নাই

সেয়া বিচাৰ কৰি চোৱাৰ বাবে পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।

- পাঠ্যবিষয়বোৰৰ বিপৰীতে আগবঢ়োৱা পঠন সামগ্ৰীবোৰৰ ফলপ্ৰসূতা বিচাৰ কৰি চাবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- পাঠ্যসূচী এখনত অন্তৰ্ভুক্ত বিষয়/পাঠ, শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ কৰ্মচাৰীৰ সংখ্যা, মাচুলৰ দৰে বিত্ত বিষয়ক বিভিন্ন দিশ, প্ৰয়োজন হোৱা অধ্যয়ন কাল, নামভৰ্তি কৰা শিক্ষাৰ্থীৰ সংখ্যা, পৰম্পৰাগত শিক্ষা ব্যৱস্থাৰে পৰিচালিত শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীবোৰৰ বিষয়সূচী আৰু সদস্য সংখ্যা, শিক্ষাৰ্থীৰ অধ্যয়ন সময়সীমা, ব্যৱস্থাটোত প্ৰয়োগ কৰা বিভিন্ন ধৰণৰ মাল্টি-মিডিয়াৰ তথ্য বাহিৰ কৰিবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- শিক্ষাৰ্থী, শৈক্ষিক পৰামৰ্শদাতা, প্ৰশাসনিক বিষয়া, পিতৃ-মাতৃ আদিৰ দৰে বিভিন্ন ষ্টেকহোল্ডাৰৰ প্ৰত্যাশাৰ খতিয়ান ৰাখিবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- একে সেৰা আগবঢ়োৱা বিভিন্ন পন্থাৰ মাজৰ সবাতোকৈ ফলপ্ৰসূ পন্থাটো বিচাৰি উলিওৱা, নতুন পন্থাৰ অন্বেষণ কৰা আৰু পন্থাবোৰৰ তুলনা কৰিবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- ষ্টেকহোল্ডাৰৰ ওপৰত পাঠ্যসূচীৰ কোনো হঠাতে কোনো অনাকাংক্ষিত প্ৰভাৱ পৰিছে নেকি সেয়া বিচাৰি উলিয়াবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যত উপনীত হ'বলৈ পাঠ্যসূচী এখনৰ অগ্ৰগতি সম্পৰ্কে মতামত সংগ্ৰহ কৰিবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- পাঠ্যসূচী এখনৰ বিভিন্ন পৰ্যায়ত শিক্ষাৰ্থীক আগবঢ়োৱা শৈক্ষিক সমৰ্থনবোৰ বিচাৰ কৰি চাবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- পাঠ্যসূচী এখনৰ ফলাফলক প্ৰভাৱিত কৰা কাৰকবোৰৰ অন্বেষণ কৰিবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৫ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ অতি কমেও তিনিটা প্ৰয়োজনীয় দিশ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

৬.৬ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ বিভিন্ন দিশ

পূৰ্বৰ শিতানবোৰ অধ্যয়ন কৰি আপুনি গম পালে যে এটা পাঠ্যসূচী প্ৰয়োগৰ কৌশল, নীতি আৰু পাঠ্যবিষয় সম্পৰ্কীয় প্ৰয়োজনীয় কথাবোৰৰ উত্তৰ আগবঢ়াব পৰাকৈ

তথ্য নাইবা ডেটা সংগ্রহ, বিশ্লেষণ তথা প্রয়োগৰ প্রণালীবদ্ধ প্রক্রিয়াটোকে পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন বোলে। কোনো এখন পাঠ্যসূচীৰ বিপণনযোগ্যতা, উপযোগিতা, অর্থনৈতিক লাভদায়কতা, পাঠ্যবিষয়বোৰৰ পর্যাপ্ততা তথা উপযুক্ততা, বিষয়সূচী আৰু মাধ্যম সমর্থনৰ সৈতে জড়িত তথ্য গোটোৱাটো অতি জৰুৰী। মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নে প্রশাসক, নীতি নির্ধাৰক, পাঠ্যবিষয় লেখক, সম্পাদক, প্রচাৰ মাধ্যম বিভাগ আৰু কার্যসূচী সমন্বয়ৰক্ষীক সহায় কৰে। এই মূল্যায়নৰ সহায়ত তেওঁলোকে শিক্ষার্থীৰ বাবে এটা উন্নতৰ শিকন পৰিৱেশ গঢ়ি তোলাৰ আৰু ষ্টেকহোল্ডাৰসকলক সন্তুষ্ট কৰাৰ প্রয়াস কৰে। এই শিতানত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা পদ্ধতিৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সমগ্র প্রক্রিয়াটো বহলাই আলোচনা কৰা হ'ল। সাধাৰণতে এখন শিক্ষানুষ্ঠানে কোনো নতুন শৈক্ষিক কার্যসূচী/পাঠ্যসূচী আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে কিছুমান মূল্যায়ন কেন্দ্রিক কার্যকলাপো আৰম্ভ কৰে। এনে কার্যকলাপৰ ভিতৰত এখন শৈক্ষিক কার্যসূচী নাইবা পাঠ্যসূচীৰ সামাজিক পটভূমিত প্রাসংগিকতা তথা বিপণনযোগ্যতাৰ আধাৰত মূল্যাংকনৰ প্রয়োজনীয়তাকো সামৰি লোৱা হয়। সামাজিক পটভূমিত পাঠ্যসূচী এখনত অন্তর্ভুক্ত পাঠবোৰ, সেইবোৰৰ বিষয়বস্তু আৰু পাঠ্যসূচীখনৰ অন্য অভিজ্ঞতাবোৰে সমাজৰ প্রয়োজনীয়তাবোৰ পূৰণ কৰিব পাৰিবনে নাই, পর্যাপ্তসংখ্যক শিক্ষার্থী আকর্ষণ কৰিব পাৰিবনে নাই, পাঠ্যসূচীখন ব্যয়প্রভাৰী হয়নে নহয় ইত্যাদি কথা বিবেচনা কৰি চোৱা হয়। পাঠ্যসূচী এখনৰ সামাজিক প্রয়োজনীয়তা আৰু ব্যয় প্রভাৰী বৈশিষ্ট্যৰ আধাৰত এখন দেশত পাঠ্যসূচীখনৰ উপযোগিতা জোখা হয়।

পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্রধান দিশ তিনিটা। দিশকেইটা হ'ল—

(ক) পাঠ্যসূচী এখনৰ পৰিকল্পনাৰ মূল্যায়ন

(খ) নির্দেশনামূলক সামগ্রীৰ মূল্যায়ন

(গ) শিক্ষার্থী সমর্থন সেৱাবোৰৰ মূল্যায়ন

তলত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সৈতে জড়িত এই দিশ তিনিটা বহলাই আলোচনা কৰা হ'ল।

৬.৬.১ এখন পাঠ্যসূচীৰ পৰিকল্পনাৰ মূল্যায়ন

এখন পাঠ্যসূচীৰ পৰিকল্পনাৰ মূল্যায়ন মানে হ'ল ইয়াৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ভিত্তিত পাঠ্যসূচীখনৰ উপযোগিতা বিবেচনা কৰি চোৱা। ইয়াৰ বাবে কোনো এক শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ পাঠ্যসূচীখন মূল্যাংকন কৰাৰ প্রয়োজন। এনে মূল্যায়নত পাঠ্যসূচীখনৰ বিপণনযোগ্যতা, উপযোগিতা, অর্থনৈতিক ফলপ্রসূতা আদিৰ মূল্যাংকন কৰা হয়। কোনো শৈক্ষিক কার্যসূচী আৰম্ভ কৰাৰ আগতে ইয়াৰ ব্যয়ৰ বাবদ হ'ব পৰা লাভালাভ বিশ্লেষণ কৰা হয়। ইয়াৰ লগতে মূল্যায়নৰ সময়ত পাঠ্যসূচীখনত অন্তর্গত বিভিন্ন পাঠ্যবিষয়ৰ ভিতৰুৱা পাঠবোৰৰ বিষয়বস্তু তথা অন্য মাধ্যমৰ সমর্থনৰ পর্যাপ্ততা তথা উপযুক্ততাও অধ্যয়ন কৰা হয়। পাঠ্যসূচীৰ পৰিকল্পনাৰ মূল্যায়নৰ আন এটা

গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ হ'ল লক্ষ্য শিক্ষার্থীগোট নাইবা সম্ভাব্য শিক্ষার্থীগোট চিনাক্ত কৰি উলিওৱা। এই দিশটো এটা উদাহৰণৰ সহায়ত ব্যাখ্যা কৰা হ'ল। ধৰা হ'ল, আমি এখন পাঠ্যসূচী/শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ নামত হোৱা ব্যয়ৰ বাবদ হ'ব পৰা লাভালাভ বিশ্লেষণ কৰি চাব খুজিছোঁ। ইয়াৰ বাবে আমি অন্য মাধ্যমৰ সৈতে লগলগাই পাঠ্যবিষয়ৰ পাঠবোৰ প্ৰস্তুত কৰোঁতে কিমান খৰছ পৰিব আৰু পাঠ্যসূচীখনৰ প্ৰচলন ঘটাৰ পাছত আমি কিমান উপার্জন কৰিম সেয়া বিবেচনা কৰিব লাগিব। এই বিবেছনাত বিভিন্ন কমিটি (বিশেষজ্ঞ কমিটি, অধ্যয়ন ব'ৰ্ড, ব্যৱস্থাপনা ব'ৰ্ড, শৈক্ষিক পৰিষদ)ৰ বৈঠকবোৰত কিমান খৰছ পৰিব, পাঠ্যবিষয়ৰ পাঠবোৰ লিখোতাসকলক দিক্‌বিন্যাস প্ৰদানকাৰী অনুষ্ঠানবোৰত কিমান খৰছ পৰিব, লেখক আৰু সম্পাদক (পাঠ, ভাষা, আৰ্হি আদি পৰীক্ষা কৰোঁতাসকল)ক দিবলগীয়া অবৈতনিক পাৰিশ্ৰমিক, কাগজ আৰু ছপা কার্ডৰ নামত হোৱা ব্যয়, দৃশ্য-শ্ৰাব্য সামগ্ৰী, সমর্থন সেৱা আদিৰ অধ্যয়ন সামৰি লোৱা হয়। এই ব্যয়ভিত্তিক দিশবোৰে অন্য পাঠ্যসূচীৰ তুলনাত মূল্যায়নৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা পাঠ্যসূচীখনৰ ব্যয়প্ৰভাৰী দিশটোৰ পূৰ্বানুমানত সহায় কৰে। এনে ধৰণৰ মূল্যায়ন এটা শিক্ষাব্যৱস্থাৰ পৰিকল্পনা তথা সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াৰ বাবে অতি উপযোগী কার্য।

৬.৬.২ নির্দেশনামূলক সামগ্ৰীৰ মূল্যায়ন

নির্দেশনামূলক সামগ্ৰীক তলত উল্লেখ কৰা স্তৰ দুটাৰ সহায়ত মূল্যায়ন কৰা হয় ঃ

ক) শিক্ষা প্ৰণালীমূলক স্তৰ (Didactic Stage) ঃ স্ব-অধ্যয়ন সামগ্ৰীবোৰৰ উপযুক্ততা, পাঠ্যসূচীৰ জটিলতাৰ স্তৰ, পাঠবোৰৰ স্পষ্টতা আৰু দুর্বোধ্যতা, ৰেখা-চিত্ৰ আদিৰে কৰা উপস্থাপন, দৃশ্য-শ্ৰাব্য সঁজুলি আদি।

(খ) বৈজ্ঞানিক স্তৰ (Scientific Stage) ঃ বিভিন্ন বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভংগীৰ সমতাপূৰ্ণ তথা যুক্তিসংগত উপস্থাপন, লক্ষ্য শিক্ষার্থীগোটৰ সামর্থ অনুসৰি শিকন পদ্ধতি প্ৰয়োগ, শিক্ষণ সামগ্ৰীবোৰৰ শেহতীয়াকৰণ প্ৰক্ৰিয়া, প্ৰাসংগিক গৱেষণামূলক অধ্যয়ন সংহতকৰণ, গ্ৰন্থপঞ্জীৰ উল্লেখ ইত্যাদি।

সর্বাধিক সুফলদায়ক মূল্যায়নৰ বাবে সামগ্ৰীবোৰ দুয়োটা স্তৰতে চালি-জাৰি চোৱাটো প্ৰয়োজনীয়।

নির্দেশনামূলক সামগ্ৰীবোৰ মূল্যায়ন কৰাৰ পন্থা তিনিটা—

- প্ৰাৰম্ভিক পৰীক্ষামূলক মূল্যায়ন (Piloting)
- বিশেষ মূল্যায়ন (Special Evaluation)
- নিয়মীয়া মূল্যায়ন (Routine Evaluation)
- *প্ৰাৰম্ভিক পৰীক্ষামূলক মূল্যায়ন ঃ* এই পন্থা অনুসৰি কোনো পাঠ্যসূচী অধ্যয়নৰ বাবে নামভর্তি কৰা সর্ব প্ৰথম দলটোৰ শিক্ষার্থীসকলক পৰীক্ষামূলকভাৱে অধ্যয়ন সামগ্ৰী দিয়া হয়। ইয়াৰ ফলত সেই পাঠ্যসূচীৰ দোষ-ত্ৰুটিবোৰ ধৰা

পৰে আৰু সেইমতে পাঠ্যসূচী সংশোধন কৰা হয়। সাধাৰণতে শিক্ষানুষ্ঠানৰ ব্যৱস্থাপনা বিভাগে ব্যয়ৰ দিশটো বিবেচনা নকৰাকৈ এই পন্থাটো প্ৰয়োগ কৰে। শৈক্ষিক ন্যায়নিষ্ঠতাৰ দিশেৰে এই পন্থাটো প্ৰয়োগ কৰাৰ পৰামৰ্শ দিয়া নহয়। কাৰ, এই পন্থাটোৱে সৰ্বপ্ৰথম শিক্ষাৰ্থী দলটোক গিনীপিগৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰে। এই পন্থাটোৰ আন কেইটামান দুৰ্বলতাও আছে, যেনে— প্ৰথমবাৰ প্ৰচলন কৰি উঠিয়েই অধ্যয়ন সামগ্ৰীবোৰ তৎক্ষণিকভাৱে পুনৰীক্ষণ কৰা হয়। ই বিতৰণ আৰু অন্য সমৰ্থন সেৱাবোৰৰ বিৰূপ প্ৰভাৱ পেলায়। ইয়াৰ উপৰি পাঠ্যবিষয়ৰ আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰোঁতে হোৱা ব্যয় তথা পাঠ্যবিষয় প্ৰযোজনাৰ দিশ দুটাকো এই পন্থাই বিৰূপভাৱে প্ৰভাৱিত কৰে।

- *বিশেষ মূল্যায়ন ঃ* কিছুমান বিশেষ পৰিস্থিতিত এনে মূল্যায়ন কৰা হয়। যদি শিক্ষাৰ্থীৰ প্ৰদৰ্শন অগতানুগতিক আৰু আচৰিত ধৰণৰ হয়, যদি পাঠ্যসূচীত সন্নিৱিষ্ট সামগ্ৰীবোৰৰ প্ৰতি শিক্ষাৰ্থী/শৈক্ষিক পৰামৰ্শদাতা/বিদ্বৎ সমাজে বিৰূপ প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশ কৰে নাইবা যদি কোনো বাহ্যিক পুঁজিদাতা অভিকৰণে মূল্যায়ন চলোৱাৰ কথা কয় তেন্তে এনেধৰণে পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়। এনে মূল্যায়নৰ আঁৰত একোটা নিৰ্বাচনাত্মক প্ৰকৃতিৰ বিশেষ উদ্দেশ্য থাকে।
- *নিয়মীয়া মূল্যায়ন ঃ* শিক্ষানুষ্ঠানবোৰৰ ব্যৱস্থাপনা বিভাগৰ এটা লাগতিয়াল অংশ হ'ল পাঠ্যসূচীৰ নিয়মীয়া মূল্যায়ন। এই পন্থা অনুসৰি শিক্ষানুষ্ঠান আৰু শিক্ষকবৃন্দই শিক্ষাৰ্থী আৰু পঠন সামগ্ৰীবোৰৰ সৈতে নিয়মীয়া সম্পৰ্ক বৰ্তাই ৰাখে। ইয়াৰ ফলত শিক্ষানুষ্ঠান, পাঠ্যবিষয়ৰ লেখক/সম্পাদক, শৈক্ষিক পৰামৰ্শদাতা ইত্যাদিসকলে শিক্ষাৰ্থীৰ নিয়মীয়া আৰু অবিৰত মতামত লাভ কৰে। পঠন সামগ্ৰীবোৰৰ মান বৰ্তাই ৰাখিবলৈ কেতিয়াবা সমলৰ অপব্যৱহাৰ নকৰাকৈ শিক্ষাৰ্থীসকলক পৰিপূৰক অধ্যয়ন সামগ্ৰীৰ যোগান ধৰা হয়। নিয়মীয়া মূল্যায়ন পন্থাৰে নিৰ্দেশনামূলক সামগ্ৰী, প্ৰদত্ত কাৰ্য আৰু শিক্ষাসত্ৰ/শিক্ষাবৰ্ষ সমাপ্তিত পতা পৰীক্ষাবোৰৰ প্ৰশ্নকাকতৰো মূল্যায়ন কৰা হয়।

ওপৰত মূল্যায়নৰ তিনিটা পন্থা আলোচনা কৰা হ'ল। কিন্তু বাস্তিৱিকতে নিৰ্দেশনামূলক সামগ্ৰীৰ মূল্যায়ন কৰাৰ বাবে কোনো এটা পন্থাই এককভাৱে ভাৰসাযোগ্য তথা বৈধ তথ্য যোগান ধৰিব নোৱাৰে। সেয়েহে মূল্যায়নৰ বাবে এটা সংযুক্ত/সৰ্বাত্মক/সংহত পন্থা গ্ৰহণ কৰাটো শ্ৰেয়। মূল্যায়নকাৰী দলক পৰিস্থিতি, প্ৰতিবন্ধক আৰু পটভূমি আদিৰ দৰে কাৰকে প্ৰভাৱিত কৰিব পাৰে।

অধ্যয়ন সামগ্ৰীৰ শ্ৰেণীবিভাজনৰ পাচত কৰা মূল্যায়ন

দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত অধ্যয়ন সামগ্ৰীবোৰৰ বিভিন্ন শিতানত ভগোৱা হয়। যেনে— ছপা সামগ্ৰী, বৈদ্যুতিক সামগ্ৰী আৰু টেলিভিছন ভিত্তিক সামগ্ৰী। তলত প্ৰতিটো শ্ৰেণীৰ অধীনত সামগ্ৰীবোৰৰ মূল্যায়ন প্ৰক্ৰিয়াকেইটা চমুকৈ আলোচনা

কৰা হ'ল।

- *ছপা সামগ্ৰী ঃ* দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত ব্যৱহৃত সবাতোকৈ জনপ্ৰিয় প্ৰযুক্তিটো হ'ল ছপাশাল। কাৰণ, এই প্ৰযুক্তিটো কমখৰছী। দূৰৱৰ্ত্তীণিবটীয়া আৰু দূৰ্গম এলেকাৰ শিক্ষাৰ্থীক সামৰি অধিকাংশ শিক্ষাৰ্থীকে ছপা পঠন সামগ্ৰী যোগান ধৰিব পাৰি। ছপা সামগ্ৰীৰ প্ৰধান উপাদানবোৰ হ'ল লিখিত পাঠ, ৰেখাচিত্ৰ আৰু অন্য চিত্ৰ তথা মনোবৈজ্ঞানিক সমল ইত্যাদি। দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰে শিক্ষাগ্ৰহণ কৰি থকাসকলৰ বাবে ছপা অধ্যয়ন সামগ্ৰী উপস্থাপনৰ সবাতোকৈ উপযুক্ত উপায়টো বিচাৰি উলিয়াবলৈ বহুতো গৱেষণাভিত্তিক অধ্যয়ন চলোৱা হৈছে। শৈক্ষিক তত্ত্ববিদ, অনুশীলনকাৰী, মনোবৈজ্ঞানিক, দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰে শিক্ষাদান কৰোঁতা, দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ শিক্ষাৰ্থী আৰু অন্য ব্যৱহাৰকাৰীৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰা মতামতৰ আধাৰত এনে পঠন সামগ্ৰীবোৰ নাবালক শিক্ষাদান নীতি (pedagogical) আৰু প্ৰাপ্তবয়স্ক শিক্ষাদান নীতি (andragogical)ৰ দিশেৰে ফলপ্ৰসূ কৰি তোলা হয়। ষ্টেকহোল্ডাৰৰ পৰা মতামত নাইবা ডেটা সংগ্ৰহৰ দুটামান জনপ্ৰিয় আহিলা হ'ল প্ৰশ্নাৱলী প্ৰদান, মনোভাৱ জোখা, ক্ৰম জোখা, পৰীক্ষণ তালিকা প্ৰদান কৰা, সাক্ষাৎকাৰসূচী প্ৰস্তুত কৰা, পৰীক্ষা পতা ইত্যাদি। ছপা পঠন সামগ্ৰীবোৰ মূল্যায়ন কৰাৰো বিভিন্ন আৰ্হি আছে।
- *বৈদ্যুতিক সামগ্ৰী ঃ* অনাতাঁৰ সম্প্ৰচাৰ, শ্ৰব্য টেপ, কম্পিউটাৰ ভিত্তিক পঠন সামগ্ৰী (e-contents) আদি হ'ল বৈদ্যুতিক সামগ্ৰীৰ কেইটামান উদাহৰণ। দক্ষতা আৰু/অথবা মনোভাৱৰ ওপৰত আধাৰিত কিছুমান নিৰ্দেশনামূলক শৈক্ষিক উদ্দেশ্য কেৱল ছপা সামগ্ৰীয়ে পূৰণ কৰিব নোৱাৰে। ভাষা শিক্ষণৰ ক্ষেত্ৰত, বিশেষকৈ ধ্বনিতত্ত্ব শিক্ষণৰ সময়ত ছপা সামগ্ৰীৰ উপৰি কিছুমান শ্ৰব্য পাঠৰো প্ৰয়োজন হয়। শ্ৰব্য টেপবোৰ মূল্যায়ন কৰাৰ সময়ত মনত ৰাখিবলগীয়া কথাবোৰ হ'ল—
  - সৰলতা ঃ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ সহজ; টেপবোৰ চলাব, স্থবিৰ কৰিব, এটা নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ বাবে বন্ধ কৰিব আৰু পুনৰ চলাবলৈ সহজ।
  - নমনীয়তা ঃ অন্য মাধ্যমৰ সৈতে সংযোজন ঘটাব পাৰি নাইবা পৰিপূৰক সামগ্ৰীৰূপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি।
  - ব্যৱহাৰকাৰী অনুকূল ঃ শিক্ষাৰ্থীয়ে প্ৰয়োজন অনুসৰি এনে সামগ্ৰী ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে; এনে সামগ্ৰী ব্যৱহাৰ কৰিবলৈও সহজ।
  - শিক্ষক-শিক্ষাৰ্থীৰ সম্পৰ্কক মানৱীয় ৰূপ দিয়ে ঃ শ্ৰব্য টেপবোৰে শিক্ষক-শিক্ষাৰ্থীৰ মাজত মানৱীয় সম্পৰ্ক স্থাপনত সহায় কৰা উচিত। এই টেপবোৰৰ জৰিয়তে শিক্ষকে শিক্ষাৰ্থীক উপযুক্ত দিক্‌নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰা উচিত।

- শ্ৰব্য টেপবোৰে কণ্ঠস্বৰৰ উঠা-নমা, স্বৰ স্তৰৰ তাৰতম্য আদিৰ দৰে বিষয়বোৰ বোধগম্য হোৱাত সহায় কৰি শিক্ষার্থীৰ শ্ৰৱণ ইন্দ্ৰিয়লৈ উদ্দীপনা অনা আৰু শিক্ষার্থীক শিকাৰ প্ৰতি উদ্বুদ্ধ কৰি তোলা উচিত।
- শ্ৰব্য টেপৰ সময় নিচেই কম নাইবা অতি দীঘলীয়া হ'ব নালাগে। লক্ষ্য শিক্ষার্থীৰ শিকন সামৰ্থৰ অনুকূলে টেপৰ সময় নির্ধাৰণ কৰা উচিত।

➢ *টেলিভিছন ভিত্তিক সামগ্ৰী ঃ* দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত ব্যৱহৃত টেলিভিছন ভিত্তিক সামগ্ৰী কেইপদমানৰ উদাহৰণ হ'ল— টেলি সম্প্ৰচাৰ, কেৱল্ সেৱাৰে আগবঢ়োৱা অনুষ্ঠান, কৃত্ৰিম উপগ্ৰহৰ সহায়ত প্ৰচাৰিত অনুষ্ঠান, ভিডিঅ' টেপ, ভিডিঅ' ডিস্ক ইত্যাদি। টেলি সম্প্ৰচাৰ কৰা অনুষ্ঠানৰ জৰিয়তে বিপুল সংখ্যক শিক্ষার্থীৰ কাষ চাপিব পাৰি। ভিডিঅ' টেপ, কৃত্ৰিম উপগ্ৰহ, মাইক্ৰ'ৱেভ, ডিজিটেল আৰু কেবল্ প্ৰযুক্তিৰে আগবঢ়োৱা শিক্ষণে প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰত বিশেষ ব্যুৎপত্তিৰ অধিকাৰী শিক্ষার্থী গোট এটাক সহায় কৰে। ই দ্বিমুখী আন্তঃক্ৰিয়াশীল শিকন সম্ভৱ কৰি তোলে। টেলিভিছন ভিত্তিক সামগ্ৰীবোৰ মূল্যায়ন কৰাৰ সময়ত বিবেচনা কৰা দিশবোৰ হ'ল—

- সামগ্ৰী বিতৰণ ব্যৱস্থা
- শ্ৰাব্য আৰু দৃশ্যমান উপাদানৰ গুণমান
- এনে সামগ্ৰী কার্যৰূপায়িত কৰাৰ ফলপ্ৰসূতা
- সুলভতা আৰু ব্যৱহাৰকাৰী অনুকূল বৈশিষ্ট্য
- নির্ভুলতা, তথ্য পঞ্জীয়ন আৰু বিষয়বস্তুৰ গভীৰতা
- ভাৰসাযোগ্যতা আৰু বৈধতা
- পঠন সামগ্ৰীৰ আয়ুস

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৬ ঃ শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ প্ৰাৰম্ভিক পৰীক্ষণ পন্থাৰ দুটা দুৰ্বলতা উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৭ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত অধ্যয়ন সামগ্ৰীবোৰক কোন তিনিটা ভাগত ভগোৱা হয়?

.....

.....

৬.৬.৩ শিক্ষার্থীৰ সহায়কাৰী সমলবোৰৰ মূল্যায়ন

শিক্ষার্থীৰ সহায়কাৰী সমল (Learner Support Service/LSS)বোৰে শিক্ষার্থীক শৈক্ষিক সমর্থন আগবঢ়োৱাত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। দ্বিমুখী সংযোগ সম্ভৱ কৰি তোলাৰ শিক্ষার্থীৰ সহায়কাৰী সমল হ'ল এক প্রয়োজনীয় আহিলা। ই দূৰৱৰ্ত্তী আৰু মুক্ত শিকন ব্যৱস্থাৰ এক অপৰিহার্য উপ-ব্যৱস্থা। LSS বোৰৰ উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষার্থীক নির্দেশনামূলক উদ্দেশ্যবোৰত উপনীত হ'ব পৰাকৈ এক উষ্ম আৰু সহায় সমর্থনপূর্ণ পৰিৱেশ গঢ়ি দিয়া। মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰে শিক্ষাগ্রহণ কৰি থকাসকলক শিক্ষা আগবঢ়োৱাৰ পৰিকল্পনা, আৰ্হি, পৰিকল্পনাৰ বিকাশ আৰু সমর্থন সেৱা আটাইবোৰৰে কার্যৰূপায়ণৰ সৈতে সম্পর্ক আছে। এই কথাবোৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ অন্য বহু দিশৰ ওপৰত যথেষ্ট নির্ভৰশীল। এনে দিশ দুটামান হ'ল— শিক্ষাভৱন, পুথিভঁৰাল, কম্পিউটাৰ সুবিধা আৰু গৱেষণাগাৰৰ দৰে উপযুক্ত তথা পর্যাপ্ত ভৌতিক সা-সুবিধা; উপযুক্ত অর্হতাসম্পন্ন শিক্ষক, প্রশাসনীয় বিষয়া আৰু সমর্থক কর্মচাৰীৰ দৰে পর্যাপ্ত মানৱ সম্পদ; শিক্ষানুষ্ঠান এটাই আগবঢ়োৱা শৈক্ষিক কার্যসূচী, নামভর্তিৰ ধাৰা আৰু শিক্ষানুষ্ঠানৰ বাজেটত পুঁজি আৱণ্টনৰ পদ্ধতি ইত্যাদি। শিক্ষার্থীৰ সহায়কাৰী সমলৰ মূল্যায়নে শিক্ষার্থীৰ প্রয়োজন পূৰণত সহায় কৰে।

সাধাৰণতে শিক্ষার্থীৰ সহায়কাৰী সমল মূল্যায়নৰ সময়ত তলৰ প্রশ্নবোৰৰ উত্তৰ উলিওৱাৰ প্রয়াস কৰা হয়—

- এই সেৱাবোৰে শিক্ষার্থীৰ মনৰ খুদুৱনিবোৰ তাৎক্ষণিক, পর্যাপ্ত আৰু ফলপ্রসূভাৱে আঁতৰ কৰিব পাৰিবনে?
- এই সেৱাবোৰে কোনো পাঠ্যবিষয়ৰ আৰম্ভণি, চলি থকা আৰু সামৰণি পৰাৰ পৰৱর্তী সময় এই তিনিওটা স্তৰতে শিক্ষার্থীক দিক্‌নির্দেশনা দিব পাৰিবনে তথা এনে দিক্‌নির্দেশনা পর্যাপ্ত আৰু ফলপ্রসূ হ'বনে?
- চলাব খোজা/চলাই থকা কার্যসূচী এখনে পর্যাপ্ত সংখ্যক আৰু ফলপ্রসূ শৈক্ষিক পৰামর্শদান সত্রৰ আয়োজন কৰিব পাৰিবনে?
- শিক্ষার্থীয়ে শিক্ষকৰ মতামতসহ নিজ নিজ প্রদত্ত কর্মৰ ফলাফল লাভ কৰেনে?
- শিক্ষানুষ্ঠানৰ ৱেবচাইটত চলাব খোজা/চলাই থকা কার্যসূচীৰ প্রয়োজনীয় তথ্য যোগ কৰা হৈছেনে?
- সমর্থন সেৱাৰ সৈতে জড়িত কর্মচাৰীসকল নিজ কর্তব্যৰ প্রতি নিষ্ঠাৱান নে?
- সমর্থন সেৱাবোৰৰ সুবিধা সহজে গ্রহণ কৰিব পৰাবিধৰনে?
- শিক্ষার্থীয়ে সমর্থন সেৱাবোৰক কিমান মূল্য/গুৰুত্ব দিয়ে?
- সমর্থন সেৱাবোৰে শিক্ষার্থীক পৰীক্ষাত ভাল নম্বৰ লাভ কৰাত সহায় কৰেনে?

- সমর্থন সেৱাবোৰ পঢ় আধৰুৱা কৰা শিক্ষার্থীৰ হাৰ কম কৰিবলৈ সমর্থনে?

ওপৰৰ প্রশ্নসমূহৰ উত্তৰে শিক্ষার্থী সমর্থন সেৱাবোৰ মূল্যায়নৰ সময়ত গুৰুত্বপূর্ণ দিশ কিছুমান জনাত সহায় কৰে। এনে মূল্যায়নবোৰ সমর্থন সেৱাবোৰৰ গুণমান উন্নত কৰিবলৈকে চলোৱা হয়। মূল্যায়ন ফলাফলৰ আধাৰত ব্যৱস্থাপনা বিভাগ আৰু শৈক্ষিক বিভাগে সেৱাবোৰৰ সম্প্রসাৰণ নাইবা সংকোচন বিষয়ক গুৰুত্বপূর্ণ সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে। শিক্ষার্থী সমর্থন সেৱা মূল্যায়নৰ সময়ত তলৰ বিষয়বোৰ মূল্যায়নৰ বাবে লোৱা হয়—

- শিক্ষাদান কৰোঁতা
- মুখামুখি শৈক্ষিক সত্র, পৰামর্শদান সত্র
- অবিৰত মূল্যাংকন
- সমর্থন সেৱাসমূহৰ সাধাৰণ মূল্যায়ন

তলত বিষয়কেইটা বহলাই আলোচনা কৰা হ'ল—

- *শিক্ষাদান কৰোঁতা/শিক্ষকৰ মূল্যায়ন ঃ* এনে মূল্যায়নৰ সময়ত চিঠি, ই-মেইল, ফোনকল, এচ.এম.এচ., হোৱাটচ্এপ নাইবা মুখামুখি অৱস্থাৰ দৰে বিভিন্ন সংযোগ মাধ্যমৰ জৰিয়তে শিক্ষক তথা শিক্ষার্থীৰ মাজত স্থাপন হোৱা সংযোগ/আন্তঃক্রিয়াৰ প্রকৃতি বিচাৰ কৰি চোৱা হয়। ইয়াৰ উপৰি উদত্ত কার্য সন্দর্ভত শিক্ষকে কৰা মন্তব্যৰ গুণমান, এনে মন্তব্যৰ ভাৰসাযোগ্যতা, বৈধতা তথা বস্তুনিষ্ঠতা হ'ল মূল্যায়নকালত বিচাৰৰ বাবে গ্রহণ কৰা আন দুটা গুৰুত্বপূর্ণ কথা।
- *মুখ্যমুখি শৈক্ষিক সত্র/পৰামর্শদান সত্রবোৰৰ মূল্যায়ন ঃ* কোনো পাঠ্যবিষয় বাচনি কৰাৰ সময়ত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ শিক্ষার্থীসকলক সঘন পৰামর্শ তথা সমর্থনৰ প্রয়োজন হয়। শিক্ষার্থীয়ে অধ্যয়ন কাল মিলোৱা আৰু অধ্যয়নৰ সময়ত মনত উদয় হোৱা বিভিন্ন খোকোজা নাইকিয়া কৰাত শিক্ষক/পৰামর্শদাতাৰ সহায় বিচাৰিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰি তেওঁলোকে এটা নির্দিষ্ট পাঠ্যক্রম শেষ কৰাৰ পাছত কি কৰিব সেই বিষয়টো দিক্নির্দেশনা বিচাৰে। এনে মূল্যায়নৰ দ্বাৰা শৈক্ষিক পৰামর্শদাতাৰ নিয়মানুবর্তিতা, নিষ্ঠা, শিক্ষার্থীৰ সৈতে বর্তাই ৰখা সম্বন্ধ, শিক্ষার্থীক উদ্বুদ্ধ কৰিব পৰা গুণ আৰু শিক্ষার্থীৰ সন্তুষ্টি বিচাৰ কৰি চোৱা হয়।
- *অবিৰত মূল্যায়ন ঃ* এনে মূল্যাংকনত প্রদত্ত কার্য সন্দর্ভত আগবঢ়োৱা মন্তব্যবোৰৰ ভাৰসাযোগ্যতা, বৈধতা আৰু বস্তুনিষ্ঠতাৰ বিচাৰক সামৰি লোৱা হয়। ইয়াত প্রদত্ত কার্যৰূপে আগবঢ়োৱা প্রশ্নবোৰ সজোৱাৰ প্রক্রিয়া, প্রদত্ত কার্য সন্দর্ভত কৰা মূল্যায়ন, প্রদত্ত কার্যত লিখা বিশেষ মন্তব্য, শুধৰণি, সামগ্রিক মন্তব্য আৰু প্রদান কৰা চূড়ান্ত গ্রেডৰ মূল্যায়ন সন্নিৱিষ্ট থাকে। প্রদত্ত কার্যৰূপে আগবঢ়োৱা

প্ৰশ্ন আৰু বাৰ্ষিক পৰীক্ষাৰ বাবে ধাৰ্য কৰা প্ৰশ্ন সমষ্টিৰ মাজৰ সহঃসম্পৰ্ক বিচাৰ কৰি চোৱাটোও এই মূল্যায়নৰ অংশ।

- *সমৰ্থন সেৱাসমূহৰ সাধাৰণ মূল্যায়ন ঃ* বিভিন্ন অধ্যয়ন কেন্দ্ৰই আগবঢ়োৱা একেটা শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীৰ গুণমান, শিক্ষাৰ্থীয়ে লাভ কৰি থকা সমৰ্থন সেৱাৰ সংখ্যা আদি এই মূল্যায়নত বিচাৰ কৰি চোৱা হয়। এনে মূল্যায়নে শৈক্ষিক পৰামৰ্শদাতা নিয়োগ, প্ৰয়োজনীয় আন্তঃগাঁথনিৰ সৃষ্টি আৰু থলুৱা তথা সমাজ ভৌগোলিক প্ৰতিবন্ধক আঁতৰোৱাৰ বাবে সমৰ্থন সেৱাবোৰ পুনৰ সজ্জিতকৰণত সহায় কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৮ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত শিক্ষাৰ্থীৰ সহায়কাৰী সমলে কেনে উদ্দেশ্য সাধন কৰে? (৩০টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্ৰশ্ন ৯ ঃ শিক্ষাৰ্থীৰ সহায়কাৰী সমলৰ মূল্যায়ন কৰাটো কিয় প্ৰয়োজনীয়? অতি কমেও তিনিটা কাৰণ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

৬.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এই অধ্যায়টিত পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰা হ'ল। এই আলোচনাত পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ উপৰি পৰীক্ষা, জোখ-মাখ, মূল্যাংকন তথা মূল্যায়নৰ মাজৰ প্ৰভেদ আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন দিশ সামৰি লোৱা হৈছে।
- নিৰ্দিষ্ট পাঠবোৰৰ সূচী নাইবা সামগ্ৰিক পাঠ্যসূচী এখনৰ কিছুমান বিশেষ দিশ সম্পৰ্কে প্ৰয়োজনীয় সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিবলৈ সাৱধানতাৰে তথ্য সংগ্ৰহ কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়াটোকে পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন বোলে।
- পৰীক্ষা, জোখ-মাখ, মূল্যাংকন আৰু মূল্যায়ন সদৃশ অভিধা যদিও ইয়াৰ অৰ্থ বেলেগ বেলেগ। মূল্যায়ন হ'ল এই আটাইবোৰ অভিধাৰ ভিতৰত সবাতোকৈ ব্যাপক অৰ্থ বুজোৱা অভিধা। মূল্যায়নত পৰীক্ষা, জোখ-মাখ আৰু মূল্যাংকন এই তিনিওটা দিশ

সন্নিৱিষ্ট থাকে।

- শিক্ষানুষ্ঠানভেদে পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা ভিন ভিন। পৰম্পৰাগত মুখামুখি শিক্ষা ব্যৱস্থা আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে। কিন্তু সকলো ধৰণৰ শিক্ষানুষ্ঠানে পাঠ্যসূচী এখনৰ দ্বাৰা ঘোষিত লক্ষ্য তথা উদ্দেশ্যবোৰ পূৰণ কৰিব পৰা গৈছেনে নাই সেয়া বিচাৰ কৰি চোৱাটো বাধ্যতামূলক।
- পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ দিশ তিনিটা হ'ল—
  - পাঠ্যসূচী এখনৰ পৰিকল্পনাৰ মূল্যায়ন
  - নিৰ্দেশনামূলক সামগ্ৰীৰ মূল্যায়ন
  - শিক্ষাৰ্থীৰ সহায়কাৰী সমলৰ মূল্যায়ন
- পাঠ্যসূচী হ'ল শিক্ষক আৰু শিক্ষানুষ্ঠান এটাই শিক্ষাৰ্থীক দিয়া অভিজ্ঞতাবোৰৰ সৰ্বমুঠ সমষ্টি। ইতিপূৰ্বে বিকশাই তোলা পাঠ্যসূচী এখনৰ পুনৰীক্ষণ কৰা প্ৰক্ৰিয়া অথবা কাৰ্যটোৱেই হ'ল মূল্যায়ন। মূল্যায়নে ব্যৱস্থাপনা বিভাগ/শৈক্ষিক বিভাগক পাঠ্যসূচী শুধৰোৱাৰ সুযোগ দিয়ে। পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। এটি শিশুৰ সৰ্বাত্মক বিভাগ, এটা শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ উপযুক্ত অগ্ৰগতি, এখন সমাজৰ উন্নতি আৰু এটা জাতিৰ শ্ৰীবৃদ্ধিৰ বাবে পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন এক বাধ্যতামূলক কাৰ্য।

৬.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

১) Koul, B.N. (1991). Evaluation at Indira Gandhi National Open University, New Delhi, India. In Redolf, S. (Ed). *Evaluation Concepts and Practices in Selected Distance Education Institutions*. Hagen: ZIFF.

২) Satyanarayana, R. et. al. (Eds.). (2013). Curriculum Evaluation. *In Curriculum Development for Distance Education*, SLM of MADE programme of IGNOU.

৩) Chaudhary, S. V. S. & Dey, N. (2013). Assessment in Open and Distance Learning System (ODL): A Challenge. *Open Praxis*. Vol. 5, Issue 3, July–September 2013, pp. 207–216.

৬.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) সঁচা (খ) মিছা

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সংকীর্ণ অর্থ হ'ল মাত্র এজন/এজনী শিক্ষার্থীৰ সামগ্রিক পাৰদর্শিতাৰ আধাৰত তেওঁক নম্বৰ নাইবা গ্রেড দিয়া কার্য। আনহাতে, পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ বহল অর্থ হ'ল শিক্ষা উদ্দেশ্যত উপনীত হোৱাৰ লক্ষ্যেৰে শিক্ষার্থীৰ আচৰণলৈ অহা পৰিবর্তন অথবা আচৰণৰ শুধৰণিৰ মূল্যায়ন।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কোনো এটা বিশেষ গোটৰ পৰা জ্ঞান/দক্ষতা/মনোভাৱ/কিহবাৰ ওপৰত থকা বিশ্বাস আদিৰ বিষয়ে পৰিমাণগত ডেটা সংগ্রহৰ এটা আহিলা/সঁজুলি/উপায় হ'ল পৰীক্ষা। আনহাতে, জোখ-মাখ মানে হ'ল কিবা জোখা কার্য। ডেটাত সাংখ্যিক সূচাংক (numerical index) যোগ কৰা কার্যই হ'ল জোখ-মাখ। সহজ অর্থত জোখ-মাখ মানে হ'ল এজন/এজনী শিক্ষার্থীয়ে কিমান শিকিলে তাৰ পৰিমাণগত ডেটা বাহিৰ কৰাৰ এটা প্রক্রিয়া।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিক্ষার্থীৰ জ্ঞান/দক্ষতা/মনোভাৱ/বিশ্বাস আদি পৰীক্ষাৰ সহায়ত খতিয়ানভুক্ত কৰাৰ প্রক্রিয়াটো হ'ল মূল্যাংকন। মূল্যাংকনৰ লক্ষ্য কেৱল বিচাৰ কৰা নহয়, ইয়াৰ লক্ষ্য হ'ল শিক্ষার্থীক উন্নত কৰা। মূল্যায়ন হ'ল এক বহল আৰু সর্বাত্মক অভিধা। অর্থাৎ, মূল্যায়নে পৰীক্ষা, জোখ-মাখ তথা মূল্যাংকন— এই তিনিওটা অভিধাকে সামৰি লয়। মূল্যাংকনৰ প্রকৃতি হ'ল ৰোগ নির্ণয়াত্মক। ই শিক্ষার্থী এজন/এজনীয়ে কোনবোৰ ক্ষেত্রত উন্নতি কৰিব লাগিব সেয়া চিনাক্ত কৰে আৰু ভৱিষ্যৎ পাৰদর্শিতা উন্নত কৰাৰ পথ দেখুৱাই দিয়ে। আনহাতে মূল্যায়ন হ'ল বিচাৰাত্মক। ই শিক্ষার্থীৰ পাৰদর্শিতাৰ আধাৰত এটা সামগ্রিক গ্রেড (নির্ণায়ক স্তৰ) প্রদান কৰে। ই পূর্বনির্ধাৰিত শৈক্ষিক মান অনুসৰি শিক্ষার্থীয়ে অগ্রগতি দেখুৱাব পাৰিছেনে নাই সেয়া প্রমাণ কৰি চায়। মূল্যাংকনৰ লক্ষ্য বিকাশশীল বা গঠনশীল, কাৰণ ই গুণমান উন্নত কৰাৰ প্রয়াস কৰে। মূল্যায়ন হ'ল গুণমানৰ বিচাৰ। সেয়েহে ইয়াৰ উদ্দেশ্য হ'ল সংক্ষেপী (summative)।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ তিনিটা প্রয়োজনীয় দিশ হ'ল -

- কোনো এখন পাঠ্যসূচীৰ সামগ্রিক লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহ পূৰণ হৈছেনে নাই সেয়া বিচাৰ কৰি চোৱাৰ বাবে পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।
- পাঠ্যবিষয়বোৰৰ বিপৰীতে আগবঢ়োৱা পঠন সামগ্রীবোৰৰ ফলপ্রসূতা বিচাৰ কৰি চাবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।

- পাঠ্যসূচী এখনত অন্তর্ভুক্ত বিষয়/পাঠ, শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ কর্মচাৰীৰ সংখ্যা, মাচুলৰ দৰে বিত্ত বিষয়ক বিভিন্ন দিশ, প্রয়োজন হোৱা অধ্যয়ন কাল, নামভর্তি কৰা শিক্ষার্থীৰ সংখ্যা, পৰম্পৰাগত শিক্ষা ব্যৱস্থাৰে পৰিচালিত শৈক্ষিক কার্যসূচীবোৰৰ বিষয়সূচী আৰু সদস্য সংখ্যা, শিক্ষার্থীৰ অধ্যয়ন সময়সীমা, ব্যৱস্থাটোত প্রয়োগ কৰা বিভিন্ন ধৰণৰ মাল্টি-মিডিয়াৰ তথ্য বাহিৰ কৰিবলৈ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰা হয়।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) পাঠ্যসূচীখন অধ্যয়ন কৰা সর্বপ্রথম দলটোৰ শিক্ষার্থীসকলক গিনীপিগৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰে। এয়া শৈক্ষিক ন্যায়নিষ্ঠতাৰ পৰিপন্থী।

(খ) প্রথমবাৰ প্রচলন কৰি উঠিয়েই অধ্যয়ন সামগ্রীবোৰ তাৎক্ষণিকভাৱে পুনৰীক্ষণ কৰা হয়। ই বিতৰণ আৰু অন্য সমর্থন সেৱাবোৰত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায়।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ছপা সামগ্রী, বৈদ্যুতিক সামগ্রী, টেলিভিছন ভিত্তিক সামগ্রী।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিক্ষার্থীৰ সহায়কাৰী সমলবোৰৰ উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষার্থীক নির্দেশনামূলক উদ্দেশ্যবোৰত উপনীত হ'ব পৰাকৈ এক উষ্ম আৰু সহায়-সমর্থনপূর্ণ পৰিৱেশ গঢ়ি দিয়া। এই সেৱাবোৰ হ'ল শিক্ষার্থী আৰু শিক্ষক/শিক্ষানুষ্ঠানৰ মাজত দ্বিমুখী সংযোগ সম্ভৱ কৰি তোলা একোটা মাধ্যম।

৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিক্ষার্থীৰ সহায়কাৰীসমলবোৰৰ মূল্যায়ন কৰাটো প্রয়োজনীয় কাৰণ—

(ক) তেতিয়াহে এই সেৱাবোৰে শিক্ষার্থীৰ মনৰ খুদুৰনিবোৰ তাৎক্ষণিক, পর্যাপ্ত আৰু ফলপ্রসূভাৱে আঁতৰ কৰিব পাৰিবনে নাই সেয়া স্পষ্টকৈ গম পোৱা যাব।

(খ) তেতিয়াহে এই সেৱাবোৰে শৈক্ষিক লেনদেন সম্পন্ন কৰিব পাৰিছেনে নাই সেয়া বিচাৰ কৰি চাব পৰা যাব।

(গ) তেতিয়াহে এই সেৱাবোৰক শিক্ষার্থীৰ প্রয়োজন পূৰণত সহায়ক হ'ব পৰাকৈ প্রস্তুত কৰি তুলিব পৰা যাব।

৬.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চুটি প্রশ্ন (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ আপোনাৰ নিজৰ ভাষাত পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্রশ্ন ২ ঃ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সংকীর্ণ আৰু বহল অর্থৰ মাজৰ প্রভেদ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ পৰীক্ষা, জোখ-মাখ, মূল্যাংকন আৰু মূল্যায়নৰ সংজ্ঞা দিয়ক। অভিধাবোৰৰ মাজত থকা প্রভেদবোৰ বর্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ পাঠ্যসূচী মূল্যায়ন কৰাটো কিয় প্ৰয়োজনীয় ? আপোনাৰ উত্তৰৰ সপক্ষে যুক্তি দৰ্শাওক।

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পাঠ্যসূচী মূল্যায়নৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন দিশ বহলাই ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ নিৰ্দেশনামূলক সামগ্ৰী মূল্যায়নৰ পন্থাবোৰ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত ব্যৱহৃত অধ্যয়ন সামগ্ৰীবোৰ কেনেধৰণৰ ? আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৭ ঃ মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাত সামূহিক উন্নয়ন বিষয়ক পাঠ্যক্রম

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য

৭.২ পৰিচয়

৭.৩ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ জৰিয়তে সামূহিক উন্নয়ন

৭.৪ মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাত সামূহিক উন্নয়ন বিষয়ক পাঠ্যক্রম

৭.৫ মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰে আগবঢ়োৱা সামূহিক উন্নয়ন বিষয়ক পাঠ্যক্রমবোৰৰ সমস্যা তথা প্রত্যাহ্বান

৭.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৭.৭ অধিক জানিবলৈ

৭.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৭.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- সামূহিক উন্নয়নৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- সামূহিক উন্নয়নত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- সামূহিক উন্নয়নৰ বাবে দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে আগবঢ়াব পৰা পাঠ্যক্রমবোৰ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰে আগবঢ়োৱা সামূহিক উন্নয়ন বিষয়ক পাঠ্যক্রমবোৰৰ সমস্যা তথা প্রত্যাহ্বানবোৰ বর্ণনা কৰিব পাৰিব।

৭.২ পৰিচয়

এটা সমূহ (community) অথবা সম্প্রদায় অথবা এখন সমাজ হ'ল এনে এক স্থান (place) নাইবা গোট (unit) য'ত মানৱ সমষ্টি এটা একেলগে বাস কৰে অথবা মানৱ সমষ্টিটোৱে স্বীকৃত বিধি-বিধান, প্রমূল্য, মনোভাৱ, ধর্ম, পৰিচয় আদিৰে সৈতে কিছুমান একৰূপী বৈশিষ্ট্য প্রকাশ কৰে। কোনো এক নির্দিষ্ট ভৌগোলিক অঞ্চলত বসবাস কৰা জনসমষ্টি এটাই জীৱনৰ কিছুমান উমৈহতীয়া নীতি অনুসৰণ কৰি একো একোটা সম্প্রদায় (সমূহ) গঠন কৰে। উমৈহতীয়া স্থানৰ বাসিন্দা নাইবা গোটৰ সদস্যসকলে নিজৰ মাজত পাৰস্পৰিক বুজাবুজি বর্তাই ৰাখে। ইয়াৰ বাবেই বিভিন্ন ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক কার্যকলাপত লিপ্ত থকা সত্বেও সমূহৰ সদস্যসকল

এক নিশ্চিত শান্তিপূর্ণ পৰিৱেশত বাস কৰিব পাৰে। সেয়েহে এটা সমূহ অথবা সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকল যুক্তিসংগতভাৱে পৰিচালিত তথা শিক্ষিত হোৱা উচিত। তেতিয়াহে একোখন উৎপাদনশীল তথা প্রগতিশীল সমাজ গঠন কৰাটো সম্ভৱ হ'ব। সমাজৰ প্রতিগৰাকী সদস্যই নিজৰ জীৱন সম্পর্কে গঠনমূলক তথা ইতিবাচক মনোভাৱেৰে চিন্তা কৰিব পৰাকৈ পৰিপক্ক হৈ উঠিবলৈ উপযুক্ত অভিজ্ঞতাৰ গৰাকী হোৱা উচিত। মানুহৰ গঠনমূলক আৰু ইতিবাচক দৃষ্টিভংগীয়ে সমাজলৈ ইতিবাচক পৰিবর্তন কঢ়িয়াই আনে। ই অৱধাৰিতভাৱে সম্প্রদায় আৰু বহল পৰিসৰত সমগ্র জাতিটোকো ইতিবাচক পৰিবর্তনৰ দিশেৰে আগবঢ়াই নিব পাৰে। এটা আদর্শসমূহ অথবা সম্প্রদায়ে ইয়াৰ প্রতিগৰাকী সদস্যৰে অর্থনৈতিক, সামাজিক আৰু আধ্যাত্মিক প্রয়োজনীয়তাবোৰ পূৰণ কৰিব লাগে। সমাজত এদল শিক্ষিত, দক্ষতাসম্পন্ন আৰু যোগ্য বাসিন্দাৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰিলেহে এই উদ্দেশ্যত সফলতাৰে উপনীত হ'ব পৰা যাব। শিক্ষানুষ্ঠানবোৰ একোটা সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলে নির্মাণ আৰু তদাৰক কৰে। এই শিক্ষানুষ্ঠানবোৰৰ উদ্দেশ্য হ'ল সেই সম্প্রদায়টোৰ লোকৰ কল্যাণ সাধন কৰা। সেয়েহে শিক্ষানুষ্ঠানবোৰে সম্প্রদায় এটাৰ সদস্যসকলৰ প্রত্যাশা পূৰাব পৰা কিছুমান প্রয়োজন সাপেক্ষ পাঠ্যক্রম আৰম্ভ কৰি এনে কল্যাণ সাধনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা ল'ব পাৰে। শিক্ষাৰ পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ সৈতে বর্তমান মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন (ODL) ব্যৱস্থাৰো বিকাশ ঘটিছে। এই ব্যৱস্থাটোৱে মানুহৰ বসতি স্থল, লিংগ, বয়স, সমাজ-সাংস্কৃতিক পৃষ্ঠভূমি আদি নির্বিশেষে যিকোনো সম্প্রদায়ৰে সামর্থ তথা দক্ষতা বৃদ্ধি কৰি মানুহৰ প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে। এটা জ্ঞানসমৃদ্ধ জনসমষ্টি সৃষ্টি কৰিবলৈ নাইবা জ্ঞান অর্থনীতি গঢ়ি তুলিবলৈ মানুক প্রকৃতার্থত ***মানৱ মূলধন*** (human capital)ৰ ৰূপ দিবলৈ উচ্চ পর্যায়ৰ দক্ষতা আহৰণৰ সুযোগ দিয়াটো অতীৱ প্রয়োজনীয় কথা হৈ পৰিছে। উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠান হিচাপে বিশ্ববিদ্যালয়বোৰৰ সম্প্রদায়বোৰৰ প্রয়োজন পূৰাব পৰাকৈ সকলো দিশেৰে বিৱর্তন ঘটা দৰকাৰ। সম্প্রদায়ৰ চাহিদা পূৰাবলৈ তথা পৰিৱর্তিত মনোভাৱৰ প্রতিফলন ঘটাব পৰাকৈ বিশ্ববিদ্যালয়বোৰে নতুন শৈক্ষিক কার্যসূচী আৰম্ভ কৰিব লাগে, আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধাবোৰ বঢ়াব লাগে, শিকন সামগ্রী যোগান পদ্ধতি উন্নত কৰিব লাগে, শিকন প্রক্রিয়াটো অধিক সমৃদ্ধ কৰি তুলিব লাগে আৰু নতুন প্রযুক্তি সংলগ্ন কৰিব লাগে। মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাই হ'ল এনে একমাত্র শিক্ষাব্যৱস্থা যিটোৱে জীৱন জোৰা শিক্ষাৰ ধাৰণাটোক বাস্তৱ ৰূপ দিব পাৰে আৰু সম্প্রদায়ৰ আগ্রহীসকলক কিছুমান বৃত্তিজীৰি (professional) আৰু বৃত্তিমুখী (vocational) পাঠ্যক্রম পঢ়াৰ তথ্য প্রশিক্ষণ গ্রহণৰ সুযোগ দিব পাৰে। এইবোৰে সম্প্রদায় এটাৰ সদস্যসকলক আত্ম-বিকাশ তথা কর্মসংস্থাপনৰ ক্ষেত্রখনত আগবাঢ়ি যোৱাত সহায় কৰে। এই অধ্যায়ত আমি এনে বহুতো পাঠ্যক্রমৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম যি আলোচনাই শিক্ষার্থীক সামূহিক উন্নয়নৰ বাবে এনে পাঠ্যক্রমবোৰৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব বুজাত সহায় কৰিব। অধ্যায়টি পঢ়ি শিক্ষার্থীসকলে এই পাঠ্যক্রমবোৰে সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলৰ সামর্থ কেনেদৰে বৃদ্ধি কৰিব পাৰে সেই কথাও বুজিব পাৰিব।

মানৱ মূলধন ঃ এগৰাকী ব্যক্তি নাইবা এটা জনসমূহে আহৰণ কৰা দক্ষতা, জ্ঞান আৰু অভিজ্ঞতা। কোনো এটা সংগঠন নাইবা দেশ এখনৰ ক্ষেত্রত এইবোৰৰ মূল্যৰ আধাৰত এনে দক্ষতা, জ্ঞান আৰু অভিজ্ঞতা জোখা হয়। ইয়াৰ নির্ণায়ক কাৰকবোৰ হ'ল শিক্ষা, প্রশিক্ষণ, চিকিৎসা ব্যৱস্থা ইত্যাদি। ই হ'ল উৎপাদনৰ এক ফলপ্রসু উপায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ সম্প্ৰদায় বুলিলে কি বুজে?

.....

.....

৭.৩ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ জৰিয়তে সামূহিক উন্নয়ন

এই অধ্যায়টিৰ 'পৰিচয়' শিতানত আমি 'সম্প্ৰদায়' (সমূহ)ৰ অৰ্থ আলোচনা কৰিছোঁ। সম্প্ৰদায় এটাৰ সদস্যসকলৰ সামৰ্থ সংগঠিত কৰাৰ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাই কিমান গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে সেয়াও আলোচনা কৰা হৈছে। ভাৰতৰ পৰিকল্পনা আয়োগৰ মতে "মানুহৰ নিজা প্ৰচেষ্টাৰ জৰিয়তে গাঁৱলীয়া জীৱনলৈ সামাজিক তথা অৰ্থনৈতিক ৰূপান্তৰ কঢ়িয়াই অনাৰ প্ৰচেষ্টাই হ'ল সামূহিক উন্নয়ন। মহাত্মা গান্ধীয়ে কৈছিল যে আচল ভাৰতখন গাঁৱতহে দেখা পোৱা যায় আৰু ভাৰতৰ উন্নয়ন সাধন কৰাৰ চেষ্টা চলাওতে গাঁওবোৰৰ কথা আওকাণ কৰিলে নহ'ব। ভাৰতে স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ ৭০ বছৰ পাৰ হৈ যোৱাৰ পাচতো ৬৫ শতাংশতকৈও অধিক লোক এতিয়াও গ্ৰামাঞ্চলবোৰত বাস কৰি আছে। এই মানুহখিনি জীৱিকা অৰ্জনৰ বাবে মূলতঃ কৃষিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। এনে পৰিস্থিতিত দুখ-দুৰ্দশাৰ পৰা মুক্ত হ'বলৈ দুখীয়া কৃষক শ্ৰেণীটো শিক্ষিত হৈ উঠিব লাগিব। ইয়াৰ লগতে গ্ৰামাঞ্চলৰ সাধাৰণ জনগণক কিছুমান প্ৰয়োজন সাপেক্ষ পাঠ্যক্ৰমেৰে শিক্ষিত কৰি তোলা উচিত। ই তেওঁলোকক জীৱনৰ মান উন্নত কৰাত সহায় কৰিব। কিন্তু আনুষ্ঠানিক শিক্ষালাভৰ সুযোগ আগবঢ়োৱা শৈক্ষিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহে বিচৰা ধৰণে জ্ঞানসমৃদ্ধ জনসমষ্টি একোটা গঢ়ি তুলিব নোৱাৰে। আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ সৈতে বহুতো বাধা-নিষেধ জড়িত হৈ থাকে বাবে এই কাম সম্ভৱ হৈ নুঠে। এইটো কাৰণতে দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰাটো আৱশ্যক। দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাই পৰম্পৰাগত শিক্ষা ব্যৱস্থাত শিক্ষা আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ মাজত থকা ব্যৱধান আঁতৰ কৰি প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিকে কিছু মৌলিক শিক্ষা গ্ৰহণৰ সুযোগ দিয়ে। ই ব্যক্তিৰ জীৱন যাপনৰ মান উন্নত কৰাত সহায় কৰে।

এটা জাতিৰ উন্নতিত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ তাৎপৰ্য কিমান সেয়া বুজিবলৈ বৰ্তমান শিক্ষাৰ সকলো পৰ্যায়তে শিক্ষাৰ অনানুষ্ঠানিক উপায় নাইবা মুক্ত শিকন ব্যৱস্থাৰ অগ্ৰগতিলৈ মন কৰা উচিত। যিকোনো কাৰণতে আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ সা-সুবিধা গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰা নাইবা শিকন সুযোগৰ সদ্ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰাসকল এটা শিকন নেটৱৰ্কৰ সৈতে জড়িত কৰোৱাত মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা ল'ব পাৰিব বুলি ভাবি এই ব্যৱস্থাটো যুগুতাই উলিওৱা হৈছে। দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাই পুনঃপৰীক্ষাত বহিব পৰা আৰু জীৱন জুৰি শিকি থাকিব পৰা শিক্ষাৰ সুযোগ প্ৰদান কৰে আৰু সমাজত বৃহত্তৰ সমতা স্থাপনৰ পৃষ্ঠপোষকতাকাৰী এক প্ৰধান উপায়ৰূপে নিজ ভূমিকা পালন কৰে।

সামূহিক উন্নয়নে মানুহৰ কল্যাণ সুনিশ্চিত কৰাৰ ইংগিত দিয়ে। ইয়াৰ ফলত মানুহে এক উৎপাদনশীল জীৱনৰ প্ৰয়োজনীয়তা উপলব্ধি কৰিব পাৰে। শিক্ষাই হ'ল মানুহক উৎপাদনশীল আৰু সম্পদৰ উৎস কৰি তোলাৰ একমাত্ৰ মাধ্যম। বয়স, ভৌগোলিক অৱস্থান, সময়, শ্ৰেণী আৰু লিংগ নিৰ্বিশেষে সকলো লোককে, সকলো সময়তে তথা সকলোৰে বাবে জ্ঞান আৰু তথ্য আগবঢ়াব পৰা একমাত্ৰ মাধ্যমটো হ'ল মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থা। তথ্য আৰু সংযোগ প্ৰযুক্তিৰ সদ্ব্যৱহাৰ কৰি মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাটোৱে ন্যূনতম ব্যয়তে পৰম্পৰাগত শিক্ষা ব্যৱস্থাই ঢুকি নোপোৱাসকলৰ কাষ চাপিব পাৰে। সেয়েহে, বৰ্তমানৰ শৈক্ষিক পৰিৱেশত নিজৰ বিদ্যায়তনিক তথা শৈক্ষিক লেনদেন সম্পন্ন কৰাৰ কামত 'নিজৰ যতন নিজে লৈ আহক' বোলা আপ্তবাক্যযাৰিয়ে গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। ই শিক্ষাত তথ্য আৰু সংযোগ প্ৰযুক্তিৰ ক্ৰমৱৰ্দ্ধমান প্ৰয়োগৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ কথাকে সূচায়। অৱশ্যে শিক্ষা ক্ষেত্ৰত এতিয়াও লিংগ অসমতা, ডিজিটেল মাধ্যমে সৃষ্টি কৰা বিভাজন, শিক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত হৈ ৰোৱা আৰু শিক্ষাৰ প্ৰান্তীয়ভৱন আদিৰ দৰে সমস্যাবোৰ বৰ্তমান। মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰে এই অসুবিধাবোৰ হ্ৰাস কৰাটো জৰুৰী হৈ পৰিছে। গাঁও আৰু নগৰ অঞ্চলৰ লগতে উন্নত আৰু অনগ্ৰসৰ অঞ্চলৰ লোকৰ মাজত থকা ডিজিটেল মাধ্যমে সৃষ্টি কৰা বিভাজনৰ মাত্ৰা হ্ৰাস কৰাৰ সৰ্বোত্তম উপায়টো হ'ল মিশ্ৰিত শিক্ষা ব্যৱস্থাত অসমকালিন প্ৰযুক্তি (asynchronous technologies) ব্যৱহাৰ কৰা। মুক্ত শৈক্ষিক সম্পদসমূহে (OERs) শিকনৰ সুবিধা দিয়াৰ জৰিয়তে জ্ঞানৰ গতিধাৰা সৃষ্টি কৰিব পাৰিব। মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাই মুক্ত শৈক্ষিক সম্পদসমূহৰ আলমত শিক্ষাজগতত ব্যক্তিসকলৰ অংশগ্ৰহণৰ সম্ভাৱনীয়তা বাট মোকোলাব পাৰিব। ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা গম পোৱা গ'ল যে কেৱল মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তেহে শিক্ষাৰ গণতান্ত্ৰিকীকৰণ সম্ভৱ। এই ব্যৱস্থাত শিক্ষাগ্ৰহণৰ আৱশ্যকতা থকা কোনো লোকেই বঞ্চিত নহয়।

ওপৰৰ আলোচনাকালত ইয়াকো কোৱা হৈছে যে সম্প্ৰদায়বোৰ হ'ল এখন দেশৰ 'তৃণমূল' পৰ্যায়ৰ উপাদান। সম্পদায়বোৰে সমাজৰ প্ৰগতি আৰু উন্নয়নত সহায় কৰে। সেয়েহে সম্প্ৰদায়ৰ সদস্যসকলক অতি সোনকালে একোটা জ্ঞানৰ দ্বাৰা পৰিচালিত (knowledge driven) অথবা জ্ঞানসমৃদ্ধ (knowledge enabled) জনসমষ্টি কৰি তোলাটো অতীৰ প্ৰয়োজনীয় হৈ পৰিছে। এইক্ষেত্ৰত উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰক (জ্ঞানসমৃদ্ধ জনসমষ্টি গঢ়া চিন্তাৰ ভঁৰাল (think tank) বুলি বিবেচনা কৰা হয়। এনে শিক্ষানুষ্ঠানবোৰে বিভিন্ন প্ৰয়োজন সাপেক্ষ শৈক্ষিক পাঠ্যক্ৰম বিকশাই তুলিব পাৰে যিবোৰে সম্প্ৰদায়বোৰৰ জীৱিকা অৰ্জনৰ মান এসময়ত উন্নত কৰি তোলাত সহায় কৰিব। বৰ্তমানৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ সৈতে ফেৰ মাৰিব পৰাকৈ সম্প্ৰদায়বোৰক সংগঠিত কৰাৰ সৰ্বোত্তম ফলপ্ৰসু বিকল্পটো হ'ল মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থা। ই মানুহক সমাজ অথবা সম্প্ৰদায়ৰ বাবে উৎপাদনক্ষম আৰু সুফল কঢ়িয়াই আনিব পৰা নাগৰিক হোৱাৰ প্ৰশিক্ষণ দিব পাৰে। মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয় আৰু অন্য মুক্ত তথা দূৰৱৰ্ত্তী শিকন অনুষ্ঠানবোৰে মানুহৰ আত্মবিশ্বাস বৃদ্ধি কৰি তেওঁলোকৰ সমালোচনাত্মক

মনোভাৱ গঢ়ি তোলাৰ লগতে পৰিৱেশ তথা বৰ্তমান বিশ্বৰ পৰিবৰ্তনশীল পৰিস্থিতিবোৰৰ তাৎপৰ্য উপলব্ধি কৰিব পৰা মানসিকতাৰ গৰাকী কৰি তুলিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰি এনে শিক্ষানুষ্ঠানবোৰে সামূহিক পৰ্যায়ত জনসংখ্যা বিস্ফোৰণ, পাৰিপাৰ্শ্বিকতালৈ আহি পৰা প্ৰত্যাহ্বানবোৰ, উদ্যমিতা বিষয়ক সুযোগ-সুবিধা, মানৱ অধিকাৰৰ জ্ঞান আদি বিভিন্ন বিষয়ত সজাগতা কাৰ্যসূচীৰ আয়োজন কৰি সম্প্ৰদায়ৰ সদস্যসকলৰ জীৱনক প্ৰভাৱিত কৰা জ্বলন্ত সমস্যাবোৰৰ বিষয়ে মানুহক সচেতন কৰি তুলিব পাৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ২ ঃ মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাই কেনেদৰে সামূহিক উন্নয়নত সহায় কৰে?

.....

৭.৪ মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাত সামূহিক উন্নয়ন বিষয়ক পাঠ্যক্ৰম

সামূহিক উন্নয়নমূলক কাম-কাজত জড়িত থকাসকলে সময় বাগৰাৰ লগে লগে স্থানীয় সম্প্ৰদায়, বিশেষকৈ বিভিন্ন সা-সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত সম্প্ৰদায়বোৰৰ বাবে কাম কৰাৰ সময়ত প্ৰয়োজন হোৱা কিছুমান বিশেষ দক্ষতা আৰু কাৰ্যপন্থা বিকশিত কৰিছে। এনে দক্ষতা আৰু কাৰ্যপন্থাবোৰত কম আনুষ্ঠানিকতা থকা শৈক্ষিক পদ্ধতি, সম্প্ৰদায় সংগঠিত কৰা কাৰ্যকলাপ আৰু দলৱদ্ধভাৱে কাম কৰাৰ দক্ষতা আদিক সামৰি লোৱা হয়। ১৯৬০ আৰু ৭০ৰ দশক দুটাত উন্নত তথা উন্নয়নশীল দুয়ো ধৰণৰ দেশতে চলা বিভিন্ন দৰিদ্ৰতা বিৰোধী কাৰ্যসূচী ৰূপায়ণৰ কালছোৱাত সাম্প্ৰদায়িক উন্নয়নৰ কাম-কাজত জড়িত থকাসকলক অসুবিধা আৰু দৰিদ্ৰতাৰ কাৰণবোৰৰ সংৰচনাত্মক বিশ্লেষণে যথেষ্ট প্ৰভাৱিত কৰিছিল। এনে বিশ্লেষণত সম্পদ, উপাৰ্জন, ভূমি আদিৰ অসম বিতৰণ, ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ অভাৱ আৰু সামাজিক পৰিবৰ্তনক প্ৰভাৱিত কৰিব পৰাকৈ সাধাৰণ লোকৰ ক্ষমতাৰ অভাৱ আদি দিশক সামৰি লোৱা হৈছিল। সেয়েহে ব্ৰাজিলৰ প্ৰখ্যাত শিক্ষাবিদ পাউল' ফ্ৰিয়াৰৰ (Paulo Friere) দৰে এচামে সামূহিক উন্নয়নৰ কামত জড়িতসকল প্ৰভাৱিত কৰিছিল। ফ্ৰিয়াৰে (Friere) তেওঁৰ প্ৰসিদ্ধ গ্ৰন্থ "Pedagogy of the Oppressed"ত শৈক্ষিক নীতিবোৰৰ বেংকিং ব্যৱস্থাটো নাকচ কৰি যুক্তি দৰ্শাইছিল। শিক্ষাৰ বেংকিং ব্যৱস্থাটোৱে সমাজৰ মুষ্টিমেয় এচামকহে শিক্ষা লাভৰ সুযোগ দিছিল। ফ্ৰিয়াৰে এক মুক্ত আৰু উদাৰ পন্থাৰে সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীৰ লোককে শিক্ষা দিব পৰা এক শিক্ষাদান পদ্ধতি (Pedagogy) আগবঢ়াব খুজিছিল। কাৰণ, তেওঁ অনুভৱ কৰিছিল যে নিপীড়িত আৰু উপান্ত শ্ৰেণীৰ লোকক শিক্ষাদান কৰি জ্ঞান অৰ্থনীতি সমৃদ্ধ কৰি তুলিব পৰা যাব। ফলত, এসময়ত সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীৰ লোকে সমানে অৰ্থনৈতিক তথা সামাজিক অৱদান আগবঢ়াব পাৰিব।

সামূহিক উন্নয়নৰ কাৰ্যপন্থাবোৰক বিভিন্ন শিতানত ভগাব পৰা যায়। তলত তেনে

শিতান কেইটামান উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

- সামূহিক অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন (CED);
- সামূহিক সামৰ্থ নিৰ্মাণ (CCB);
- সামাজিক মূলধন সৃষ্টি; ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণৰ উন্নয়ন;
- অহিংস প্ৰত্যক্ষ ক্ৰিয়া
- পাৰিপাৰ্শ্বিক দিশেৰে বৰ্তি থাকিব পৰা উন্নয়ন;
- সম্পদভিত্তিক সামূহিক উন্নয়ন;
- বিশ্বাস ভিত্তিক সামূহিক উন্নয়ন;
- সম্প্ৰদায় ভিত্তিক অংশগ্ৰহণমূলক গৱেষণা (CBPR);
- সম্প্ৰদায় সংগঠিতকৰণ
- সম্প্ৰদায় সবলীকৰণ
- সম্প্ৰদায়ৰ অংশগ্ৰহণ
- সম্প্ৰদায় ভিত্তিক পৰিকল্পনাৰে সৈতে বিভিন্ন অংশগ্ৰহণমূলক পৰিকল্পনা (CBP)
- সম্প্ৰদায় পৰিচালিত উন্নয়ন (CDD); আৰু
- সম্প্ৰদায়বোৰক প্ৰত্যক্ষভাৱে পুঁজিৰ যোগান ধৰিব পৰা বিভিন্ন কাৰ্যপন্থা

ওপৰত উল্লেখ কৰা আটাইবোৰ কাৰ্যপন্থাৰ আঁৰৰ উদ্দেশ্য হ'ল নিজ নিজ সম্প্ৰদায়ৰ ফলপ্ৰসু পৰিবৰ্তন সাধন কৰিব পৰাকৈ প্ৰয়োজন হোৱা দক্ষতাৰে ব্যক্তি আৰু দলবোৰক সবল কৰি তোলা।

১৯৮২ চনত ভাৰতৰ প্ৰথমখন মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয় ড° বি. আৰ. আম্বেদকাৰ মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ে ইয়াৰ কাম-কাজ আৰম্ভ কৰিছিল। ২০১৮ চনলৈকে ভাৰতত এখন ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু চৌধ্যখন ৰাজ্যিক মুক্তি বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন কৰা হৈছে। এই দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা কেন্দ্ৰবোৰে আগবঢ়োৱা পাঠ্যক্ৰমবোৰৰ প্ৰকৃতি বেলেগ বেলেগ। এই কথা সত্য যে দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাত পৰম্পৰাগত উচ্চ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ সমান্তৰাল বহুতো সদৃশ্য প্ৰতিৰূপৰ পাঠ্যক্ৰমৰ চাহিদা অধিক। সেয়েহে মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়বোৰে এনে পাঠ্যক্ৰমত শিক্ষা লাভৰ সুযোগ আগবঢ়াব। এই পাঠ্যক্ৰমবোৰ প্ৰধানতঃ বিদ্যালয় আধাতে এৰা, নব্য সাক্ষৰ, দক্ষতাহীন আৰু অৰ্ধ-দক্ষ কৰ্মী, গৃহিনী, মহিলা তথা অন্য বঞ্চিত শ্ৰেণী অথবা উপান্ত সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা হয়।

মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়বোৰে সাধাৰণ জনসমূহ আৰু উচ্চ ব্যুৎপত্তি আহৰণৰ প্ৰয়োজন থকা কৰ্মৰত বৃত্তিজীৱিসকলৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ পাঠ্যক্ৰম আগবঢ়ায়। এনে পাঠ্যক্ৰমবোৰৰ উল্লেখনীয় বৈশিষ্ট্যবোৰ হ'ল শিকন সামগ্ৰী যোগান ধৰাৰ ব্যৱস্থা আৰু কাৰ্যক্ষেত্ৰত শিক্ষক প্ৰশিক্ষণৰ সুবিধা। এই পাঠ্যক্ৰমবোৰে বিভিন্ন কামৰ সৈতে জড়িত বহুতো ক্ষেত্ৰ সামৰি লয়। এই পাঠ্যক্ৰমবোৰৰ লক্ষ্য হ'ল তৃণমূল পৰ্যায়ৰ কৰ্মীসকলক দক্ষ কৰি তোলা। স্ব-নিয়োজনৰ সুবিধা সৃষ্টি কৰিব পৰা আৰু উদ্যমিতা (enterpreneurship) পৃষ্ঠপোষকতা কৰা কিছুমান

পাঠ্যক্ৰম তলত উল্লেখ কৰা হ'লঃ

- **শিক্ষা আৰু শিশুৰ দিক্ নির্দেশনামূলক পাঠ্যক্ৰম**
  - শিক্ষা আৰু শিশুৰ দিক্ নির্দেশনামূলক পাঠ্যক্ৰম
  - প্ৰাৰম্ভিক শিশুকালৰ শিক্ষা বিষয়ক পাঠ্যক্ৰম
  - প্ৰাক্ আৰু প্ৰাথমিক শিক্ষকৰ শিক্ষা বিষয়ক পাঠ্যক্ৰম
  - দিক্ নির্দেশনা পাঠ্যক্ৰম
- **সামূহিক উন্নয়নমূলক পাঠ্যক্ৰম**
  - খাদ্য আৰু পৰিপুষ্টি বিষয়ক পাঠ্যক্ৰম
  - মানৱ অধিকাৰ বিষয়ক পাঠ্যক্ৰম
  - গ্ৰাহক সজাগতামূলক পাঠ্যক্ৰম
  - গ্ৰাম উন্নয়নমূলক পাঠ্যক্ৰম
  - নাৰী সৱলীকৰণ বিষয়ক পাঠ্যক্ৰম
  - এইচ.আই.ভি আৰু পৰিয়াল শিক্ষা বিষয়ক পাঠ্যক্ৰম
  - কম্পিউটাৰ সাক্ষৰতা বিষয়ক পাঠ্যক্ৰম
  - যুৱা বিকাশ কার্যসূচী সম্পৰ্কীয় পাঠ্যক্ৰম
- **পাৰিপার্শ্বিক সম্পৰ্কীয় পাঠ্যক্ৰম**
  - বনাঞ্চল সংৰক্ষণ বিষয়ক পাঠ্যক্ৰম
  - ৰেডিঅ' আৰু টেপ ৰেক'র্ডাৰ মেৰামতিৰ পাঠ্যক্ৰম
  - ফিটাৰ পাঠ্যক্ৰম
  - ঘৰুৱা বৈদ্যুতিক তাঁৰ সংযোগকাৰীৰ পাঠ্যক্ৰম
  - মেকানিক-অট'মোবাইল পাঠ্যক্ৰম
  - পানীৰ নল মেৰামতিকাৰীৰ পাঠ্যক্ৰম
  - ঘৰ নির্মাণকাৰীৰ পাঠ্যক্ৰম (ঘৰ সজা মিস্ত্ৰীৰ পাঠ্যক্ৰম)
  - বহুমুখী দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বৃত্তিমুখী পাঠ্যক্ৰম
  - ঔদ্যোগিক ৰং কৰা কাৰিকৰী কর্মীৰ পাঠ্যক্ৰম
  - বাগিছা পতাৰ প্ৰশিক্ষণৰ পাঠ্যক্ৰম
  - কম্পিউটাৰৰ উপাদান সংলগ্নকাৰীৰ পাঠ্যক্ৰম
  - সুৰক্ষা সেৱাৰ চার্টিফিকেট পাঠ্যক্ৰম
  - কৃষি/উদ্যান কৃষিভিত্তিক ফটোগ্ৰাফী পাঠ্যক্ৰম
  - মৌ-মাখি পালনৰ পাঠ্যক্ৰম
  - কাঠফুলা খেতিৰ পাঠ্যক্ৰম
  - মীন পালনৰ পাঠ্যক্ৰম
  - হাঁহ-কুকুৰা পালনৰ পাঠ্যক্ৰম ইত্যাদি।

পাঠ্যবিষয়বোৰৰ লক্ষ্য শিক্ষার্থী গোটৰ প্ৰকাৰ অনুসৰি সাধাৰণতে এইবোৰৰ ওপৰত উল্লেখ কৰা ধৰণে শ্ৰেণীবিভাজন কৰা যায়। ওপৰৰ তালিকাত থকা পাঠ্যক্ৰমবোৰ সাধাৰণতে তৃণমূল পাৰ্যায়ৰ বিভিন্ন অৰ্হতাসম্পন্ন সাধাৰণ ব্যক্তিৰ উদ্দেশ্যেৰে প্ৰস্তুত কৰা হয়। সামূহিক উন্নয়নৰ সৈতে জড়িত কৰ্মীসকলৰ কাম-কাজৰ শিৰোনামবোৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে। ৰাজহুৱা কৰ্তৃপক্ষ, স্বেচ্চাসেৱী নাইবা অনা-চৰকাৰী অনুষ্ঠানবোৰে এনে কৰ্মী নিয়োগ কৰিব পাৰে। ৰাজ্য আৰু স্বতন্ত্ৰ অনুদান যোগানকাৰী নিকায়বোৰে এনে অনুষ্ঠানক বিত্তৰ যোগান ধৰে। ১৯৭০ৰ দশকৰ পৰা 'সম্প্ৰদায়' বোলা উপসৰ্গটো আৰক্ষী, স্বাস্থ্যকৰ্মী, পৰিকল্পনাকাৰী আৰু স্থপতিবিদৰ দৰে বিভিন্ন বৃত্তিধাৰী বিভাগেও ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ লৈছে। এই ক্ষেত্ৰবোৰো সামূহিক উন্নয়নৰ কাৰ্যপন্থাবোৰৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছে। কিন্তু বৃত্তিমুখী, কাৰিকৰী, বৃত্তিজীৱী আৰু অন্য উদ্যমিতা বিকাশ পাঠ্যক্ৰমক মানুহৰ ঘৰৰ দুৱাৰদলিলৈকে লৈ যোৱাৰ ইমানবোৰ প্ৰচেষ্টা চলি থকাৰ পাচতো অধিকাংশ হিতাধিকাৰী এই প্ৰচেষ্টাবোৰৰ দ্বাৰা সিমান উপকৃত হোৱা নাই অথবা তেওঁলোকে এই সুবিধাবোৰ ভবা ধৰণে গ্ৰহণ কৰা নাই। এইটো কাৰণতে দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ এক বিস্তৃত নীতি বিকশাই তোলাটো প্ৰয়োজনীয় হৈ পৰিছে। এই নীতিয়ে ব্যক্তি আৰু সমাজ উভয়ৰে উন্নয়ন সাধনৰ দিশ দুটা সামৰি লোৱা উচিত।

চিন্তা-চৰ্চা কৰক — ৭.১

আপোনাৰ সম্প্ৰদায়ৰ সদস্যসকলক আৰ্থিক দিশেৰে উৎপাদনশীল কৰি তুলিব পৰা আপোনাৰ এলেকাটোৰ বাবে প্ৰাসংগিক কেইটামান শৈক্ষিক পাঠ্যক্ৰম চিনাক্ত কৰক লগতে পাঠ্যক্ৰম আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰক।

.....

.....

৭.৫ মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰে আগবঢ়োৱা সামূহিক উন্নয়ন বিষয়ক পাঠ্যক্ৰমবোৰৰ সমস্যা তথা প্ৰত্যাহ্বান

সামূহিক উন্নয়নৰ বিশ্বজনীন প্ৰয়োজনীয়তাই একবিংশ শতিকাত এক গুৰুতৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিছে। ইউনেস্ক'ৰ মতে উন্নয়নৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিশ্বৰ ১৯৫ খন ৰাষ্ট্ৰৰ অৰ্ধেক অংশই শিক্ষা ক্ষেত্ৰখন তাৎপৰ্যপূৰ্ণভাৱে সম্প্ৰসাৰিত কৰিব লাগিব। আৰ্থ-সামাজিক অসমতা, ৰাজনৈতিক অস্থিৰতা, জনসংখ্যা গাঁথনিৰ পৰিবৰ্তন আৰু এইচ.আই.ভি./এইডচ্‌ৰ দৰে মহামাৰীবোৰে সৃষ্টি কৰা সংকটে শিক্ষকৰ সংখ্যা যথেষ্ট কম কৰি তুলিছে। বহুতো উন্নয়নশীল দেশত শিক্ষকৰ নাটনি হোৱাৰ লগতে শিক্ষকৰ গুণগত উৎকৰ্ষও নিম্নমানৰ হোৱা দেখা যায়। উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াৰ শিক্ষাই হ'ল মেৰুদণ্ডস্বৰূপ। এই উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াত মুক্ত শিকন আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ কাৰ্যসূচীবোৰে একোটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। এইখিনিতে এটা কথা জানি

থোৱা ভাল হ'ব যে সাম্প্ৰতিক সময়ৰ শিক্ষকৰ নাটনি আৰু শিক্ষকৰ গুণগত উৎকৰ্ষ সাধনৰ সমস্যাটোৰ উপযুক্ত সমাধানৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰিলে শিক্ষকৰ শিক্ষা সম্প্ৰসাৰণে ভবা ধৰণে সুফল প্ৰদান নকৰিবও পাৰে।

এই অধ্যায়টিৰ এটা প্ৰাথমিক উদ্দেশ্য হ'ল দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে বৃত্তিজীৱী, বৃত্তিমুখী, কাৰিকৰী আৰু উদ্যমিতা বিকাশৰ পাঠ্যক্ৰমবোৰে কেনেদৰে একোটা সম্প্ৰদায়ক উন্নয়নত সহায় কৰিব পৰা যায় সেয়া আলোচনা কৰা। যদি দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে বৃত্তিজীৱি আৰু কাৰিকৰী দক্ষতাসম্পন্ন মানৱ সম্পদৰ লগতে উদ্যমী তথা বৃত্তিমুখী দক্ষতাসমৃদ্ধ ব্যক্তিৰ সৃষ্টি কৰিব পৰা যায়, তেতিয়াহে সঁচা অৰ্থত সম্প্ৰদায়ৰ উন্নয়ন হ'ব আৰু আটায়ে এটা শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ প্ৰশংসা কৰিব। ভাৰত হ'ল সকলো অঞ্চলৰে উপযুক্ত সংযোগ তথা আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধাৰ সামঞ্জস্য নথকা একন বিশাল দেশ। সেয়েহে ইয়াত এটা একৰূপী শৈক্ষিক কৌশল বিকশাই তোলা আৰু সৰ্বত্ৰ প্ৰচলিত কৰাটো অসম্ভৱ। ভাৰতৰ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ সফলতাত অন্তৰায়ৰ সৃষ্টি কৰা কেইটামান গুৰুতৰ সমস্যাৰ বিষয়ে তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- অকুলন আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধা
- প্ৰতিকূল জলবায়ুভিত্তিক পৰিস্থিতি
- পাহাৰীয়া অঞ্চল
- সীমান্তত চলা সংঘৰ্ষ আৰু নৃগোষ্ঠীয় উদ্বেগজনক পৰিস্থিতি
- শিক্ষাৰ্থীৰ উৎসাহৰ স্তৰ বৰ্তাই ৰখাৰ সমস্যা
- ডাকসেৱাৰ হেমাহিৰ বাবে অধ্যয়ন সামগ্ৰীবোৰ সময়মতে যোগান ধৰাত হোৱা অসুবিধা
- শিক্ষাৰ্থীয়ে বাছনি কৰিব পৰাকৈ উপলব্ধ পাঠ্যক্ৰম সম্পৰ্কে থকা জ্ঞানৰ অভাৱ
- গাঁওবোৰত প্ৰচলিত বাল্যবিবাহ আৰু কম বয়সতে মাতৃ হোৱাৰ ফলত দেশ দিয়া অসুবিধা
- উপযুক্ত শিকন পৰিৱেশৰ অভাৱ
- জ্ঞানসমৃদ্ধ শিক্ষকৰ নাটনি ইত্যাদি

ওপৰত উল্লেখ কৰা অন্তৰায়বোৰৰ তালিকাখন সম্পূৰ্ণ আৰু আদ্যোপান্ত নহয়। এইবোৰৰ উপৰি আন বহুতো প্ৰত্যাহ্বান আছে। আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধাৰ সৃষ্টি আৰু গাঁওবোৰৰ সংযোগ ব্যৱস্থাৰ উন্নতি হ'ল এই মুহূৰ্তত মনোনিবেশ কৰিবলগীয়া সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়। দূৰৱৰ্ত্তীত্ব নাইবা বাধা-নিষেধ নিৰ্বিশেষে এই সমস্যা দুটা সমাধান কৰাৰ চেষ্টা চলোৱা উচিত। তেতিয়াহে হয়তো প্ৰকৃত অৰ্থত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাই সামূহিক উন্নয়ন সাধন কৰি সম্প্ৰদায়ৰ সদস্যসকল উদ্যমিতা, বৃত্তিমুখী দক্ষতা, বৃত্তিজীৱি ব্যুৎপত্তি আৰু কাৰিকৰী জ্ঞানেৰে সমৃদ্ধ কৰি তুলিব পাৰিব।

সামৰণিত মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাৰ এক দৰ্শন আলোচনা কৰোঁ আহক। আনুষ্ঠানিক শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পৰিপূৰক এক বিকল্প ব্যৱস্থা ৰূপে মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাটোৰ দোষ-ত্ৰুটি আঁতৰাই ল'ব পৰা যায়। মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাৰে শিক্ষাগত অৰ্হতাৰ প্ৰমাণ-পত্ৰ আহৰণ কৰাসকলক প্ৰায়েই হেয় জ্ঞান কৰা হয় আৰু নিয়মীয়া তথা পৰম্পৰাগত

শৈক্ষিক অনুষ্ঠানবোৰৰ পৰা ডিগ্ৰী লোৱাসকলতকৈ তলৰ খাপৰ বুলি ভবা হয়। এইটোৱেই হয়তো গাঁও আৰু নগৰ উভয় অঞ্চলতে অসীম সুবিধা থকা সত্বেও মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাত শিক্ষার্থীৰ সম্পূৰ্ণ নামভৰ্তিকৰণ নঘটাৰ প্ৰধান কাৰণ। এই মানসিকতা সলনি হ'ব লাগিব। তাৰবাবে শৈক্ষিক সংস্কাৰ আৰু শৈক্ষিক প্ৰশাসনৰ সৈতে জড়িতসকলে মানুহক মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাত নামভৰ্তিৰ বাবে উৎসাহিত কৰিব লাগিব। হয়তো ইয়াৰ বাবে কৰ্মসংস্থাপনৰ সুযোগ আগবঢ়োৱাৰ বিশেষ ব্যৱস্থা গঢ়ি তুলিবলগীয়াও হ'ব পাৰে। তথ্য আৰু সংযোগ প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰি মুক্ত তথা দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাটো অধিক আন্তঃক্ৰিয়াশীল কৰি তুলিব পাৰিলে ই একে সময়তে সকলো শিক্ষার্থীৰে কাষ চাপিব পাৰিব।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সামূহিক উন্নয়নত মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাই এটা অধিক ফলপ্ৰসূ ভূমিকা পালন কৰিব পৰাকৈ কেনেদৰে তথ্য আৰু সংযোগ প্ৰযুক্তি (ICT) ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যায়?

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ফলপ্ৰসূ সামূহিক উন্নয়ন সাধনত মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাক বাধা দিয়া সমস্যাবোৰ বৰ্ণনা কৰক।

.....

.....

৭.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এটা সম্প্ৰদায় হ'ল এনে এক স্থান য'ত মানৱ সমষ্টি এটা একেলগে বাস কৰে অথবা মানৱ সমষ্টিটোৱে স্বীকৃত বিধি-বিধান, প্ৰমূল্য, মনোভাৱ, ধৰ্ম, পৰিচয় আদিৰে সৈতে কিছুমান একৰূপী বৈশিষ্ট্য প্ৰকাশ কৰে।
- কোনো এক নিৰ্দিষ্ট ভৌগোলিক অঞ্চলত বসবাস কৰা জনসমষ্টি এটাই জীৱনৰ কিছুমান উমৈহতীয়া নীতি অনুসৰণ কৰি একো একোটা সম্প্ৰদায় গঠন কৰে। উমৈহতীয়া স্থানৰ বাসিন্দা নাইবা গোটৰ সদস্যসকলে নিজৰ মাজত পাৰস্পৰিক বুজাবুজি বৰ্তাই ৰাখে।
- সামূহিক উন্নয়নে নিজ নিজ সম্প্ৰদায়ৰ ফলপ্ৰসূ পৰিবৰ্তন সাধন কৰিব পৰাকৈ প্ৰয়োজন হোৱা দক্ষতাৰে ব্যক্তি আৰু দলবোৰক সবল কৰি তুলিব খোজে। এক উমৈহতীয়া কাৰ্যনীতিৰ হকে কাম কৰিব পৰা বৃহৎ সামাজিক দল গঠন কৰি এই দলৰ সদস্যসকলক দক্ষ কৰি তোলা হয়।
- সম্প্ৰদায় বিকাশ কৰোঁতাসকলে ব্যক্তিৰ সৈতে কেনেদৰে কাম কৰা উচিত সেয়া বুজিব লাগে আৰু এক বৃহত্তৰ সামাজিক অনুষ্ঠানৰ পৃষ্ঠভূমিত সম্প্ৰদায়বোৰৰ প্ৰস্থিতিক

কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰিব লাগে সেই সম্পৰ্কে জ্ঞাত হোৱা উচিত। ১৯৭০ৰ দশকৰ পৰা 'সম্প্ৰদায়' বোলা উপসৰ্গটো আৰক্ষী, স্বাস্থ্যকৰ্মী, পৰিকল্পনাকাৰী আৰু স্থপতিবিদৰ দৰে বিভিন্ন বৃত্তিধাৰী বিভাগেও ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ লৈছে। এই বিভাগবোৰে মূলতঃ সা-সুবিধাৰ পৰা সৰ্বাধিক বঞ্চিত মানৰ দল তথা সম্প্ৰদায়বোৰৰ সৈতে কাম কৰে।

- বৰ্তমান সময়ত শিক্ষা ব্যৱস্থা সলনি কৰাৰ পৰিকল্পনা আৰম্ভ কৰিলে ইয়াক অঞ্চল নিৰ্দিষ্ট তথা প্ৰয়োজন সাপেক্ষ কৰি তোলাৰ দিশতো মনোযোগ দিব লাগে। বৰ্তমানৰ কৰ্ম বজাৰত প্ৰয়োজন হোৱা দক্ষতাৰ অভাৱত শিক্ষিত যুৱাচামৰ অধিকাংশই নিবনুৱা হৈ আছে। সেয়েহে, সাধাৰণ নামভৰ্তিকৰণৰ হাৰ বৃদ্ধি কৰাৰ লগতে মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাই এই দিশটো উন্নত কৰাৰ অৰ্থে কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ কাম কৰিব পাৰে। যুৱা সমাজক কৰ্মসংস্থাপন লাভৰ যোগ্য আৰু সফল উদ্যমী কৰি গঢ়ি তুলিবলৈ ই গুণমান বিশিষ্ট দক্ষতা বৃদ্ধিকাৰী শিক্ষা আগবঢ়াব পাৰে।
- মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিকন পদ্ধতি নমনীয় হোৱাৰ বাবে ই যিকোনো স্থানৰে শিক্ষাৰ্থীৰ যিকোনো সময়তে যিকোনো ঠাইতে শৈক্ষিক প্ৰত্যাশা পূৰণৰ চেষ্টা চলাব পাৰে। অৰ্থাৎ, শিক্ষাৰ্থীক ঈপ্সিত জ্ঞান আহৰণৰ সুবিধা দিবলৈ শিক্ষা আৰু সংগঠিতকৰণৰ জৰিয়তে মুক্ত তথা দূৰৱৰ্ত্তী শিকন ব্যৱস্থাই সমগ্ৰ দেশতে যোগসূত্ৰ স্থাপন কৰিব পাৰে।

৭.৭ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

১) Tahir Mumtaz et al. *"Community Development through Open Learning and Distance Education"*, Secondary Education Journal, Vol.-I, Issue-I, Pp. 1-14

২) Govt. of India, (1987): *University System and Extension as the third Dimension*- Report of the Review Committee appointed by the UGC, New Delhi

৩) IGNOU (1995): *Certificate in Guidance- Programme Guide*, IGNOU, Delhi

৭.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এডোখৰ নিৰ্দিষ্ট ভৌগোলিক অঞ্চলত বাস কৰা মানৰ সমষ্টি এটাকে একোটা সম্প্ৰদায় বুলি কোৱা হয়। সম্প্ৰদায় এটাই জীৱন নিৰ্বাহৰ উদ্দেশ্যেৰে পৰস্পৰৰ সৈতে আন্তঃক্ৰিয়া সম্পন্ন কৰে। 'সম্প্ৰদায়' হ'ল এটা বিশেষ অভিধা। ইয়াৰ দ্বাৰা একেটা অঞ্চলতে বাস কৰা জনসমষ্টিটোৰ সকলোকে সামৰি লোৱা

আৰু জনসমষ্টিটোৰ উন্নয়নৰ বাবে কৰা সকলো প্ৰচেষ্টাৰ কথা বুজোৱা হয়।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাই এনে কিছুমান শিক্ষাদান পন্থা আগবঢ়ায় যিবোৰে শিক্ষালাভ আৰু প্ৰশিক্ষণ লাভৰ সুবিধাবোৰ সকলোৰে বাবে মুকলি কৰাত মনোনিৱেশ কৰে। ই শিক্ষার্থীক সময় আৰু স্থানৰ দূৰৱৰ্ত্তীত্বই সৃষ্টি কৰা বাধাৰ পৰা মুক্ত কৰি নমনীয় শিকন সুযোগ আগবঢ়ায়।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ তথ্য আৰু সংযোগ প্ৰযুক্তি (ICT)ৰ ব্যৱহাৰে দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাটোক অধিক ফলপ্ৰসূ কৰি তুলিব পাৰে। বিশ্ববিদ্যালয়বোৰে নিজৰ শৈক্ষিক বিষয়সূচী এই পদ্ধতিৰে ন্যূনতম খৰছত অথবা বিনামূলীয়াকৈ লাখ লাখ শিক্ষার্থীৰ বাবে উপলব্ধ কৰি তুলিব পাৰে। এটা উদাহৰণলৈ মন কৰক। মুক্ত শৈক্ষিক সমল (Open Educational Resources/OERs)বোৰে বিভিন্ন ধৰণৰ উদ্ভাৱনীমূলক পন্থা আগবঢ়ায়। ই দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰে শিকি থকাসকলক শিকনৰ বহুতো নতুন সুযোগ গ্ৰহণত সহায় কৰে। তথ্য আৰু সংযোগ প্ৰযুক্তিৰ সহায়ত চলি থকা দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাবোৰে শিক্ষার্থীৰ বিভিন্ন সীমাবদ্ধতা আৰু বাধা আঁতৰাই তেওঁলোকৰ শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াত অংশগ্ৰহণৰ সম্ভাৱনীয়তা বঢ়াই তুলিব।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ সফলতাত অন্তৰায় হিচাপে কাম কৰা দুটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ সমস্যা হ'ল— অকুলন আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধা, শিক্ষার্থীৰ উৎসাহৰ স্তৰ বৰ্তাই ৰখাৰ সমস্যা, ডাক সেৱাৰ হেমাহিৰ বাবে অধ্যয়ন সামগ্ৰীবোৰ সময়মতে যোগান ধৰাত হোৱা অসুবিধা, শিক্ষার্থীয়ে বাছনি কৰিব পৰাকৈ উপলব্ধ পাঠ্যক্ৰম সম্পৰ্কে থকা জ্ঞানৰ অভাৱ, গাঁওবোৰত প্ৰচলিত বাল্যবিবাহ আৰু কম বয়সতে মাতৃ হোৱাৰ ফলত দেখা দিয়া অসুবিধা, উপযুক্ত শিকন পৰিৱেশৰ অভাৱ, জ্ঞানসমৃদ্ধ শিক্ষকৰ নাটনি ইত্যাদি।

৭.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চুটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সামূহিক উন্নয়নৰ অৰ্থ কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষাই কেনেদৰে সামূহিক উন্নয়নত সহায় কৰিব পাৰে?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ মুক্ত আৰু দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰে শিকিব পৰা পাঠ্যক্ৰমবোৰ কি কি হ'ব পাৰে?

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতত সামূহিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাটো এক ফলপ্ৰসূ মাধ্যম বুলি আপুনি ভাবেনে? আপোনাৰ উত্তৰৰ সপক্ষে কেইটামান উপযুক্ত উদাহৰণ দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সামূহিক উন্নয়নৰ এক পন্থাৰূপে দূৰৱৰ্ত্তী শিক্ষা ব্যৱস্থাই মুখামুখি হ'বলগীয়া হোৱা সমস্যা প্ৰত্যাহ্বানবোৰ আলোচনা কৰক।

*** ***** ***